

Silsila'e Ta'limāte Islām: 6

ROZAH AUR E'TIKĀF

(Fazā'il-o Masā'il)

Ifādāt

Shaykh al-Islām

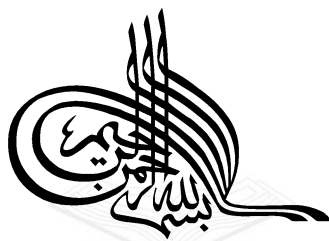
Ḍokṭar Muḥammad Ṭāhir al-Qādirī

Murattibah

Misiz Farīdah Sajjād

Roman Urdū Transliterator

Dīwān Mōḥsin Shāh

مَوْلَايَ صَلَّى وَسَلِّمَ دَائِمًا أَبَدًا
عَلَى حَبِيبِكَ خَيْرِ الْخَلْقِ كُلِّهِمْ
مُحَمَّدَ سَيِّدِ الْكَوْنَيْنِ وَالثَّقَلَيْنِ
وَالْفَرِيقَيْنِ مِنْ عَرَبٍ وَمِنْ عَجَمٍ

﴿صَلَّى اللهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَصَحْبِهِ وَبَارَكَ وَسَلَّمَ﴾

Fehris

Nambar shumār	Sawālāt	Şafhah
❁	Pesh Lafz	17
	1. Ramaḍān al-mubārak	19
1	Ramaḍān ka ma'nā wa mafhūm kyā hai?	19
2	Qur'an wa Ḥadīṣ kī raushanī meñ Ramaḍānu al-mubārak kī faẓīlat kyā hai?	19
3	Ḥuẓūr ṣallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam Ramaḍānu al-mubārak kā kaise istiḳāl farmāte?	22
4	Ramaḍānu al-mubārak meñ Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam ke ma'mūlāt kyā the?	26
5	Ramaḍānu al-mubārak meñ 'Umrah karne kī Faẓīlat kyā hai?	30
6	Ramaḍānu al-mubārak meñ Shayṭān ke jakre jāne se kyā murād hai?	31
7	Ramaḍānu al-mubārak meñ Jannat ke darwāze khulne aur Jahannam ke darwāze band hone se kyā murād hai?	33
8	Allāh Ta'alā Ramaḍānu al-mubārak meñ Ummate Muḥammadī ṣallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam ko kin taḥā'if se nawāztā hai?	34

Nambar shumār	Sawālāt	Ṣafḥah
9	Ramaḍānu al-mubāarak Ummate Muslimah ke liye kyā Paiḡhām le kar ātā hai?	36
10	Ramaḍānu al-mubāarak meñ Qiyāmu al-layl kī faẓīlat kyā hai?	37
11	Ramaḍānu al-mubāarak meñ Tilāwate Qur'ān Ḥakīm kī Faẓīlat kyā hai?	39
12	Ramaḍānu al-mubāarak meñ saḥrī khāne kī faẓīlat kyā hai?	42
13	Ramaḍānu al-mubāarak meñ ifṭārī kī faẓīlat kyā hai?	44
2. Ramaḍānu al-mubāarak se muta'alliqah masā'il		46
14	Ru'yate hilāl (chānd dekhne) se kyā murād hai?	46
15	Kyā Ru'yate hilāl ke liye dūr-bīn kā iste'māl jā'iz hai?	46
16	Chānd ko dekh kar kaun-sī du'ā māngnī chāhiye?	46
17	29 Sha'bānu al-mu'azzam ko agar chānd naẓar nah ā'e to kyā kisī ke liye 30 Sha'bānu al-mu'azzam ko Rozah rakhnā jā'iz hai?	47
18	Agar maṭṭla' ṣāf ho to Ramaḍānu al-mubāarak ke Roze ke liye kam az-kam kitne ādamiyoñ kī gawāhī ẓarūrī hai?	47

Nambar shumār	Sawālāt	Şafħah
19	Agar maṭla‘ şāf nah ho to phir kitne ādamiyoñ kī gawāhī żarūrī hai?	48
20	Namāze Tarāwīḥ se kyā murād hai aur is ke paḥne kā kyā ṭarīqah hai?	49
21	Namāze Tarāwīḥ kī kul kitnī rak‘āt haiñ?	50
22	Ramaḍānu al-mubāarak meñ Tarāwīḥ ke daurān Qur’āne Ḥakīm kī Tilāwat kī Miqdār kyā honī chāhiye? Kyā Ramaḍānu al-mubāarak meñ tarāwīḥ meñ mukammal Qur’ān paḥnā lāzim hai?	52
23	Ramaḍānu al-mubāarak meñ Shabīnah kā ṣaḥīḥ ṭarīqah kyā hai?	53
24	Kya ‘Aurat Ḳhawātīn ko Bā-jamā‘at Namāze Tarāwīḥ paḥhā saktī hai?	55
3. Rozah		57
25	Luġhawī aur Shar‘ī e‘tebār se Rozah se kyā murād hai?	57
26	Qur’ān wa Ḥadīṣ kī raushni meñ Rozah kī Farzīyat-o Fazīlat kyā hai?	57
27	Arkāne Islām meñ Rozah kaun-sā Rukn hai?	61
28	Rozah kaun-sī ‘ibādat hai?	61
29	Rozah kis sane Hijrī meñ Farz huwā?	62
30	Rozah kin logoñ par farz hai?	63

Nambar shumār	Sawālāt	Şafhah
31	Kyā Rozah pählī Ummatoñ par bhī Farz thā?	64
32	Rozah kī kitnī aqsām haiñ?	66
33	Farze mu'ayyan aur Farze ġhair-mu'ayyan Roze se kyā murād hai?	67
34	Wājibe mu'ayyan aur Wājibe ġhair-mu'ayyan Roze se kyā murād hai?	67
35	Masnūn Roze se kyā murād hai?	68
36	Nafli Rozah se kyā murād hai?	70
37	Ĥarām Roze se kyā murād hai?	71
38	Makrūh Roze se kyā murād hai?	72
39	Şaume Dāwūdī kise kāhte haiñ?	74
40	Saḥrī wa iftārī ke waqt kaun-sī du'ā'ēñ paḥnī chāhiyeñ, kyā yeh ḥadişe Nabawī se şābit haiñ?	75
41	Rozah kī ḥālat meñ ġhībat karnā, jhūt bolnā aur fuḥsh-kalāmī karnā kaisā hai?	77
42	Roze meñ kār-farmā ḥikmateñ kyā haiñ?	78
43	'Ām aur ḳhāş logoñ ke Roze meñ kyā farq hai?	83
44	Kyā Rozah ke aşarāt har shaḳḥş par yak-sāñ hote haiñ?	84
45	Rozah kī ḥifāzat kaise mumkin hai?	86
46	Kaun-sī do ḳḥuşhiyāñ haiñ jo Rozah-dār ko naşīb hotī haiñ?	88

Nambar shumār	Sawālāt	Şafhah
47	Jannat kā kaun-sā darwāzah hai jis meñ se şırf Rozah-dār hī dākhlil hoñge?	88
48	Roze ke bāṭinī wa rūḥānī fawā'id kyā haiñ?	90
49	Roze ke ṭıbbī fawā'id kyā hai?	91
50	Ijtemā'ī ifṭārī karne ke kyā fawā'id haiñ?	94
51	Khajūr se Rozah ifṭār karne meñ kyā ḥikmat hai?	95
52	Rozah shugar (Diabetes) ko kanṭrol karne meñ kyā kirdār adā kartā hai?	97
53	Kyā Rozah moṭāpe meñ kamī kā bā'is bantā hai?	98
54	Rozah kis ṭarḥ sarṭān (Cancer) kī rok-thām meñ madad detā hai?	99
55	Kyā Rozah sigareṭ-noshī se najāt kā zarī'ah hai?	100
56	Roze se hameñ kyā sabaq ḥāşil hotā hai?	100
	4. Rozah se muta'alliqah masā'il	102
57	Kyā Roze ke liye nīyat karnā zarūrī hai?	102
58	Kyā nīyat ke liye zabān se izḥār karnā zarūrī hai?	102
59	Kyā Rozah toṛne kī nīyat karne se Rozah ṭūṭ jātā hai?	102
60	Saḥrī kā waqt kab khatm hotā hai, kyā is ke ba'd kuḥ khānā jā'iz hai?	103

Nambar shumār	Sawālāt	Şafhah
61	Şahrī khāne meñ tākhīr aur ifţār karne meñ jaldī kā ħukm kyūñ diyā gayā?	103
62	Woh kaun-se umūr haiñ jin se Rozah makrūh hotā hai?	106
63	Rozoñ kī qazā ke kyā aĥkām haiñ?	106
64	Woh kaun-se umūr haiñ jin se şırf Rozah kī Qazā lāzım ātī hai Kaffārah nahīñ?	107
65	Ramađān ke qazā Roze lagā-tār rakhne chāhiyeñ yā waqfah se?	108
66	Rozoñ kī qazā pūrī karne ke bāre meñ Umm al-Mu'minīn Ĥazrat 'Ā'ishah Şiddiqah rađiya Allāhu 'anhā kā kyā ma'mūl thā?	108
67	Agar nafli Rozah tūt jā'e to kyā us kī qazā lāzım hai?	109
68	Kaffārah kise kāhte haiñ aur us ke adā karne kā ţarīqah kyā hai?	110
69	'Amdan nafli Rozah toñne kā kaffārah kyā hai? www.TahirulQadriBooks.com	111
70	Rozoñ kī şurat meñ kaffārah adā karne kā kyā ţarīqah hai?	111
71	Sharī'at meñ sāţh Miskīnoñ ko khānā khilāne kī miqdār kyā hai?	111
72	Kyā kaffārah ke ţaur par sāţh miskīnoñ kā khānā ek hī miskīn ko diyā jā saktā hai?	112

Nambar shumār	Sawālāt	Şafhah
73	Agar ko'ī ba-ġhair kisī shar'ī ruḵṣat yā maraḏ ke Ramaḏān kā Rozah ḥoṛe to us ke liye kyā ḥukm hai?	112
74	Shar' kī rū se ḥālate bīmārī meñ Rozah toṛne ka kyā ḥukm hai?	113
75	Kyā kaṣrate ḏō'f yā bīmārī ke bā'is ke waqt se pāhle Rozah ifṭār karnā jā'iz hai?	114
76	Fidyah kise kāhte haiñ?	114
77	Kin şūratoñ meñ Roze kā Fidyah adā kiyā jā'e?	115
78	Roze kā Fidyah kyā hai?	115
79	Marne wāle ke zimme farḏ yā wājib Rozah ho to us kī ṭaraf se Rozah qaḏā karne kā kyā ḥukm hai?	115
80	Bhūl kar khāne pīne ke ba'd agar Rozah toṛ diyā to us ke bāre meñ kyā ḥukm hai?	116
81	Bhūl kar khānā khāne se Rozah kyūñ nahīñ ṭūṭā?	116
82	Rozah-dār agar bhūl kar khā pī rahā ho to kyā use yād dilānā chāhiye yā nahīñ?	117
83	Māhe Ramaḏān meñ agar kisī kā Rozah ṭūṭ jā'e to kyā phir us ke liye khānā pīnā jā'iz hai?	118
84	Kyā musāfir Rozah rakh saktā hai?	118

Nambar shumār	Sawālāt	Şafhah
85	Kyā agar ko'ī shaḵḥş şubḥe şādiq ke ba'd tak ḥālate janābat meñ rahe to is şūrat meñ us kā Rozah hogā?	120
86	'Aurat ke liye ḥālate ḥaiḻ-o nifās meñ Rozah kā kyā ḥukm hai?	120
87	Ayyāme maḵşūşah meñ ḵhawātīn ke liye namāz kī qaḻā nahīn hai, lekin Rozah kī kyūn hai?	120
88	Agar ḥaiḻ ṭulū'e fajr se pāhle ruk jā'eñ to kyā ḡhush kiye ba-ḡhair Rozah rakhnā jā'iz hai?	121
89	Agar ifṭārī se chand minaṭ qabl 'aurat ḥā'eḻah ho jā'e to kyā Rozah ṭuṭ jātā hai?	122
90	Sharī'at ne ḥāmilah aur dūdh pilāne wālī ḵhawātīn ke liye Rozah ke bāre meñ kyā ḥukm diyā hai?	122
91	Kyā ḥālate Rozah meñ ḵhātūne ḵhānah, bāwarchī, nān-bā'ī khāne meñ namak chak saktā hai?	123
92	Chakhne se kyā murād hai?	123
93	Kyā Rozah kī ḥālat meñ lipştik yā peṭroliyam jel (wāzulīn) lagānā jā'iz hai?	123
94	Kyā Rozah kī ḥālat meñ surmah lagānā jā'iz hai?	124
95	Ḥālate Rozah meñ kullī karne aur nāk meñ pānī ḍālne kā kyā ḥukm hai?	124

Nambar shumār	Sawālāt	Şafħah
96	Kyā Roze kī ḥālat meñ miswāk yā ṭuth-pesṭ se dānṭ şāf karnā jā'iz hai?	125
97	Kyā dānṭon se ḳhūn nikalne kī şūrat meñ Rozah ṭūṭ jātā hai?	125
98	Kyā qai se Rozah ṭūṭ jātā hai?	126
99	Kya injekshan/dṛōp lagwāne se Rozah ṭūṭ jātā hai?	126
100	Kyā Roze kī ḥālat meñ inhelar (Inhaler) lenā jā'iz hai?	127
101	Kyā kisī marīḫ ko ḥālate Rozah meñ ḳhūn denā jā'iz hai?	127
102	Agar dhuwāñ, ḡhubār, 'iṭr kī ḳhushbū yā dhūnī ḥalq yā dimāḡh meñ chalī jā'e to us se Rozah ṭūṭ jātā hai?	127
5. E'tikāf		129
103	E'tikāf se kyā murād hai?	129
104	E'tikāf baiṭhne kī kyā faẓīlat hai?	129
105	Ramaḍānu al-mubāarak ke kin ayyām meñ E'tikāf baiṭhnā masnūn hai?	130
106	Sharī'at kī rū se masnūn E'tikāf kā āḡhāz aur iḳhtetām kis waqt hotā hai?	131
107	E'tikāf baiṭhne kī sharā'it kyā hai?	131
108	E'tikāf kī kitnī aqsām haiñ?	131
109	Sunnate Mu'akkidah 'alāl-kifāyah E'tikāf kise kāhte haiñ?	132

Nambar shumār	Sawālāt	Şafhah
110	Nafli E'tikāf se kyā murād hai?	132
111	E'tikāfe wājib yā E'tikāfe nazr kise kāhte haiñ?	133
112	Wājib E'tikāf kī kam az-kam muddat kyā hai?	133
113	Daurāne E'tikāf mu'takif ko kaun-se umūr sar-anjām dene chāhiyeñ?	133
114	Ijtemā'ī E'tikāf kī shar'ī ḥaisiyat kyā hai?	133
115	Ijtemā'ī E'tikāf ke fazā'il-o samarāt kyā haiñ?	150
116	Laylatu al-Qadr se kyā murād hai aur use kaun-sī rāton meñ talāsh karnā chāhiye?	151
117	Laylatu al-Qadr ko dīgar rāton par kyā fazīlat ḥāşil hai?	152
118	Ramađānu al-mubāarak ke ākhirī 'ashrah kī ṭāq rāteñ kaun-sī hoti hai?	154
119	Shabe Qadr ko maḥfī rakhne meñ kyā ḥikmat hai?	155
120	Ḥuzūr Nabīye Akram şallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne Shabe Qadr meñ kaun-sā waẓīfah karne kī talqīn farmā'ī?	156
	6. E'tikāf se muta'alliqah masā'il	158
121	Kyā masnūn E'tikāf ke liye Rozah rakhnā sharṭ hai?	158

Nambar shumār	Sawālāt	Şafhah
122	Kyā wājib, masnūn yā naflī E'tikāf çoḡne par qazā wājib hai?	158
123	Ek din ke E'tikāf kī qazā kā ṭarīqah kyā hai?	158
124	Masnūn E'tikāf ṭūṭne ke ba'd kyā mu'takif nafl kī nīyat se E'tikāf jāri rakh saktā hai?	159
125	Kin şūratoñ meñ E'tikāf toḡnā jā'iz hai?	159
126	E'tikāf toḡne wāle umūr kaun-se haiñ?	160
127	Makrūhāte E'tikāf kaun-se haiñ?al-	160
128	Kyā mu'takif ba-ḡālate majbūrī ek masjid se dūsri masjid meñ muntaqil ho kar E'tikāf pūrā kar saktā hai?	161
129	Kyā mu'takif kisī marīz kī 'iddat yā namāze janāzah meñ sharīk ho saktā hai?	161
130	Kin Umūr kī binā' par mu'takif E'tikāf-gāh se bāhar nikal saktā hai?	162
131	Kyā ḡālate E'tikāf meñ ḡhusl karnā jā'iz hai?	163
132	Agar ko'ī shaḡḡ Şa'ūdī 'Arab meñ Ramaḡān sharīf kā āḡhāz kartā hai jo Pākistān se do roz qabl thā aur dasweñ Roze ko wāpas āyā to yahāñ āḡhwāñ Rozah thā. Ab woh E'tikāf baiḡhnā chāhtā hai to us ke liye E'tikāf kī kyā şūrat hogī?	163

Nambar shumār	Sawālāt	Ṣafḥah
133	Ijtemā'ī E'tikāf kī ṣūrat meñ masjid se bāhar k̄haimoñ aur mulḥaqah kamroñ meñ jo mu'takifīn baiḥṭe haiñ kyā un kā E'tikāf ho jātā hai?	164
134	Kyā k̄hawātīn kā E'tikāf baiḥnā durust hai?	166
135	Kyā bīwī kā k̄hawīnd kī ijāzat ke ba-ghair E'tikāf baiḥnā jā'iz hai?	167
136	'Aurat kahān E'tikāf baiḥṭe?	167
137	Kyā k̄hawātīn ghar se dūr ijtemā'ī E'tikāf meñ baiḥṭ saktī haiñ?	167
138	Kyā k̄hawātīn shar'ī 'uzr (ḥaiḏ) rokne ke liye ṭaibleḡ yā injekshan iste'māl kar ke E'tikāf baiḥṭ saktī haiñ?	169
139	Agar mu'takifah kā shar'ī 'uzr kī waj·h se masnūn E'tikāf ṭūḡ jā'e to woh kitne dinoñ ke E'tikāf kī qazā karegī?	170
	7. 'Īd al-Fiṭr aur Ṣadaqa'e Fiṭr	171
140	Namāze 'Īdayn kā ḥukm kab diyā gayā?	171
141	'Īdu al-Fiṭr ko k̄ḥuṣhī kā din kyūñ qarār diyā gayā?	171
142	Kyā 'Īd ke din Rozah rakhnā jā'iz hai?	172
143	'Īdu al-Fiṭr kī namāz kā waqt kyā hai aur us kī adā'igī meñ tākḥīr jā'iz hai?	172
144	'Īd kī namāz ke liye azān aur iqāmat ke bāre meñ kyā ḥukm hai?	173

Nambar shumār	Sawālāt	Şafhah
145	Namāze ‘Īdayn adā karne kā kyā ṭarīqah hai?	174
146	‘Īd ke din kaun-se umūr ba-jā lānā masnūn aur mustahab haiñ?	174
147	‘Īd kī rāt ‘ibādat karne ki kyā faẓīlat hai?	176
148	Şadaqa’e Fiṭr kise kāhte haiñ?	177
149	Şadaqa’e Fiṭr kis par wājib hai?	177
150	Şadaqa’e Fiṭr kī adā’igī kā waqt kyā hai?	178
151	Şadaqa’e Fiṭr ke fawā’id kyā haiñ?	179
152	Māhe Ramaḍān meñ şadaqa-o ḵhairāt karne kī faẓīlat kyā hai?	179
8. ‘Īdu al-Fiṭr aur Şadaqa’e Fiṭr se muta‘alliqah masā’il		181
153	Kyā ‘Īd kī namāz ke liye jamā‘at shart hai?	181
154	‘Īdu al-Fiṭr kā ḵuṭbah paṛhne kā ṭarīqah kyā hai?	181
155	Agar kisī kī namāze ‘Īd rāh jā’e yā fāsīd ho jā’e to us kī qazā hai yā nahīñ?	181
156	Agar ‘Īd Jum‘ah ke din ho to namāze Jum‘ah adā karne ke bāre meñ kyā ḥukm hai?	182
157	Namāze Jum‘ah aur ‘Īdayn kī namāz meñ kyā farq hai?	186

Nambar shumār	Sawālāt	Şafhah
158	Jo shaḵḥş Rozah nah rakhe kyā us par bhī şadaqa'e Fiṭr wājib hai?	187
159	Kyā şadaqa'e Fiṭr yaume 'Īd se pāhle Ramaḍān meñ diyā jā saktā hai?	187
160	Kyā nā-bāliġh par bhī Fiṭrānah adā karnā wājib hai?	187
161	Fiṭrānah lene ke mustaḥiq kaun log haiñ?	188
162	Kyā rishtah-dāroñ ko şadaqa'e Fiṭr denā jā'iz hai?	188
163	Shar'ī e'tebār se şadaqa'e Fiṭr kī miqdār kitnī muqarrar hai?	188
164	Kyā har shaḵḥş şadaqa'e Fiṭr yak-sāñ adā karegā yā apnī-apnī ḥaisiyat ke muṭābiq?	189
	Ma'ākḥaz-o marāje'	191

Pesh Lafz

Insān kā maqṣade taḫlīq ‘ibādāte Ilāhī hai aur ‘ibādāt kā maqṣade waḥīd taqwā wa lillāhīyat kā ḥuṣūl hai. ‘Ibādāt agar ba-ṭāure ‘ādat kī jā’e to is se māḥẓ sawāb miltā hai, taqwā aur rūḥānīyat kā nūr ḥāṣil nahīn hotā. Agar agar yahī ‘ibādāt ṣīdḡ-o iḳhlāṣ aur اَنْ تَعْبُدَ اللّٰهَ كَالَّذِيْنَ كَفَرُوا ke shur‘ūr se kī jā’e to insān qurb-o ma‘īyat ke us maqām par fā’iz hotā hai jahān se اِذْجِىْ اِلٰى رَبِّكَ رَاضِيَةً مُّطِئَةً kī imān afrād ṣadā’ēn āne lagtī haiñ. Rozah hī ek aisī munfarid ‘ibādāt hai jis ke bāre meñ Allāh Ta‘ālā ne farmāyā keh “Rozah mere liye hai aur main hi is kī jazā dūngā”. Is tarḥ Rozah ek Musalmān ko dūsroñ kī bhūk, ḡhurbat aur aflās kā eḥsās karne kī tarāp paidā kartā hai. Yeh insān meñ tañg-dast aur bhūk kī mārī maḫhlūqe Ḳhudā kī madad karne kā jazbah paidā kartā hai. Nīz Rozah insān ko bāṭīnī ṭahārat kā sāmān bhī farāham kartā hai. Is kā bunyādī maqṣad hī taqwā paidā karnā hai, tā-keh banda’e Momin har tarḥ kī ālā’ishoñ aur ḡhalāzatoñ se pāk ho kar mu‘āshare kā ek achḡhā aur dūsroñ kā ḡhayāl rakhne-wālā fard bane. Is se ek pākīzah mu‘āshare kī rāh bhī ham-wār hotī hai.

Roze kā taṣawwur kam-o besh dunyā ke har mazhab meñ muḡhtalif shakloñ meñ maujūd rahā hai, magar Islām ne apnī dīgar tamām ta‘līmāt kī tarḥ is meñ bhī e’tedāl aur tawāzun bar-qarār rakhā hai. Is farīze kī aṣl rūḥ logoñ tak pahōñchāne ke liye zārūrī hai keh is ‘āmm-fāhm andāz meñ logoñ ke sāmne bayān kiyā jā’e.

Shayḡh al-Islām Dōḡṭar Muḡammad Ṭāhir al-Qādirī kī zere sar-parastī tajdīd-o iḡyā’e Dīn kī ‘azīm tāḡrīk “Tāḡrīke Minhāj al-Qur’ān” har saṭḡ par ummat kī rāh-

numā'ī kā farīzah sar-anjām de rahī hai. Ta'limāte Islām sīrīz kā yeh chaṭṭā silsilah bhī isī kaṭī kā ek ḥiṣṣah hai, jis meñ Rozah se muta'alliqah ek sau trīsaṭh sawālāt ma' jawābāt intehā'ī āsān pairā'e meñ bayān kiye ga'e haiñ.

Farīde Millat raḥmatu Allāhi 'alayh risarch instīṭyūt ke shō'ba'e khawātīn kī risarch skōlarz - misiz Farīdah Sajjād aur Mōḥtarmah Miṣbāh Kabīr - ne nihāyat jāñ fashānī se yeh kitāb murattab kī hai, jis kī nazare s̄ānī kā farīzah, sīnī'ar risarch skōlar mōḥtaram Muḥammad Afḍal Qādirī aur mōḥtaram Ḥāfiẓ Farḥān Ṭhanā'ī ne sar-anjām diyā hai. Ba'd az-ān ise ṣadr dāru al-iftā' Muftī 'Abd al-Qayyūm Khān Hazārawī ne mulāḥazah farmāyā.

Is kitāb meñ Ramaḍānu al-mubārak, roza, E'tikāf, shabe qadr aur 'Īdu al-Fiṭr ke 'ilmī wa fiqhī masā'il ko bayān karne ke 'ilāwah maujūdah daur ke jadīd masā'il ko bhī munfarid andāz meñ bayān kiya gayā hai. Yeh kitāb nah ṣirf har ṭabqe aur 'umr ke logon ke liye yak-sān muftid hai, bal-keh ta'limī idāron kī lā'ibreriyon aur darsī nishashton meñ paṛhā'e jāne ke liye bhī intehā'ī naf'a-bakḥsh hai.

Bār-gāhe Īzādī meñ daste ba-du'ā hūn woh hameñ imān-o 'amal kī beh-tarīn ṣalāḥiyateñ 'aṭā farmā'e aur is majmū'e kī tayyārī meñ ḥiṣṣah lene wāle tamām afrād kī khidmāt ko apnī bār-gāh meñ sharfe qubūliyat se nawāze. (Āmīn bi-jāhi Sayyid al-Mursalīn ṣallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam)

Muḥammad Fārūq Rānā

Diṭī Dā'ereṭṭar (Risarch)

Farīde Millat raḥmatu Allāhi 'alayh

Risarch Instīṭyūt

1. Ramaḍān al-mubārak

Sawāl nambar 1: Ramaḍān ka ma‘ná wa mafhūm kyā hai?

Jawāb: ‘Arabī zabān meñ Ramaḍān ka māddah رمضان hai, jis ka ma‘ná saḡht garmī aur tapish hai.¹ Ramaḍān meñ chūn-keh Rozah-dār bhūk-o pyās kī shiddat māḡsūs kartā hai is liye use Ramaḍān kaha jāta hai.

Mullā ‘Alī Qārī farmāte haiñ keh Ramaḍān رمضان, se mushtaq hai is ka ma‘ná saḡht garm zamīn hai lehāzā Ramaḍān ka ma‘ná saḡht garm huwā. Ramaḍān ka yeh nām is liye rakhā gaya hai keh jab ‘Araboñ ne purānī luḡhat se mahīnoñ ke nām muntaqil kiye to unheñ awqāt aur zamānoñ ke sāth mausūm kar diyā. jin meñ woh us waqt waq‘ the. Ittefāqan Ramaḍān un dinon saḡht garmī ke mausim meñ āyā thā. Is liye us ka nām Ramaḍān rakh diya gaya.²

Sawāl nambar 2: Qur‘ān wa Ḥadīṡ kī raushanī meñ Ramaḍānu al-mubārak kī faẓīlat kyā hai?

Jawāb: Ramaḍānu al-mubārak Islāmī taqwīm (kaileñḡar) meñ woh bā-barakat mahīnā hai jis meñ Allāh Ta‘ālā ne Qur‘āne Ḥakīm nāzil farmaya. Ramaḍānu al-mubārak kī hī

1 Ibn Manzūr, Lisān al-‘Arab, 07: 162

2 Mullā ‘Alī Qārī, Mirqāt al-mafātīh, 04: 229

kī ek bā-barakat shab āsmāne duniyā pūre Qur'ān ka nuzūl huwā lehāzā us rāt ko Allāh Rabbu al-'Izzāt ne tamām rātoñ par faẓīlat 'atā farmā'ī aur use Shabe Qadr qarār dete huwe irshād farmāyā:

لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ ۝

“Shabe Qadr (faẓīlat-o barakat aur ajr-o ṣawāb meñ) hazār mahīnoñ se beh-tar hai.”³

Ramaḍān al-mubāarak kī faẓīlat-o 'azamat aur fuyūz-o barakāt ke bāb meñ Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam kī chand aḥādīse mubāarakah dajre zail haiñ:

1. Ḥazrat Abū Hurayrah raḍīya Allāhu 'anhu se marwī hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmayā:

إِذَا دَخَلَ رَمَضَانَ فَتَّحَتْ أَبْوَابُ الْجَنَّةِ وَغُلِّقَتْ أَبْوَابُ جَهَنَّمَ، وَسُلِّسَتْ الشَّيَاطِينُ.⁴

“Jab māhe Ramaḍān ātā hai to Jannat ke darwāze khol diye jāte haiñ aur dozaḳh ke darwāze band kar diye jāte haiñ aur Shayṭān ko pā-bah zañjīr kar diyā jātā hai.”

Ramaḍānu al-mubāarak ke rozoñ ko jo imtiyāzī sharaf aur faẓīlat ḥāṣil hai us kā andāah Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā

3 Al-Qadr, 97: 03

4 Buḳhārī, al-Ṣaḥīḥ, Kitābu Bad'u al-ḳhalq, bābu ṣifati Iblīṣa wa-junūdih, 03: 1194, raqam: 3103

Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam kī is ḥadīse mubārakah se lagāyā jā saktā hai.

2. Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ‘anhu se marwī hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmayā:

مَنْ صَامَ رَمَضَانَ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ
ذَنْبِهِ.⁵

“Jo shaḵhs ba-ḥālate īmān ṣawāb kī nīyat se Ramaḍān ke Roze rakhtā hai us ke sābiqah gunāh baḵhs diye jāte haiñ.”

Ramaḍānu al-mubārak kī ek-ek sā‘at is qadr barakatoñ aur sa‘adatoñ kī ḥāmil hai keh bāqī gyārah māh mil kar bhī is kī bar-ā-barī wa ham-sarī nahīñ kar sakte.

3. Qiyāme Ramaḍān kī faẓīlat se muta‘alliq Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ‘anhu se marwī hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmayā:

مَنْ قَامَ رَمَضَانَ، إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا، غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ
ذَنْبِهِ.⁶

5 Buḵhārī, al-Ṣaḥīḥ, Kitābu al-Ṣalātu al-tarāwīḥ, bābu faḍlu laylati al-qadr, 02: 709, raqam: 1910

6 Buḵhārī, al-Ṣaḥīḥ, Kitābu al-Īmān, bābu taṭawwu‘u qiyāmi Ramaḍāna mina al-īmān, 01: 22, raqam: 37

“Jis ne Ramaḍān meñ ba-ḥālate īmān kī nīyat se qiyām to us ke sābiqah tamām gunāh mu‘āf kar diye ga’e.”

Sawāl nambar 3: Ḥuḏūr ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam Ramaḍānu al-mubārak kā kaise istiḳāl farmāte?

Jawāb: Ḥuḏūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam Ramaḍānu al-mubārak se itnī ziyādah maḥabbat farmāte keh akṣar is ke pāne kī du‘ā farmāte the aur Ramaḍānu al-mubārak kā ehtemām māhe Sha‘bān meñ hī rozon kī kaṣrat ke sāth ho jātā thā. Āp ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam baṛe shauq-o maḥabbat se māhe Ramaḍān kā istiḳbāl farmāte.

1. Ḥuḏūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam is mubārak mahīne ko ḵḥush-āmdīd kāh kar us kā istiḳbāl farmāte aur Ṣaḥāba’e kirām se sawāliyah andāz meñ tīn bār dar-yāft karte:

مَاذَا يَسْتَقْبِلُكُمْ وَتَسْتَقْبِلُونَ؟

“Kaun tumhārā istiḳbāl kar rahā hai aur tum kis kā istiḳbāl kar rahe ho?”

Ḥaḏrat ‘Umar bin Ḳhaṭṭāb raḍīya Allāhu ‘anhu ne ‘arz kiyā: yā Rasūl Allāh! Kyā ko’ī waḥy utarne wālī hai? Farmāyā: nahīn. ‘Arz kiyā: kisī dushman se jaṅg hone wālī hai? Ḥuḏūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā: nahīn. ‘Arz kiyā: phir kyā bāt hai? Āp ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ فِي أَوَّلِ لَيْلَةٍ مِنْ شَهْرِ رَمَضَانَ لِكُلِّ أَهْلِ
الْقِبْلَةِ.⁷

“Be-shak Allāh Ta‘alā māhe Ramaḍān kī pāhī rāt hī tamām āhle qiblah ko baḡhsh detā hai.”

2. Ḥaḗrat Anas raḍiya Allāhu ‘anhu se marwī hai keh jaise hī māhe Rajab kā chānd ṭulū‘ hotā to Āp ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam Allāh Ta‘alā ke ḥuḗr yeh du‘ā farmāte:

اللَّهُمَّ بَارِكْ لَنَا فِي رَجَبٍ، وَشَعْبَانَ، وَبَارِكْ لَنَا فِي
رَمَضَانَ.⁸

“Ae Allāh! Hamāre liye Rajab, Sha‘bān aur (bil-ḡhuṣūṣ) māhe Ramaḍān ko bā-barakat banā de.”

3. عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ زَيْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ
اللَّهِ، لِمَ أَرَكُ تَصُومُ شَهْرًا مِنَ الشُّهُورِ مَا تَصُومُ مِنْ
شَعْبَانَ؟ قَالَ: ذَلِكَ شَهْرٌ يَغْفُلُ النَّاسُ عَنْهُ بَيْنَ رَجَبٍ

7 Mundhirī, al-Tarḡhīb wa-al-tarḡīb, 2: 64, raqam: 1502

8 Abū Nu‘aym, Ḥilyat al-awliyā’, 06: 269

وَرَمَضَانَ وَهُوَ شَهْرٌ تُرْفَعُ فِيهِ الْأَعْمَالُ إِلَىٰ رَبِّ الْعَالَمِينَ
فَأَحِبُّ أَنْ يُرْفَعَ عَلَيَّ وَأَنَا صَائِمٌ.⁹

“Ḥazrat Usāmah bin Zayd raḍiya Allāhu ‘anhumā riwāyat karte hain keh main ne ‘arḍ kiyā: yā Rasūl Allāh! Jis qadr Āp Sha‘bān mein Roze rakhte hain is qadr mein ne Āp ko kisī aur mahīne mein Roze rakhte huwe nahīn dekkhā? Āp ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā: yeh ek aisā mahīnah hai jo Rajab aur Ramaḍān ke dar-miyān mein (ātā) hai aur log is se ḡhaflat barat-e hain ḥāl-ān-keh is mahīne mein (pūre sāl ke) ‘amal Allāh Ta‘ālā kī ṭaraf uṭhā’e jāte hain lehāzā main chāhtā huñ keh mere ‘amal Rozah-dār hone kī ḥālat mein uṭhā’e jā’ēn.”

4. Ummu al-Mu‘minīn Ḥazrat Ummi Salamah raḍiya Allāhu ‘anhā bayān kartī hain keh unhoñ ne Ḥuḏūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ko musalsal do māh tak Roze rakhne nahīn dekhā magar Āp ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam Sha‘bānu al-mu‘azzam ke mubārak māh mein musalsal Roze rakhte keh woh Ramaḍānu al-mubārak ke Roze se mil jātā.¹⁰

9 1. Nsā’ī, al-Sunan, Kitābu al-Ṣiyām, bābu ṣawmu al-Nabī ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallama bi-abī huwa wa-ummī wa-ḏhikru ikhtilāfī al-nāqilīna lil-khabari fī ḏhalik, 4: 201, raqam: 2357

2. Aḥmad bin Ḥanbal fī al-Musnad, 5: 201, raqam: 21801

10 Nasā’ī, al-Sunan, Kitābu al-Ṣiyām, ḏhikru ḥadīthi Abī Salamata fī ḏhalik, 04: 150, raqam: 2175

Māhe Sha‘bān māhe Ramaḍān ke liye muqaddimah kī mānand hai lehāzā is meñ wohī a‘māl ba-jā lāne chāhiyeñ jin kī kaṣrat Ramaḍānu al-mubārak meñ kī jāti hai ya‘nī Roze aur tilāwate Qur‘ān Ḥakīm. ‘Allāmah Ibn Rajab Ḥanbalī raḥmatu Allāhi ‘alayh ‘Laṭā‘if al-ma‘ārif (ṣafḥah:258)’ meñ likhte haiñ:

“Māhe Sha‘bān meñ rozoñ aur tilawāte Qur‘ān Ḥakīm kī kaṣrat is liye kī jāti hai tā-keh māhe Ramaḍān kī barakāt ḥāsil karne ke liye mukammal tayyārī ho jā‘e aur nafs, Raḥmān kī iṭā‘at par kḥuṣh-dilī aur kḥūb iṭmīnān se rāzī ho jā‘e.”

Ṣaḥāba‘e kirām raḍiya Allāhu ‘anhum ke ma‘mūl se is ḥikmat kī tā‘īd bhī ho jāti hai. Ḥaṣrat Anas raḍiya Allāhu ‘anhu Sha‘bān meñ Ṣaḥāba‘e kirām raḍiya Allāhu ‘anhum ke ma‘mūl par raushanī ḍālte huwe farmāte haiñ:

كَانَ الْمُسْلِمُونَ إِذَا دَخَلَ شَعْبَانُ اكْتَبُوا عَلَى الْمَصَاحِفِ
فَقَرَرُوهَا، وَأَخْرَجُوا زَكَاةَ أَمْوَالِهِمْ تَقْوِيَةً لِلضَّعِيفِ
وَالْمَسْكِينِ عَلَى صِيَامٍ وَرَمَضَانَ.¹¹

“Sha‘bān ke shurū‘ hote hī Musalmān Qur‘ān kī ṭaraf jhūk paṛte, apne amwāl kī zakāt nikālte tā-keh ḡharīb, miskīn log Roze aur mahe Ramaḍān beh-tar ṭaur par guzār sakeñ.”

11 Ibn Rajab Ḥanbalī, Laṭā‘if al-ma‘ārif, /258

Sawāl nambar 4: Ramaḍānu al-mubārak meñ Ḥuḏūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ke ma‘mūlāt kyā the?

Jawāb: Ramaḍānu al-mubārak ke māhe Sa‘īd meñ Ḥuḏūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ke ma‘mūlāte ‘ibādat-o riyāzat aur mujāhadah meñ ‘ām dinon kī nisbat bōhat izāfah ho jātā. Is mahīne Allāh Ta‘ālā kī khashīyat aur maḥabbat apne ‘urūj par hotī. Aur isī shauq-o maḥabbat meñ Āp ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam rāton ko qiyām bhī baḥhā dete. Raḍiya Allāhu ‘anhu meñ darje zail ma‘mūlāt Ḥuḏūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam kī sīrate ṭayyibah kā ḥiṣṣah hote.

1. Kasrate ‘Ibādat wa Rivāzat

Ummu al-Mu‘minīn Ḥaḏrat ‘Ā’ishah Ṣiddīqah raḍiya Allāhu ‘anhā se marwī hai:

كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ إِذَا دَخَلَ
رَمَضَانَ لَغِيْرَ لَوْنُهُ وَكَثُرَتْ صَلَاتُهُ، وَابْتَهَلَ فِي الدُّعَائِي،
وَأَشْفَقَ مِنْهُ.¹²

“Jab māhe Ramaḍān shurū‘ hotā to Rasūl Allāh ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ka raṅg mubārak mutagayyir ho jātā, Āp ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam kī namāzon meñ izāfah ho jātā, Allāh Ta‘ālā se giṛgiṛā kar du‘ā karte aur us kā khauf ṭarī rakhte.”

12 Bayhaqī, Shu‘ab al-īmān, 03: 310, raqam: 3625

2. Sahrī wa Iftārī

Ḥaḍrat Anas bin Mālik raḍiya Allāhu ‘anhu se marwī hai keh sahrī khāne ke mut‘alliq Āp ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

13 تَسَحَّرُوا فَإِنَّ فِي السُّحُورِ بَرَكَةً.

“Sahrī khāyā karo kyūn-keh sahrī meñ barakat hai.”

Ek aur maqām par Ḥaḍrat Abū Qays raḍiya Allāhu ‘anhu ne Ḥaḍrat ‘Amr bin al-‘Āṣ raḍiya Allāhu ‘anhu se riwāyat kiyā keh Ḥuḍūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā: “Hamāre aur Āhle Kitāb ke rozon meñ sahrī khāne ka farq hai.”¹⁴

3. Qiyāmu al-Layl

Ramaḍānu al-mubārak meñ Āp ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam kī rāteñ tawātur-o kaṣrat ke sāth namāz meñ khāṣe rāhne, tasbīḥ-o tālīl aur zikre Ilāhī meñ māḥwīyat se ‘ibārat hain. Namāz kī ijtemā‘ī ṣūrāt jo hameñ tarāwīḥ meñ dikhā‘ī detī hai isī ma‘mūl kā ḥiṣṣah hai. Ḥuḍūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne Ramaḍānu al-mubārak meñ qiyām karne kī faḍīlat ke bāre meñ farmāyā:

“Jis ne īmān wa eḥtesāb kī nīyat se Ramaḍān ke Roze rakhe aur rātoñ ko qiyām kiyā woh

13 Muslim, al-Ṣaḥīḥ, Kitābu al-Ṣiyām, bābu faḍli al-suḥūri wa-ta’kīdi istiḥbābīhi, ..., 02: 770, raqam: 1095

14 Muslim, al-Ṣaḥīḥ, Kitābu al-Ṣiyām, bābu faḍli al-suḥūri wa-ta’kīdi istiḥbābīh, 02: 771, raqam: 1096

gunāhoñ se is ʔarḥ pāk ho jātā hai jis din woh baʔne mādar se paidā hote waqt (gunāhoñ se) pāk thā.”¹⁵

4. Kasarte Sadaqāt wa Khairāt

Ḥuḏūr Nabīye Akram ʔallāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam kī ‘ādate mubārakah thī keh Āp ʔadaqāt-o ḵhairāt kaḡrat ke sāth kiyā karte the aur saḵhāwat kā yeh ‘ālam thā keh kabhī ko’ī sawālī Āp ʔallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ke dar se ḵhālī wāpas nah jātā Ramaḡānu al-mubārak meñ Āp ʔallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam kī saḵhāwat aur ʔadaqāt-o ḵhairāt meñ kaḡrat sāl ke bāqī gyārah mahīnoñ kī nisbat aur ziyādah baḡh jātī. Is māh ʔadaqa-o ḵhairāt meñ itnī kaḡrat ho jātī keh hawā ke tez jhaūnke bhī us kā muqābalah na kar sakte. Ḥaḡrat ‘Abd Allāh bin ‘Abbās raḡiya Allāhu ‘anhumā se marwī hai:

فَإِذَا لَقِيَهُ جِبْرِيْلُ كَانَ (رَسُولُ اللَّهِ) أَجْوَدَ بِالْخَيْرِ مِنَ
الرِّيحِ الْمُرْسَلَةِ.¹⁶

“Jab Ḥaḡrat Jibrīl Amīn ā jāte to Āp ʔallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam bhalā’ī karne meñ tez hawā se bhī ziyādah saḵhī ho jāte the.”

15 Nasā’ī, al-Sunan, Kitābu al-ʔiyām, bābu dhikru ikhītlāfi Yahyā bin Abī Kathīrin wa-al-Naḡr bin Shaybān fīhi, 04: 158, raqam: 2208_2210

16 Buḵhārī, al-ʔaḡīḡ, Kitābu al-ʔawm, bābu ajwadu mā kāna al-Nabī ʔallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam yakūnu fī Ramaḡān, 02: 672_673, raqam: 1803

Ḥaẓrat Jibrīl Allāh Ta‘ālā kī ṭaraf se paighāme maḥabbat le kar āte the. Ramaḍānu al-mubārak meñ chūn-keh ‘ām dinon kī nisbat kaṣrat se āte the is liye Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam un ke āne kī kḥuṣhī meñ ṣadaqa-o kḥairāt bhī kaṣrat se karte. Imām Nawawī raḥmaṭu Allāhi ‘alayh farmāte haiñ keh is ḥadīse pāk se ka’ī fawā’id aḥḏ hote haiñ:

1. Āp ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam kī jūd-o saḥā kā bayān.
2. Ramaḍānu al-mubārak meñ kaṣrat se ṣadaqa-o kḥairāt ke pasandīdah ‘amal hone kā bayān.
3. Nek bandoñ kī mulāqāt par jūd-o saḥā aur kḥairāt kī ziyādatī kā bayān.
4. Qur’ān Majīd kī tadrīs ke liye madāris ke qiyām kā jawāz.¹⁷

5. E’tikāf

Ramaḍānu al-mubārak ke āḥirī das dinon meñ Āp ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam kā E’tikāf karne kā ma’mūl thā. Ummu al-Mu’minīn Ḥaẓrat ‘Ā’ishah Ṣiddīqah raḍīya Allāhu ‘anhā se marwī hai:

17 Nawawī Sharḥ Ṣaḥīḥ Muslim, 15: 69

أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَعْتَكِفُ
 الْعَشْرَ الْوَاحِدَ مِنْ رَمَضَانَ حَتَّى تَوَفَّاهُ اللَّهُ، ثُمَّ اعْتَكَفَ
 أَزْوَاجُهُ مِنْ بَعْدِهِ.¹⁸

“Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam Ramaḍānu al-mubārak ke ākhirī das din E‘tikāf karte the yahān tak keh Allāh Ta‘ālā ke ḥukm se Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam kā wiṣāl ho gayā, phir Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ke ba‘d Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam kī Azwāje muṭahharāt ne E‘tikāf kiyā hai.”

Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍīya Allāhu ‘anhu se marwī hai “Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam har sāl Ramaḍānu al-mubārak meñ das din E‘tikāf farmāte the aur jis sāl Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ka wiṣāl mubārak huwā, us sāl Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne bīs din E‘tikāf kiyā.”¹⁹

Sawāl nambar 5: Ramaḍānu al-mubārak meñ ‘Umrah karne kī Fazīlat kyā hai?

Jawāb: Ramaḍānu al-mubārak meñ ‘umarah adā karnā sawāb meñ ḥaj karne ke bar-ā-bar hai. Ḥadīse mubāraka meñ Ḥaẓrat Ibn ‘Abbās raḍīya Allāhu ‘anhumā se riwāyat hai keh

18 Buḫhārī, al-Ṣaḥīḥ, Kitābu al-I‘tikāf, bābu al-i‘tikāfi fī al-‘ashri ilā wa-ākhirī wa-al-i‘tikāfi fī masājidi kullihā, 02: 713, raqam: 1922

19 Buḫhārī, al-Ṣaḥīḥ, Kitābu al-I‘tikāf, bābu al-i‘tikāfi fī al-‘ashri al-awsaṭi min Ramaḍān, 02: 719, raqam: 1939

Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne ek Anṣārī k̄hātūn se farmāyā: kyā waj·h hai keh tū ne hamāre sāth ḥaj nahīn kiyā? Us (‘aurat) ne kaha: hamāre pās ek pānī bharne-wālā ūnt̄ thā. Us par Abū fulān aur us kā laṛkā ya‘nī us kā shauhar aur beṭā sawār ho kar ḥaj ke liye rawānah ho ga’e aur apne pīḥe ek āb-kash ūnt̄ (k̄hāndān kī zarūrat ke liye) ḥoḡ ga’e (is ke ‘ilāwah hamāre pās ko’ī sawārī nahīn). Yeh sun kar Āp ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā: jab Ramaḍān ā’e to ‘umrah kar lenā kyūn-keh Ramaḍān meñ ‘umrah ḥaj ke bar-ā-bar hai.”²⁰

Sawāl nambar 6: Ramaḍānu al-mubārak meñ Shayṭān ke jakṛe jāne se kyā murād hai?

Jawāb: ‘Ām ṭaur par do ḥīzeñ gunāh aur at kī nā-farmānī kā bā‘is bantī haiñ. Ek nafs kī baḡhtī hū’ī k̄hṡāhish aur us kī sar-kash, dūsra shayṭān kā makr-o fareb. Shayṭān insān kā azalī dushman hai. Woh nah ṣīrf k̄hūd bal-keh apne lā’o-lashkar aur chelon kī madad se duniyā meñ har insān ko Dīne ḥaq se ḡhāfil karne kī koshish meñ lagfā rāhtā hai agar Ramaḍānu al-mubārak kī tinī barakat-o faẓīlat hai keh Shayṭān ko is māhe mubārakah meñ jakaḡ diyā jātā hai. Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍīya Allāhu ‘anhu se marwī hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā: “jab māhe Ramaḍān kī pāhlī rāt hotī hai to shayṭānoñ aur sar-kash jinnoñ ko beṛiyāñ pāhnā dī jātī haiñ aur Jahannam ke darwāze band kar diye jāte haiñ aur un meñ se ko’ī darwāzah kholā nahīn jātā jab-keh Jannat ke darwāze khol diye jāte haiñ aur un meñ se ko’ī darwāzah band nahīn kiyā jātā. Ek munādī pukārtā hai: ae ṭālibe k̄hair! Āge ā, ae

20 Buḡhārī, al-Ṣaḥīḥ, Kitābu al-‘Umrah, bābu ‘umrañ fi Ramaḍān, 02: 631, raqam: 1690

sharr ke mutalāshī! Ruk jā. Allāh Ta‘ālā ka’ī logon ko Jahannam se āzād kar detā hai aur māhe Ramaḍān kī har rāt yūn-hī hotā rāhtā hai.”²¹

Ramaḍānu al-mubārak meñ Shayṭānon kā jakar diyā jānā is amr se kināyah hai keh Shayṭān logon ko bāhkāne se bāz rāhte hain aur Āhle Īmān un ke waswase qubūl nahīn karte. Is kī waj·h yeh hai keh Roze ke bā‘is haiwānī qūwat ho ḡhazab aur shāhwat kī jarḡ hai, maḡhlūb ho jātī hai. Ḡhazab aur shāhwat hī baḡe-baḡe gunāhon kā bā‘is hote hain. Is ke bar ‘aks qūwate ‘aqlīyah jo ṭāqat aur nekiyon kā bā‘is hai, Roze kī waj·h se qawī hotī hai, jaisā keh mushāhadah meñ hai keh main ‘ām dinon kī insbat gunāh kam hote hain aur ‘ibādat ziyādah hotī hai.

Shayṭānon ko jakre jāne kī ek ‘alāmat yeh bhī hai keh gunāhon meñ munhamik hone wāle aksar log Ramaḍān meñ bāz ā jāte hain aur taubah kar ke Allāh kī ṭaraf rujū‘ karte hain. Pāhle woh namāz qā’im nahīn karte the, ab paḡne lagte hain is ṭarḡ woh Qur’ān Majīd kī tilāwat aur zikr kī maḡāfil meñ sharīk hone lagte hain, ḡāl-ān-keh woh pāhle aisā nahīn kiyā karte the. Pāhle jin gunāhon meñ ‘alāl-e‘lān mashḡhūl rāhte the ab un se bāz ā jāte hain aur ba‘z log jin kā ‘amal is ke ḡhilāf naḡar ātā hai us kī waj·h yeh hai keh shayṭānī wasāwis un ke sharīr nafson kī jarḡon meñ sarāyat kar chuke hote hain kyūn-keh ādamī kā nafs us kā sab se baḡā dushman hai. Agar ko’ī yeh kahe keh zamāne meñ sharr to maujūd hai aur gunāh bhī musalsal ho rahe hain to phir shayṭān ke jakre jāne kā kyā fā‘edah?

21 Tirmidhī, al-Sunan, abwābu al-ṣawm, bābu mā jā’a fi faḡli shahri Ramaḍān, 2: 61, raqam 682

Is kā jawāb yeh hai keh Ramaḍānu al-mubārak se shayṭān sar-kashī aur ṭuḡhyānī kī shaukat ṭūṭī hai aur us ke hathyār kund ho jāte haiñ aur us kī bhaṛkā'ī hū'ī āg kuḅ muddat ke liye ṭhandī paṛ jātī hai. Agar aisā nah hotā to Ḳhudā bhī jāntā hai keh wohkyā gul khilātā?

Sawāl nambar 7: Ramaḍānu al-mubārak meñ Jannat ke darwāze khulne aur Jahannam ke darwāze band hone se kyā murād hai?

Jawāb: Ḥaḏrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ‘anhu se marwi hai keh Ḥuḏūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne irshād farmāyā: “jab Ramaḍān shurū‘ hotā hai to āsmān ke darwāze khol diye jāte haiñ. (Aur ek riwāyat meñ hai keh) Jannat ke darwāze khol diye jāte haiñ aur Jahannam ke darwāze band kar diye jāte haiñ aur shayṭān jakaṛ diye jāte haiñ.”²²

Mundarejah bālā ḥadīse mubārakah kī raushanī meñ Jannat ke darwāzoñ ko khol jānā aur Jahannam ke darwāzoñ kā band honā is amr kī ṭaraf ishārah hai keh Ramaḍānu al-mubārak meñ aise a‘māl kī taufīq dī jātī hai jo Jannat meñ dākḥil hone aur Jahannam se bachne kā bā‘is haiñ. Māhe Ramaḍān bāqī mahīnoñ kī nisbat Allāh Ta‘ālā kā faḏl-o karam aur ḵhairāt-o barakāt kasrat se taḳṣīm hotī haiñ. Pas Rozah-dār gunāhe kabā’ir se bachtā hai aur Roze kī barakat se us ke ṣaḡhīrah gunāh bhī baḵsh diye jāte haiñ. Jis ke sabab woh Jannat kā mustahiq ṭhāhārtā hai.

Ḥujjat Allāh al-bāliḡah meñ Ḥaḏrat Shāh Walī Allāh Muḥaddīḥ Dihlawī raḥmaṭu Allāhi ‘alayh

22 Buḵhārī fī al-Ṣaḡhīḥ, Kitābu al-Ṣawm, bābu ṣifati Iblīsa wa-junūdihi, 3: 1194, raqam: 3103

mundareja'e bālā ḥadīse mubārakah kī sharḥ meñ farmāte haiñ: Jannat ke darwāzon kā kholā jānā Āhle Īmān ke liye faẓl hai warnā Kuffār-o Mushrikīn to in dinoñ meñ gum-rāhī wa ẓalālat meñ pāhle se ziyādah maṣrūf ho jāte haiñ kyūñ-keh sha'ā'irullāh kī hatk karte haiñ. Āhle Īmān chūñ-keh Ramaḍān ke Roze rakhte haiñ aur 'ibādat-o riyāẓat karte haiñ. Is mubārak mahīne meñ nekiyoñ kī kaṣrat karte haiñ aur burā'iyon se bache rāhte haiñ.²³

Is liye ham kāh sakte haiñ keh un ke liye Jannat ke darwāze khol diye ga'e haiñ aur Jahannam ke darwāze band kar diye ga'e haiñ.

Aur Jannat ke darwāzon ke khole jāne kā fā'edah yeh hai keh Malā'ikah Rozah-dāron ke 'amal ko achḥā jān kar un ke liye Jannat tayyār karte haiñ aur yeh Allāh Rabbu al-'Izzat kī ṭaraf se Rozah-dāron kī baḡī 'izzat āfzā'ī hai.

Sawāl nambar 8: Allāh Ta'ālā Ramaḍānu al-mubārak meñ Ummate Muḥammadi ṣallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam ko kin taḥā'if se nawāztā hai?

Jawāb: Ḥaẓrat Jābir bin 'Abd Allāh raḍiya Allāhu 'anhumā bayān karte haiñ keh Rasūl Allāh ṣallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Merī ummat ko māhe Ramaḍān meñ pāñch tōḥfe mile haiñ jo is se pāhle kisī Nabī ko nahīn mile.

أَمَّا وَاحِدَةٌ فَإِنَّهُ إِذَا كَانَ أَوَّلَ لَيْلَةٍ مِنْ شَهْرِ رَمَضَانَ نَظَرَ
اللَّهُ تَعَالَى إِلَيْهِمْ وَمَنْ نَظَرَ اللَّهُ إِلَيْهِ لَمْ يُعَذِّبْهُ أَبَدًا.

23 Shāh Walī Allāh, Hujjat Allāh al-bāliḡhah, 02: 88

1. “Pāhla yeh keh jab māhe Ramaḍān kī pāhlī rāt hotī hai to Allāh Ta‘ālā un kī ṭaraf naẓare iltifāt farmātā hai aur jis par Allāh kī naẓar paṛ jā’ e use kabhī ‘azāb nahīn degā.”

وَأَمَّا الثَّانِيَةُ فَإِنَّ خُلُوفَ أَفْوَاهِهِمْ حِينَ يُنْسُونَ أَطْيَبَ
عِنْدَ اللَّهِ مِنْ رِيحِ الْبَسِكِ.

“Dūsra yeh keh shām ke waqt un ke munh kī bū Allāh Ta‘ālā ko kastūrī kī kḥuṣhbū se bhī ziyādah achḥī lagtī hai.”

وَأَمَّا الثَّلَاثَةُ فَإِنَّ الْمَلَائِكَةَ تَسْتَغْفِرُ لَهُمْ فِي كُلِّ يَوْمٍ
وَلَيْلَةٍ.

3. “Tīsrā yeh keh firishte har din aur rāt un ke liye baḳhshish kī du‘ā karte rāhte haiñ.”

وَأَمَّا الرَّابِعَةُ فَإِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ جَنَّتَهُ فَيَقُولُ لَهَا: اسْتَعِدِّي
وَتَزِينِي لِعِبَادِي أَوْشَكُوا أَنْ يَسْتَرِيحُوا مِنْ تَعَبِ الدُّنْيَا
إِلَى دَارِي وَكَرَامَتِي.

4. “Chauthā yeh keh Allāh Ta‘ālā apnī Jannat ko ḥukm dete huwe kāhtā hai: mere bandoñ ke liye tayyārī kar le aur muzayyan ho jā, qarīb hai keh woh dunya kī thakāwaṭ se mere ghar aur mere dāre raḥmat meñ pahōñch kar ārām ḥāṣil karen.”

وَأَمَّا الْخَامِسَةُ فَإِنَّهُ إِذَا كَانَ آخِرُ لَيْلَةٍ غُفِرَ لَهُمْ جَمِيعًا.

5. “Pānchwān yeh keh jab (Ramaḍān kī) ākhiri rāt hotī hai un sab ko baḳhsh diyā jātā hai.”

فَقَالَ رَجُلٌ مِّنَ الْقَوْمِ: أَيُّ لَيْلَةِ الْقَدْرِ؟ فَقَالَ: لَا، أَلَمْ تَرِ
إِلَى الْعِبَالِ يَعْصُلُونَ فَإِذَا فَرَعُوا مِنْ أَعْمَالِهِمْ وَفُؤَا
أُجُورِهِمْ؟²⁴

“Ek Ṣaḥābī ne ‘arḷ kiyā: kyā yeh sab shabe qadr ko hotā hai? Āp ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā: nahīn. Kyā tum jānte ho keh jab muzdūr kām se fāriḡh ho jāte haiñ tab unheñ muzdūrī dī jātī hai?”

Sawāl nambar 9: Ramaḍānu al-mubāarak Ummate Muslimah ke liye kyā Paighām le kar ātā hai?

Jawāb: Ramaḍānu al-mubāarak ummate Muslimah ke liye yahi paighām lātā hai keh ham jahān kahīn bhī hoñ, ek dūsre ke liye raḥmat-o shafqat ka paikar ban jā’ēñ. Dūsroñ kī zarūratoñ kā bhī is tarḥ eḥsās karen ijs tarḥ apnī zarūratoñ ko māḥsūs karte haiñ. Afsos keh ka’ī ṣāḥibe sarwat aise haiñ jo Rozah ṡhande dafātir, air-kañḍishañḍ gharoñ aur gāriyoñ meñ guzār kar shām ko anwā’-o aqsām ke khānoñ, rañgārañg phaloñ aur nau‘ bah nau‘ mashrūbāt se chune huwe dastarkḥwān par baiṡhte waqt bāhar galiyoñ aur saṛakoñ meñ baiṡhte huwe ḡharīb-o muflis Rozah-dār Musalmān bhā’iyoñ kī zarūratoñ kā eḥsās bhī nahīn karte. ‘Ain mumkin hai keh hamāre paṛos meñ ko’ī ḳhālī peṡ pānī ke ḡhūñṡ se Rozah rakh

24 1. Bayhaqī, Shu‘ab al-īmān, 03: 303, raqam: 3603

2. Mundhīrī, al-Tarḡhīb wa-al-tarḥīb, 02: 56, raqam: 1477

rahā ho aur shām ko ifṭārī ke waqt khāne ke liye iksī ke hāthoñ kī taraf dekh rahā ho lehāza Ramaḍānu al-mubārak hamen apne nādār, muflis, fāqah-kash, tañg-dast Musalmān bhā'ī jin ke pās itnī ṭāqat nahīn keh woh libās-o ṭa'āmm kharīd kar apnā aur apne bachchoñ kā tan ḍhāñp sakeñ aur un kā peṭ pāl sakeñ, un kī zārūratoñ kā kḥayāl rakhne kī ta'īm detā hai. Is ke sāth-sāth māhe Ramaḍān hamen riyākārī, ghībat, 'aib-jo'ī, makr-o fareb, buḡhz-o ḥasad aur jhūṭ jaise be-shumār mu'āsharatī wa rūḥānī amrāz se bachhāne kī tarbiyat bhī kartā hai.

Sawāl nambar 10: Ramaḍānu al-mubārak men Qiyāmu al-layl kī faẓīlat kyā hai?

Jawāb: Ramaḍānu al-mubārak men qiyāmu al-layl kī bōhat ahammīyat-o faẓīlat ḥāsil hai. Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam kā ma'mūl mubārak thā keh Āp ṣallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam Ramaḍānu al-mubārak kī rātoñ men tawātur wa kaṣratke sāth, namāz, tasbīḥ-o tāhlīl aur qir'ate Qur'ānī men mashghūl rāhte. Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍīya Allāhu 'anhu se marwī hai:

كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ يُرَغِّبُ فِي
 قِيَامِ رَمَضَانَ مِنْ غَيْرِ أَنْ يَأْمُرَهُمْ بِعَزِيمَةٍ، وَيَقُولُ: مَنْ
 قَامَ رَمَضَانَ إِيْبَانًا وَاحْتِسَابًا، غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ
 ذَنْبِهِ.²⁵

25 Tirmidhī, al-Jāmi' al-Ṣaḥīḥ, abwabq al-ṣawm, bābu al-tarḡhībī fī qiyāmi Ramaḍāna wa-mā jā'a fīhi min al-faḍli, 2: 161, raqam: 808

“Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam Ṣaḥābah ko farzīyat ke ba-ghair qiyāme Ramaḍān kī tarḡhīb dete the. Āp ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam farmāte: jis shaḡṣ ne īmān aur eḡtesāb (muḡḡāsaba’e nafs karne) ke sāth Ramaḍān kī rātoṅ meṅ qiyām kiyā us ke piḡhle sāre (ṣaḡḡhīrah) ḡunāḡ baḡḡsh diye jāte haiṅ.”

Mundareja’e bālā ḡadīse mubārakah se ba-ḡḡḡbī wāzeḡḡ ho jātā hai keh Ramaḍānu al-mubārak kī ratoṅ meṅ qiyām ko bōḡat aḡammīyat ḡḡṣil hai. Ramaḍān meṅ namāze tarāwīḡ bhī qiyāmu al-layl kī ek aḡam kaḡī hai jise qiyāme Ramaḍān se ta’bīr kiyā jātā hai. Namāze tarāwīḡ ke sabab jītṅā qiyām is mahīne meṅ kiyā jātā hai woh sāl ke bāḡi ḡyārah mahīnoṅ meṅ nahīṅ hotā. Is se mansḡā’e Īzādī yeh hai keh bandah Ramaḍānu al-mubārak kī rātoṅ ko ziyādah se ziyādah us ke ḡuẓūr ‘ibādat aur zikr-o fikr meṅ ḡuzāre aur us kī riẓā kā sāmān muḡayyā kare. Is liye keh Ramaḍān kī bā-barakat rāteṅ shab-bedārī kā taḡāzā kartī haiṅ kyūṅ-keh riwāyāt meṅ mazḡūr hai keh Allāḡ Ta’ālā Ramaḍānu al-mubārak kī rātoṅ ko āsmāne duniyā par nuzūle ijlāl farmā kar apne bandoṅ ko tīn martabah nidā detā hai.

هَلْ مِنْ سَائِلٍ فَأَعْطِيَهُ سُؤْلَهُ، هَلْ مِنْ تَائِبٍ فَأَتُوبَ

عَلَيْهِ؟ هَلْ مِنْ مُسْتَغْفِرٍ فَأَغْفِرَ لَهُ؟²⁶

“Kyā ko’ī sawāl karne-wālā hai keh main us kī ḡājat pūrī karūṅ, kyā ko’ī taubah karne-wālā hai keh main us kī taubah qubūl karūṅ, kyā

ko’ī maḡhfīrat ṭalab karne-wālā hai keh main
use baḡhsh dūn.”

Raḡmate Parwar-digār Ramaḍānu al-mubārak kī
ratoñ meñ sab ko apne dāmane ‘afw-o karam meñ āne kī
da‘wat detī hai. Shūmiye qīsmat keh insān raḡmat-ṭalabī aur
maḡhfīrat-jū’ī kī ba-jā’e rāt kī un girān-bahā sā‘atoñ ko
ḡhwāb ḡhaflat kī nazr kar detā hai jab-keh Rab kī raḡmat use
jhañjhoḡ-jhañjhoḡ kar pukārtī hai.

Ham to mā’ile bah-karam haiñ ko’ī sā’il hī nahīn

Rahe dikhlā’ēñ kise rāh-rau manzil hī nahīn

Yūn bad-naṣīb ḡhaflat kī nīnd tāne yeh sā‘ateñ guzār
detā hai. Aur raḡmate Īzādī se apnā ḡiṣṣah wuṣūl nahīn kartā.

Sawāl nambar 11: Ramaḍānu al-mubārak meñ Tilāwate Qur’ān Ḥakīm kī Faḡīlat kyā hai?

Jawāb: Qur’ān Ḥakīm woh wāḡid Kitāb hai jis ke ek ḡarf kī
tilāwat par das nekiyāñ miltī haiñ. Ḥazrat ‘Abd Allāh bin
Mas‘ūd raḡiya Allāhu ‘anhumā riwāyat karte haiñ:

مَنْ قَرَأَ حَرْفًا مِنْ كِتَابِ اللَّهِ فَلَهُ بِهِ حَسَنَةٌ، وَالْحَسَنَةُ
بِعَشْرٍ أَمْثَالِهَا. لَا أَقُولُ: الْم حَرْفٌ، وَلَكِنْ أَلِفٌ حَرْفٌ
وَلَامٌ حَرْفٌ وَمِيمٌ حَرْفٌ.²⁷

“Jis ne Kitābullāh kā ek ḡarf parḡā us ke liye
us k ‘iwaḡ ek nekī hai aur ek nekī kā ṣawāb das
gunāh hotā hai. Main nahīn kāhtā ا لم ek ḡarf

27 Tirmidhī, al-Sunan, abwabu faḡā’ili al-Qur’ān, bābu mā jā’a fī man qara’a
ḡarfan mina al-Qur’ān, 5: 33, raqam: 2910

hai bal-keh alif ek ḥarf, lām ek ḥarf aur mīm ek ḥarf hai.”

Tilāwate Qur'ān afzal-tarīn 'ibādāt meñ se hai. Ḥaẓrat Nu'mān bin Bashīr raḍiya Allāhu 'anhumā bayān karte haiñ keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

28. **أَفْضَلُ عِبَادَةِ أُمَّتِي قِرَاءَةُ الْقُرْآنِ.**

“Merī ummat kī sab se afzal 'ibādāt tilāwate Qur'ān hai.”

Yeh 'aẓīm Kitāb jis kī tilāwat kī be-panāh faẓīlat hai, Ramaḍānu al-mubārak ke bā-barakat mahīnah meñ nāzil hū'ī. Isī lehāz se Qur'āne Ḥakīm aur Ramaḍānu al-mubārak kā āpas meñ gāhrā ta'alluq hai. Ramaḍānu al-mubārak meñ Qur'āne Majīd kī tilāwat karne-wālā goyā us ta'alluq ko mazbūṭ-o mustāḥkam kartā hai.

Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam kī muta'ddid aḥādīse mubārakah is bāt kī dalīl haiñ keh Āp ṣallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam Ramaḍānu al-mubārak meñ Qur'ān Ḥakīm kī tilāwat farmāte aur Jibrīl Amīn 'alayhi al-salām ko sunāte.

Ḥaẓrat 'Abd Allāh Ibn 'Abbās raḍiya Allāhu 'anhumā se marwī hai:

كَانَ يَلْقَاهُ فِي كُلِّ لَيْلَةٍ مِنْ رَمَضَانَ فَيُدَارِسُهُ الْقُرْآنَ.²⁹

“Ḥazrat Jibrā’īl Amīn ‘alayhi al-salām Ramaḍān kī har rāt meñ Āp ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam se mulāqāt karte aur Āp ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ke sāth Qur’ān kā daur karte.”

Mazīd bar-āñ Roze Qiyāmat tilawāte Qur’ān kā ehtemām karne wāloñ aur us ke ma‘ānī samajhne waloñ kī shafā‘at khud Qur’ān Ḥakīm farmā’egā. Ḥazrat ‘Abd Allāh bin ‘Amr raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte hain keh Ḥuzūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

“Qiyāmat ke dīn Rozah-dār aur Qur’ān donoñ bande ke liye shafā‘at karenge. Rozah kahegā: ae mere Rab! main ne is shaḵḥ ko dīn ke waqt khāne (pīne) aur (dūsri) nafsānī khwāhishāt se roke rakhā pas tū is shaḵḥ ke muta‘alliq meri shafā‘at qubūl farmā. Qur’ān kahegā: ae mere Rab! main ne is shaḵḥ ko rāt ke waqt jagā’e rakhā pas is ke muta‘alliq merī shafā‘at qubūl farmā. Āp ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā: un donoñ kī shafā‘at qubūl kī jā’egī.”³⁰

29 Buḵhārī, al-Ṣaḥīḥ, Kitābu Bad’u al-waḥyi, bābu kayfa kāna bad’u al-waḥyi ilā al-Rasūli Allāh ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam, 01: 07, raqam: 06

30 Aḥmad bin Ḥanbal, al-Musnad, 02: 174, raqam: 6626

Sawāl nambar 12: Ramaḍānu al-mubārak meñ saḥrī khāne kī faẓīlat kyā hai?

Jawāb: Ramaḍānu al-mubārak meñ saḥrī khāne kī faẓīlat aur us ke fuyūz-o barakāt kā ba-kaṣrat tazkirah hameñ aḥādīse mubārakah meñ milta hai. Kyūn-keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam bil-iltezām Roze kā āghāz saḥrī khāne se farmāte aur dūsroñ ko bhī saḥrī khāne kī tākīd farmāte. Jaisā keh dajre zail aḥādīse mubārakah se sābit hai:

1. Ḥaẓrat Anas bin Mālīk raḍīya Allāhu ‘anhu se marwī hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

تَسَحَّرُوا فَإِنَّ فِي السَّحُورِ بَرَكَةً.³¹

“Saḥrī khāyā karo kyūn-keh saḥrī meñ barakat hai.”

2. Ḥaẓrat Abū Sa‘id Ḳhudrī raḍīya Allāhu ‘anhu se marwī hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

السَّحُورُ أَكْلُهُ بَرَكَةٌ فَلَا تَدْعُوهُ.³²

“Saḥrī sar-ā-pā barakat hai use tark nah kiyā karo.”

31 Muslim, al-Ṣaḥīḥ, Kitabu al-Ṣiyām, bābu faḍli al-suḥūri wa-ta’kīdi istiḥbābihi, 2: 770, raqam: 10905

32 Aḥmad bin Ḥanbal, al-Musnad, 3: 12, raqam: 11102

3. Ḥaẓrat Abū Sa‘īd Kḥudrī raḍiya Allāhu ‘anhu se marwī hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

فَإِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى الْمُتَسَحِّرِينَ.³³

“Allāh Ta‘ālā aur us ke firishte saḥri karne wāloñ par apnī raḥmateñ nāzil karte haiñ.”

4. Ḥaẓrat ‘Amr bin al-‘Āṣ raḍiya Allāhu ‘anhumā se marwī hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

فَقَضَىٰ مَا بَيْنَ صِيَامِنَا وَصِيَامِ أَهْلِ الْكِتَابِ، أَكَلُهُ
السَّحْرِ.³⁴

“Hamāre aur āhle Kitāb ke rozoñ meñ saḥrī khāne kā farq hai.”

5. Ḥaẓrat ‘Irbāḍ bin Sāriyah raḍiya Allāhu ‘anhumā se marwī hai keh main ne Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam se sunā:

وَهُوَ يَدْعُو إِلَى السُّحُورِ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ، فَقَالَ: هَلُمَّوْا إِلَيَّ
الْغَدَائِ الْمُبَارَكِ.³⁵

33 Aḥmad bin Ḥanbal, al-Musnad, 3: 12, raqam: 11102

34 Muslim, al-Ṣaḥīḥ, Kitabu al-Ṣiyām, bābu faḍli al-suḥūri wa-ta’kīdi istiḥbābihi, 2: 771, raqam: 1096

35 1. Ibn Ḥibbān, al-Ṣaḥīḥ, 8: 244, 3465

2. Bayhaqī fī al-Sunan al-kubrā, 6: 23, raqam: 7905

“Āp ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam Ramaḍānu al-mubāarak meñ saḥrī ke liye bulāte aur irshād farmāte: ṣubḥ ke mubāarak khāne ke liye ā’o.”

Roze meñ saḥrī ko bi-lā shub·hah aham maqām ḥāṣil hai. Rūḥānī fuyūz-o barakāt se qat‘e naẓar saḥrī din meñ Roze kī taqwīyat kā bā‘is bantī hai. Is kī waj·h se Roze meñ kām kī ziyādah raḡbat paidā hotī hai. ‘Ilāwah azīn saḥrī kā ta‘alluq rāt ko jāgne ke sāth bhī hai kyūn-keh yeh waqt zikr aur du‘ā kā hotā hai jis meñ Allāh Ta‘ālā kī raḥmateñ nāzil hotī haiñ aur du‘ā aur istiḡfār kī qubūliyat kā bā‘is bantā hai.

Sawāl nambar 13: Ramaḍānu al-mubāarak meñ ifṭārī kī faẓīlat kyā hai?

Jawāb: Ramaḍānu al-mubāarak meñ ifṭārī karne kī böhat faẓīlat hai. Ḥaẓrat Sahl bin Sa‘d raḍiya Allāhu ‘anhu se marwī hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

لا يَزَالُ النَّاسُ بِخَيْرٍ مَا عَجَّلُوا الْفِطْرَ.³⁶

“Merī ummat ke log bhalā’ī par raheñge jab tak woh Rozah jaldī ifṭār karte raheñge.”

Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ‘anhu se marwī ḥadīse qudsī min Allāh Ta‘ālā farmātā hai:

36 Muslim fī al-Ṣaḥīḥ, Kitabu al-Ṣiyām, bābu faḍli al-suḥūri wa-ta’kīdi istiḡbābihi, 2: 771, raqam: 1098

أَحَبَّ عِبَادِي إِلَيَّ أَعْجَلُهُمْ فِطْرًا. 37.

“Mere bandon̄ meñ mujhe pyāre woh hain jo iftār meñ jaldī karen̄.”

Ḥaẓrat Ya‘lá bin Murrah raḍiya Allāhu ‘anhu se riwāyat hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne irshād farmāyā keh Allāh Ta‘álá ko tīn chīzeñ pasand hain:

1. Aḵhīr waqt tak sahrī mu’aḵhḵhar karnā
2. (Ġhurūb hote hīfauran if (tār karnā
3. Namāz meñ (ba-ḥālate qiyām) ek hāth ko dūsre hāth par rakhnā

Goyā keh ma‘lūm huwā keh Ramaḍānu al-mubārak meñ bar-waqt Rozah iftār karnā nah širf be-shumār faẓā’il-o rūḥānī fuyūz-o barakāt kā ḥāmil hai bal-keh is waqt kī faẓīlat yeh bhī hai.³⁸

Ḥaẓrat ‘Abd Allāh bin ‘Amr al-‘Āṣ raḍiya Allāhu ‘anhu se marwī hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā keh “iftār ke waqt Rozah-dār kī du‘ā ko rad nahīn kiyā jātā.”

37 Ibn Ḥibbān fī al-Šaḥīḥ, 4: 558, raqam: 1670

38 Ibn Mājah, al-Sunan, Kitābu al-Šiyām, bābu fī al-šā’imi lā taraddu da’watuḥu, 2: 364, raqam: 1753

2. Ramaḍānu al-mubārak se muta‘alliqah masā’il

Sawāl nambar 14: Ru’yate hilāl (chānd dekhne) se kyā murād hai?

Jawāb: Ru’yat ‘Arabī zabān kā lafz hai, jis ke ma‘ná dekhna, jān·ná aur ma‘lūm karnā ke haiñ. Ru’yate hilāl se murād pāhlī rāt ke chānd (crescent) ko dekhna hai tā-keh nah širf qamarī tāriḳh kā ḥisāb rakhnā mumkin rahe bal-keh taqwīm (kelinḍar) ke zarī‘e aham ayyām maṣalan Sha‘bān kī rāt, Ramaḍān aur ‘Īdayn wa-ghairah kā ta‘ayyun bhī kiyā jā sake.

Sawāl nambar 15: Kyā Ru’yate hilāl ke liye dūr-bīn kā iste‘māl jā’iz hai?

Jawāb: Ru’yate hilāl kā dār-o madār ‘umūman maṭla‘ wa faṣā šāf hone aur mushāhadah karne wāle kī naẓar kamzor hone ke ‘ilāwah maqāmī mausimī kaifiyāt par bhī hotā hai. Dūr-bīn kī madad se chānd dekhna aise hī hai jaise ko’ī amzor naẓar-wālā shaḳḥš ‘ainak kī madad se chānd dekhe. Lehāzā daure jadīd meñ jahān zindagī ke har shō‘be meñ sā’insī taraqqī se bhar-pūr istifādah kiyā jā rahā hai, ru’yate hilāl ke liye bhī dūr-bīn wa dīgar sā’insī ālāt iste‘māl kiye jāne chahiyeñ tā-keh qaumī wāḥdas bhī paidā ho aur jag-hānsā’ī bhī nah ho.

Sawāl nambar 16: Chānd ko dekh kar kaun-sī du‘ā māngnī chāhiye?

Jawāb: Ḥaẓrat ‘Abd Allāh bin ‘Umar raḍiya Allāhu ‘anhumā bayān karte hain keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā

Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam chānd dekhne ke ba‘d yeh du‘ā māngte the:

اللَّهُمَّ اِهْلُهُ عَلَيْنَا بِالْأَمْنِ وَالْإِيمَانِ وَالسَّلَامَةِ
وَالسَّلَامِ، وَالتَّوْفِيقِ لِمَا تُحِبُّ وَتَرْضَى رَبَّنَا وَرَبِّكَ اللَّهُ.³⁹

“Ae Allāh! Ham par yeh chānd amn, īmān, salāmatī, Islām aur us tawfīq ke sāth ṭulū‘ farmā jo tujkh ko pasand ho aur jis par tū rāzī ho, (ae chānd) hamārā Rab aur terā Rab Allāh hai.”

Sawāl nambar 17: 29 Sha‘bānu al-mu‘azzam ko agar chānd nazar nah ā’e to kyā kisī ke liye 30 Sha‘bāu al-mu‘azzam ko Rozah rakhnā jā’iz hai?

Jawāb: Agar ko’ī shaḵṣ kisī ḵhāṣ din ke Roze kā ‘ādī ho aur us tāriḵh (30 Sha‘bān) ko woh din ā jā’e maṣalan ek shaḵṣ har pīr ko Rozah rakhtā hai aur 30 Sha‘bān ko pīr ho to woh apne usī naflī Rozah kī nīyat kar saktā hai. Ḥadīse mubārakah meñ Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ‘anhu se marwī hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā: “Ramaḍān se ek din yā do din pāhle Rozah nah rakho, hān jis ādamī kī ‘adat us din Rozah rakhne kī ho woh rakh saktā hai.”⁴⁰

Sawāl nambar 18: Agar maṭla‘ ṣāf ho to Ramaḍānu al-mubārak ke Roze ke liye kam az-kam kitne ādamiyoñ kī gawāhī ẓarūrī hai?

39 Hayṭhamī fī Mawārid al-ẓam‘ān, 1: 589, raqam: 2374

40 Muslim, al-Ṣaḥīḥ, Kitābu al-Ṣiyām, bābu lā taqaddamū Ramaḍāna bi-ṣawmi yawmin wa-lā yawmayn, 2: 762, raqam: 1082

Jawāb: Agar maṭla‘ ṣāf ho aur chānd dekhne-wālā ādamī bāhar se kisī baland pahāṛī maqām se bhī nah āyā ho bal-keh us ‘ilāqe aur shāhr kā ho agar woh chānd dekhne kā da‘wā kare jis ko bā-wujūd koshish ke us ke ‘ilāwah aur kisī ne nah dekhā ho to aisī sūrat meñ us kī shahādat par chānd ho jāne kā faisalah nah kiyā jā’egā. Is sūrat meñ dekhne wāle ādamī ek se ziyādah itnī ta’dād meñ hone chāhiyeñ jin kī shahādat par itmīnān ho jā’e. Al-battah ‘id ke chānd ke subūt ke liye kam az-kam do dīn-dār aur qābile e’tebār Musalmān kī shahādat zarūrī hai.

Sawāl nambar 19: Agar maṭla‘ ṣāf nah ho to phir kitne ādamiyoñ kī gawāhī zarūrī hai?

Jawāb: Agar maṭla‘ ṣāf nah ho ya’nī āsmān par bādāl, dhuwān, gard-o ghubār kā āsar ho to Ramaḍānu al-mubārak ke chānd ke liye ek dīn-dār, parhez-gār aur sachche ādamī kī gawāhī mō’tabar hai chāhe mard ho yā ‘aurat, āzād ho yā ghlulām. Isī tarḥ jis shakḥ kā fāsiq honā zāhir nahīn aur zāhir meñ dīn-dār parhez-gār ma’lūm hotā ho us kī gawāhī bhī mō’tabar hai. Imām Abū Dāwūd riwāyat karte haiñ keh ‘Ikrimah kāhte haiñ: ek bār logoñ ko hilāle Ramaḍān meñ shakk ho gayā. In kā irādah ho gayā tarāwīḥ parheñge nah Rozah rakheñge keh achānak Ḥarrah se ek e’rābī āyā aur us ne chānd dekhne kī gawāhī dī. Is ko Ḥuzūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam kī khidmat meñ pesh kiyā gayā. Āp ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā: kyā tū Allāh ke waḥdahu lā-sharīk hone aur mere Rasūl Allāh hone kī gawāhī detā hai? Us ne kahā: hāñ aur us ne chānd dekhne kī gawāhī dī. Āp ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne bilāl ko e’lān karne kā ḥukm diyā. So

Bilāl ne yeh e‘lān kiyā keh log tarāwīḥ paḥneḥ aur Rozah rakheḥ.⁴¹

Sawāl nambar 20: Namāze Tarāwīḥ se kyā murād hai aur is ke paḥne kā kyā ṭarīqah hai?

Jawāb: Tarāwīḥ, tarwīḥah kī jam‘a hai jis kā ma‘ná hai: ek daf‘ah ārām karnā jab-keh tarāwīḥ ke ma‘ná hai: muta‘addad bār ārām karnā. Namāze tarāwīḥ kī ta‘dād bīs hai is liye har chār rak‘at ke ba‘d kuḥ der ṭhāhar kar aur sukūn karne ke ba‘d namāz shurū‘ karnā mustaḥab hai. Ṣaḥāba‘e kirām aisā kiyā karte the, isī waj‘h se is namāz kā nām tarāwīḥ rakhā gayā hai. Namāze tarāwīḥ kā paḥnā mard-o ‘aurat sab ke liye sunnate mu‘akkidah hai aur us kā ḥoḥnā jā‘iz nahīn.

Qiyāme Ramaḍān kī baḥ fazīlat hai. Ḥaḥrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ‘anhu se riwāyat hai keh Ḥuḥzūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam logoḥ ko Ramaḍān kī rātoḥ meḥ namāz paḥne kī tarḥīb diyā karte the. Āp ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam farmāyā karte:

“Jis ne Ramaḍānu al-mubārak meḥ ḥuḥṣūle ṣawāb kī nīyat aur ḥālate īmān ke sāth qiyām kiyā to us ke sābiqah gunāḥ baḥshsh diye jāte haiḥ.”⁴²

Namāze tarāwīḥ kā waqt ‘ishā’ kī namāz ke ba‘d witr se pāhle hotā hai aur rāt ke āḥiri ḥiṣṣe meḥ paḥnā afḥal hai.

41 Abū Dāwūd fī al-Sunan, Kitābu al-Ṣawm, bābu fī shahādati al-wāḥidi ‘alā ru‘yati hilāli Ramaḍān, 2: 289, raqam: 2341

42 Muslim, al-Ṣaḥīḥ, Kitābu al-Ṣalāti al-muṣāfirīna wa-qaṣriḥā, bābu al-tarḥību fī qiyāmi Ramaḍāna wa-huwa al-tarāwīḥ, 01: 523, raqam: 759

Magar āj ke daur meñ namāziyon kī sahūlat kī k̄hātir pāhle ḥiṣṣah meñ paṛhnā afzal hai.

Sawāl nambar 21: Namāze Tarāwīḥ kī kul kitnī rak‘āt haiñ?

Jawāb: Ṣaḥīḥ qaul ke muṭābiq tarāwīḥ bīs (20) rak‘āt haiñ aur yahī Sawāde A‘zam ya‘nī Āhle Sunnat wa-Jamā‘at ke chāron fiqhi mazāhib ka fatwā hai.

1. Ummu al-Mu‘minīn Ḥaḏrat ‘Ā’ishah raḍiya Allāhu ‘anhā se marwī hai keh ek rāt Rasūl Allāh ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne majid meñ (nafl) namāz paṛḥī to logon ne bhī Āp ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ke sāth namāz paṛḥī. Phir Āp ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne aglī rāt namāz paṛḥī to aur ziyādah log jam‘a ho ga‘e, phir tistrī yā chauthī rāt bhī ikaṭṭhe huwe lekin Rasūl Allāh ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam un kī ṭaraf tashrīf na lā‘e. Jab ṣubḥ hū‘ī to farmāyā: main ne dekhā jo tum ne kiyā aur mujhe tumhāre pās (namāz paṛḥāne ke liye) āne se ṣirf is andesha ne rokā keh yeh tum par farz kar dī jā‘egī. Yeh wāq‘ah Ramaḏānu al-mubārak kā hai.⁴³

43 1. Buḵhārī, al-Ṣaḥīḥ, Kitābu al-Tahajjud, bābu: taḥrīdī al-Nabī ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ‘alā ṣalāti al-layli wa-al-nawāfili min ḡhayri ṭjāb, 01: 380, raqam: 1077,

2. Buḵhārī, al-Ṣaḥīḥ, Kitābu al-Ṣalātu al-tarāwīḥ, bābu faḍli mañ qāma Ramaḏān, 02: 708, raqam: 1908,

3. Muslim, al-Ṣaḥīḥ, Kitābu al-Ṣalāti al-muṣāfirīna wa-qaṣrihā, bābu al-tarḡhibu fī qiyāmi Ramaḏāna wa-huwa al-tarāwīḥ, 01: 524, raqam: 761,

4. Abū Dāwūd, al-Sunan, Kitābu al-Ṣalāt, bābu fī qiyāmi shahri Ramaḏān, 01: 49, raqam: 1373,

2. Imām Ibn Khuzaymah aur Imām Ibn Hibbān ne Ḥaḍrat ‘A’ishah raḍiya Allāhu ‘anhā kī riwāyat meñ in alfāẓ kā izāfah kiyā hai: Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam unheñ qiyāme Ramaḍān (tarāwīḥ) kī raġhbat dilāyā karte the lekin ḥukman nahīn farmāte the. Cunāncheh (tarġhīb ke liye) farmāte the keh jo shaḵṣ Ramaḍānu al-mubārak meñ imān aur ṣawāb kī nīyat ke sāth qiyām kartā hai to us ke sābiqah tamām gunāh baḵsh diye jāte haiñ. Phir Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ke wiṣāl mubārak tak qiyāme Ramaḍān kī yahī ṣūrat bar-qarār rahī aur yeh ṣūrat ḵhilāfate Abū Bakr raḍiya Allāhu ‘anhu aur ḵhilāfate ‘Umar raḍiya Allāhu ‘anhu ke awā’il daur tak jāri rahī yahāñ tak keh Ḥaḍrat ‘Umar raḍiya Allāhu ‘anhu ne unheñ Ḥaḍrat Ubay bin Ka‘b raḍiya Allāhu ‘anhu kī iqtidā’ meñ jam‘a kar diyā aur woh unheñ namāze (tarāwīḥ) paḥāyā karte the. Lehāza yeh woh pählā mauq‘ah thā jab log namāze tarāwīḥ ke liye (bā-qā’idah jamā‘at) ikāṭh the huwe the.”⁴⁴

3. Imām Ibn Hajar ‘Asqalānī ne “**al-Talkhīṣ**” meñ bayān kiyā hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne logoñ ko do rateñ 20 rak‘at namāze tarāwīḥ paḥā’ī, jab tīsri rāt log phir jam‘a ho ga’e to Āp ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam un kī ṭaraf (ḥujra’e mubārak se bāhar) tashrīf nahīn lā’e. Phir ṣubḥ Āp ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā: mujhe

5. Nasā’ī, al-Sunan, Kitābu Qiyāmi al-layli wa-ṭaṭawwu‘i al-nahār, bābu qiyāmu shahri Ramaḍān, 02: 337, raqam: 1604

44 1. Ibn Hibbān, al-Ṣaḥīḥ, 01: 353, raqam: 141,

2. Ibn Khuzaymah, al-Ṣaḥīḥ, 03: 338, raqam: 2207

andeshah huwā keh (namāze tarāwīḥ) tum par farz kar dī jā'egī lekin tum us kī ṭāqat nah rakhoge.⁴⁵

4. Ḥaẓrat 'Abd Allāh Ibn 'Abbās raḍiya Allāhu 'anhumā se marwī hai farmāyā keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam Ramaḍānu al-mubārak meñ witr ke 'ilāwah bīs rak'at tarāwīḥ paḥhā karte the.⁴⁶

5. Ḥaẓrat Sā'ib bin Yazīd raḍiya Allāhu 'anhu ne bayān kiyā keh ham Ḥaẓrat 'Umar Fārūq raḍiya Allāhu 'anhu ke zamānah meñ bīs (20) rak'at tarāwīḥ aur witr paḥhte the.⁴⁷

Mazkūrah bālā riwāyāt ṣarāḥatn is par dalālat kartī haiñ keh tarāwīḥ kī kul rak'āt bīs hotī hai. Isī par Āhle Sunnat wa-Jamā'at ke chāroñ fiqhī mazāhib kā ijmā' hai aur āj ke daur meñ bhī Ḥarmayn sharīfayn meñ yahī ma'mūl hai. Wahāñ kul bīs rak'āt tarāwīḥ paḥhī jātī haiñ, jinheñ pūrī dunyā meñ ba-rāhe rāst ṭī.wī skrīn par dikhāyā jātā hai.

Sawāl nambar 22: Ramaḍānu al-mubārak meñ Tarāwīḥ ke daurān Qur'āne Ḥakīm kī Tilāwat kī Miqdār kyā honī chāhiye? Kyā Ramaḍānu al-mubārak meñ tarāwīḥ meñ mukammal Qur'ān paḥhnā lāzim hai?

Jawāb: Māhe Ramaḍānu al-mubārak meñ tarāwīḥ ke daurān pūre Qur'āne Ḥakīm kā paḥhnā Sunnat hai ba-sharte-keh

45 'Asqalānī, Talkhīṣ al-ḥabīr, 02: 21

46 1. Ṭabarānī, al-Mu'jam al-awsat, 01' 243, raqam: 798,

2. Ṭabarānī, al-Mu'jam al-awsat, 05: 324, raqam: 5440,

3. Ṭabarānī, al-Mu'jam al-kabīr, 11: 311, raqam: 12102,

4. Ibn Abī Shaybah, al-Muṣannaf, 02: 164, raqam: 7692

47 Bayhaqī, al-Sunan al-kubrā, 02: 699, raqam: 4617

muqtdiyon ko us se uktāhaṭ māḥsūs nah ho. Afzal yahī hai keh ṣalātuttarāwīḥ ke daurān Qur’āne Ḥakīm kī tilāwat meṅ un ke ḥālāt ko malḥuḥ rakhā jā’e aur paṛḥne meṅ utnī jaldī nah kī jā’e jis se namāz meṅ khalal wāqē’ ho.

Sawāl nambar 23: Ramaḍānu al-mubārak meṅ Shabīnah kā ṣaḥīḥ ṭariqah kyā hai?

Jawāb: ‘Aṣre ḥāzīr meṅ ek din meṅ Qur’āne Ḥakīm kā shabīnah karāne kā riwāj bahōt tezī se farogh pā rahā hai jo dar-ḥaqīqat ṣarīḥan Sunnat ke khalīf hai kyūn-keh Ḥuḥūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam apne Ṣaḥābah ko daurane māh ek khatme Qur’ān par iktefā karne kī talqīn farmāyā karte the. Āp ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ke ek Ṣaḥābī Ḥaḥrat ‘Abd Allāh bin ‘Amr bin al-‘Āṣ kā ma‘mūl har roz ek Qur’ān khatm karne kā thā. Āp ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne Ṣaḥābī mauṣūf ko bulāyā aur ḥasbe dastur unheṅ mahīne meṅ ek Qur’ān khatm karne kī hidāyat farmā’ī. Unhoṅ ne ‘arḥ kiyā keh Ḥuḥūr ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam mujhe is se ziyādah kī isteṭā‘at hai. Āp ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne un ke ziyādah isrār par pāhle bīs din, phir das din aur ākḥir meṅ har sāt din ke ba‘d ek Qur’ān khatm karne kī ijāzat in alfāz meṅ ‘aṭā farmā dī:

فَأَقْرَأَهُ فِي كُلِّ سَبْعٍ -⁴⁸

“Sāt din meṅ ek Qur’ān paṛḥ liyā karo.”

Mazkūrah bālā ḥadīṣ se yeh nuktaḥ baṛī ṣarāḥat ke sāth wāzeḥ ho jātā hai keh ek din meṅ Qur’āne Ḥakīm kā

48 Muslim, al-Ṣaḥīḥ, Kitābu al-Ṣiyām, bābu al-naḥyi ‘an ṣawmi al-dahri li-man taḍarrarabihi aw fawwata bihi ḥaqqan..., 02: 813, raqam: 1159

shabīnah karāne kā riwāj ṣarīḥan khilāfe Sunnat hai lehāzā agar shabīnah karāna maqṣṣūd ho to us kā ṣaḥīḥ ṭarīqah Ḥuḏūr ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam kī Sunnat ke muṭābiq khatme Qur’ān ke liye ziyādah se ziyādah sāt se das din yā kam az-kam tīn rāt kī māḥfile shabīnah kā ehtemām kiyā jā’e. Maḥāfile shabīnah ke liye chand bātoñ ko peshe nazar ḡarūr rakhnā cahiye keh tilāwat kardah Qurā’nī alfāz jī sun·ne wāle us ke alfāz maṭālib-o ma‘ānī ke sāth samajh sakeñ nah keh raftār itnī tez ho keh alfāz gaḍ·maḍ ho ja’ēñ aur sun·ne wāle ke kuḥ bhī palle nah paḡe. Shabīnah yā kisī aur sūrat meñ Qurā’ne Karīm itnā paḡhāyā jā’e jis se dil bojhal nah ho jūñhī uktāḥaṭ māḥsūs ho tilāwat khatm kar dī jā’e. Ḥaḡrat Jundub bin ‘Abd Allāh Bajallī raḡiya Allāhu ‘anhu se marwī hai keh Ḥuḏūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

“Qur’ān paḡhte raho jab tak tumhārā dil aur zabān kī muwāfiqat kartā rahe (ya’nī jab tak uktāḥaṭ nah ho) aur jab dil zabān meñ ikhtelāf ho jā’e to uḡh jā’o.”⁴⁹

Shabīnah meñ lā’uḍ ṣpīkar kā iste‘māl nā-munāsib hai. Is liye keh tilāwate Qur’ān sun·nā wājib hai aur nah sun·ne-wālā sharī‘at kī naḡar meñ gunahḡār ṡḥāḡtā hai. Lehāza munāsib aur dānish-mandānah bāt yeh hai keh shabīnah ke liye awwal to lā’uḍ ṣpīkar nah lagāyā jā’e aur agar us kā iste‘āml nā-guḡr ho to us ke liye andarūnī niḡam ho tā-keh us kī āwāz maṣjid kī chār dīwārī se bāḡar nah jā sake.

49 Muslim, al-Ṣaḡīḥ, Kitābu al-‘Ilm, bābu al-nahyu ‘ani ittibā’i mutashābihi al-Qur’ān, 04: 2054, raqam: 2667

Sawāl nambār 24: Kya ‘Aurat Ḳhawātīn ko Bā-jamā‘at Namāze Tarāwīḥ parḥā saktī hai?

Jāwāb: ‘Auratoṅ kā mardoṅ ke ‘ilāwah alag jamā‘at ke sāth namāz parḥne meṅ iḳhtelāf hai ba‘ḏ Fuqahā makrūh ke qā’il haiṅ. Ṣāḥibe Hidāyah ne likhā hai:

ويكره للنساء أن يصلين وحدهن الجعاعة ...

... فإن فعلن قامت الإمامة وسطهن-50

“Akelī ‘auratoṅ kā jamā‘at se namāz parḥnā makrūh hai agar unhoṅ ne aisā kiyā to un kī Imām ṣaf ke dar-miyān ḳhaḥī hogī.”

Aḥādīse mubārakah se ṣābit hotā hai keh Ummu al-Mu‘minīn Sayyidah ‘Ā’ishah Ṣiddīqah raḍiya Allāhu ‘anhā aur dīgar Ṣaḥābīyāt namāz meṅ imāmat karātī thiṅ. Imām Ḥākim ne al-Mustadrak meṅ Sayyidah ‘Ā’ishah Ṣiddīqah raḍiya Allāhu ‘anhā ke ḥawāle se riwāyat bayān kī hai keh woh ṣaf ke darimiyān ḳhaḥī ho kar ‘auratoṅ kī imāmat karātī thiṅ.⁵¹

Is riwāyat se ṣābit huwā keh Dīnī tarbiyat aur ‘ibādate Ilāhī meṅ raḡhbat aur shauq paidā karne ke liye agar ‘aurateṅ jam‘a ho kar bā-jamā‘at namāz adā karen to ijāzat hai. Is ṣūrat meṅ imāmat karāne wālī ḳhātūn ṣaf ke dar-miyān meṅ ḳhaḥī hogī. ‘Īdayn ke mauqa‘ par ḳhuṭba‘e ‘Īd bhī parḥ saktī hai kyūn-keh ‘aurat kā ‘auratoṅ ke sāmne ḳhuṭbah

50 Marghīnānī, al-Hidāyah, 01: 84

51 Ḥākim, al-Mustadrak, 01: 320, raqam: 731

paḡhnā durust ha. Fuqahā'e kirām ne likhā hai keh 'aurat, 'auratoñ kī aur nā-bāliḡh, nā-bāliḡhoñ kā Imām ho saktā hai.

www.TahirulQadriBooks.com

3. Rozah

Sawāl nambar 25: Luġhawī aur Shar‘ī e‘tebār se Rozah se kyā murād hai?

Jawāb: Rozah ko ‘Arabī zabān meñ ṣaum kāhte haiñ. Ṣaum kā luġhawī ma‘ná rukne ke haiñ shar‘a kī rū se ṣubḥe ṣādiq se le kar ġhurūbe āftāb tak khāne pīne aur ‘amale mubāsharat se ruk jāne kā nām Rozah hai. Jaisah keh Qur’āne Ḥakīm se s̄ābit hai:

وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ

الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَتُمُوا الصِّيَامَ إِلَى الْيَلِيلِ.⁵²

“(Rozah rakhne ke liye sahrī ke waqt) āur khāte pīte rahā karo yahān tak keh tum par ṣubḥ kā safed ḍorā (rāt ke) siyāh ḍoḍe ke se (alag ho kar) numāyān ho jā’e, phir Rozah rāt (kī āmad) tak pūrā karo.”

Safed dhāge se muād ṣubḥe ṣādiq (din kī safedī) hai aur siyāh dhāge se murād ṣubḥ kāzib (rāt kī tārikī) hai.

Sawāl nambar 26: Qur’ān wa Ḥadīṣ kī raushni meñ Rozah kī Farzīyat-o Faḍīlat kyā hai?

Jawāb: Qur’ān Ḥakīm meñ Rozah kī farzīyat ke bāre meñ Allāh Ta‘ālā ne farmāyā:

يَأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى
الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ 53

“Ae īmān wālo! Tum par isī tarḥ Roze farz kiye ga’e haiñ jaise tum se pāhle logon par farz kiye ga’e the tā-keh tum parhez-gār ban jā’o.”

1. Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ‘anhu se marwī hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam nee Rozah kī faẓīlat bayān karte huwe farmāyā:

مَنْ صَامَ رَمَضَانَ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ
ذَنْبِهِ. 54

“Jis ne ba-hālate īmān ṣawāb kī nīyat se Ramaḍān ke Roze rakhe us ke sābiqah gunāh mu’āf kar diye jāte haiñ.”

2. Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne ishād farmāyā:

الصَّوْمُ جُنَّةٌ مِنَ النَّارِ كَجُنَّةِ أَحَدِكُمْ مِنَ الْقِتَالِ. 55

“Rozah Jahannam kī āg se ḍhāl hai jaise tum meñ se iksī shaḥṣ ke pās laḡā’ī kī ḍhāl ho.”

53 al-Baqarah, 2: 183

54 Buḥḥārī, al-Ṣaḥīḥ, Kitābu al-Ṣawm, bābu ṣawmu Ramaḍāna ihtisāban min al-īmān, 01: 22, raqam: 38

55 Nasā’ī, al-Sunan, Kitābu al-Ṣiyām, 02: 637, raqam: 2230, 2231

3. Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ‘anhu se marwī hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

كُلُّ عَمَلِ ابْنِ آدَمَ يُضَاعَفُ الْحَسَنَةُ بِعَشْرِ أَمْثَالِهَا إِلَى
 سَبْعِمِائَةٍ ضِعْفٍ إِلَى مَا شَاءَ اللَّهُ، يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى: إِلَّا
 الصَّوْمَ فَإِنَّهُ لِي، وَأَنَا أَجْزِي بِهِ.⁵⁶

“Ādam ke beṭe kā nek ‘amal das gunā se le kar sāt sau gunā tak āge jitnā Allāh chāhe baḥḥāyā jātā hai. Allāh Ta‘ālā ne farmāyā hai: Rozah us se mustaṣnā hai kyūn-keh woh mere liye hai aur main hī us kī jaza dūngā.”

Mundarja’e bālā ḥadīse mubārakah se yeh chīz wāzeḥ hotī hai keh a‘māle ṣāleḥah kā ṣawāb ṣidqe nīyat aur iḥklāṣ kī waj’h se das gunā se baḥ kar sāt sau gunā tak bal-keh ba‘z daf’ah is se bhī ziyādah hotā hai lekin Rozah kā ṣawāb be-ḥad aur be-andāzah hai. Yeh kisī nāp tol aur ḥisāb-kitāb kā mōḥtāj nahīn, is kī miqdār Allāh Ta‘ālā ke siwa ko’ī nahīn jāntā. Roze kī is qadr faẓīlat ke darje zail asbāb hai:

Pāhlā sabab: Rozah logon se poshīdah hotā hai use Allāh ke siwā ko’ī nahīn jān saktā jab-keh dūsrī ‘ibādaton kā yeh ḥāl nahīn hai kyūn-keh un kā ḥāl logon ko ma‘lūm ho saktā hai. Is leḥāz se Rozah ḥālīṣ Allāh Ta‘ālā ke liye hī hai. ﷻ se is kī ṭaraf ishārah hai.

56 Ibn Mājah, al-Sunan, Kitābu al-Ṣiyām, bābu mā jā’a fī faḍli al-ṣiyām, 02: 305, raqam: 1638

Dūsra sabab: Roze meñ nafs-kushī, mashaqqat aur jism ko şabr-o bar-dāsht kī bhāṭṭī se ghuzarnā paṛtā hai. Is meñ bhūk, pyās aur dīgar khwāhishāte nafsānī par şabr karnā paṛtā hai jab-keh dūsri ‘ibādatoñ meñ is qadr mashaqqat aur nafs-kushī nahīñ hai.

Tīsrā sabab: Rozah meñ riyā-kārī kā ‘amal daḡhal nahīñ hotā jab-keh dūsri zāhirī ‘ibādāt maşalan namāz, ḡajj, zakāt wa-ḡhairah meñ riyā-kārī kā shā’ebāh ho saktā hai.

Chauthā sabab: Khāne pīne se istiḡhnā’ Allāh Ta‘ālā kī şifāt meñ se hai. Rozah-dār agar-cheh Allāh Ta‘ālā kī is şifat se mutashābeh to nahīñ ho saktā lekin woh ek leḡhāz se apne andar yeh khulq paidā kar ke muqarrabe Ilāhī ban jātā hai.

Pāñchwāñ sabab: Rozah ke şawāb kā ‘ilm Allāh Ta‘ālā ke siwā kisī ko nahīñ jab-keh bāqī ‘ibādāt ke şawāb ko Rab Ta‘ālā ne maḡhlūq par zāhir kar diyā hai.

Ḥaṭā sabab: Rozah aisī ‘ibādāt hai jise Allāh ke siwā ko’ī nahīñ jāñ saktā ḡattā keh firishte bhī ma‘lūm nahīñ kar sakte.

Sātwāñ sabab: Rozah kī izāfat Allāh ‘azza wa-jalla kī ṭaraf sharaf aur ‘azamat ke liye hai jaisā keh baitullāh kī izāfat māḡhḡ ta’zīm-o sharaf kā bā’is hai warnah sāre ḡhar Allāh ke haiñ.

Āḡhwāñ sabab: Rozah-dār apne andar malā’ikah kī şifāt paidā karne kī koshish kartā hai is liye woh Allāh ko māḡhbūb hai.

Nawāñ sabab: Jazā’e şabr kī ko’ī ḡad nahīñ hai is liye Ramaḡāñ ke rozoñ kī jazā’ ko be-ḡad qarār dete huwe Allāh Ta‘ālā ne is ko apñi ṭaraf mansūb kiyā keh is kī jazā’ meñ hoñ.

Sawāl nambar 27: Arkāne Islām meñ Rozah kaun-sā Rukn hai?

Jawāb: Arkāne Islām meñ Rozah tīsrā rukn hai jis kī pābandī shahādate tauhīd-o risālat aur namāz ke ba‘d hai. Rozah ke bāre meñ Ḥaḏrat Abū Hurayrah raḏiya Allāhu ‘anhu se marwī ḥadīse mubārakah meñ hai keh Ḥuḏūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā: “jo Ramaḏān meñ hālate īmān aur ṣawāb kī nīyat se Rozah rakhtā hai to us ke piḥle gunāh mu‘āf kar diye jāte haiñ.”⁵⁷

Sawāl nambar 28: Rozah kaun-sī ‘ibādat hai?

Jawāb: Rozah badanī ‘ibādat hai aur tazkiya’e nafs kā beh-tarīn zari‘ah hai.

Ḥaḏrat Abū Hurayrah raḏiya Allāhu ‘anhu se marwī hai keh Ḥuḏūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

لِكُلِّ شَيْءٍ زَكَاةٌ وَزَكَاةُ الْجَسَدِ الصَّوْمُ۔⁵⁸

“Har chīz kī zakā‘ hai aur jism kī zakā‘ Rozah hai.”

Rozah ek maḥfī aur ḳhāmosh ‘ibādat hai jo numūd-o numā’ish se pāk hai Rozah-dār ke bāre meñ Ḥuḏūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

57 Buḳhārī fī al-Ṣaḥīḥ, Kitābu al-Ṣalātu al-tarāwīḥ, bābu faḏlu laylati al-qadr, 2: 709, raqam: 1910

58 Ibn Mājah, al-Sunan, Kitābu al-Ṣiyām, bābu fī al-ṣawmi zakātu al-jasadi, 02: 361, raqam: 1745

مَنْ صَامَ يَوْمًا فِي سَبِيلِ اللَّهِ بَعَدَ اللَّهُ وَجْهَهُ عَنِ النَّارِ
سَبْعِينَ خَرِيفًا.⁵⁹

“Jis ne Allāh Ta‘ālā ke rāste meñ ek din Rozah rakhā to Allāh Ta‘ālā us ke chehre ko Jahannam se sattar sāl (kī masāfat se) dūr kar detā hai.”

Sawāl nambar 29: Rozah kis sane Hijrī meñ Farz huwā?

Jawāb: Roze kī farzīyat kā ḥukm sane 02 Hijrī meñ tāḥwīle qiblah ke wāqe‘ah se kam-o brsh das pandrah roz ba‘d nāzil huwā. Āyate Rozah Sha‘bān ke mahīne meñ nāzil hū‘ī jis meñ Ramaḍānu al-mubārak ko māhe Şiyām qarār dete huwe Allāh Ta‘ālā ne farmāyā:

شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ
وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَىٰ وَالْفُرْقَانِ ۚ فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ
فَلْيَصُمْهُ.⁶⁰

“Ramaḍān kā mahīnah (woh hai) jis meñ Qur‘ān utārā gayā hai jo logon ke liye hidāyat hai aur (jis meñ) rāh-numā‘ī karne wālī aur (ḥaqq-o bāṭil meñ) imtiyāz karne wālī wāzeḥ nishāniyāñ haiñ. Pas tum meñ se jo ko‘ī is

59 Buḫhārī, al-Şaḥīḥ, Kitābu al-Jihādi wa-al-siyar, bābu faḍli al-şawmi fī sabīli Allāh, 03, 1044, raqam: 2685

60 Al-Baqarah, 02: 185

mahīnah ko pā le to woh us ke Roze zārūr rakhe.”

Hijrat ke ba‘d Roze ko farz karne kī hikmat yeh thī keh jab Musalmān tauhīd-o risālat, namāz aur mā-qabl hijrat nāzil hone wāle dīgar aḥkāme Qur‘ān par ‘amal karne ke khū-gar ho jā‘en to phir unheñ ḥukme Rozah diyā jā‘e. Ramaḍān ke rozoñ kī farzīyat se qabl Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam kā ma‘mūl mubārak thā keh Āp ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ‘Āshūrā kā Rozah rakhte the. Phir jab ṣiyāme Ramaḍānu al-mubārak kī farzīyat kā ḥukm āyā to ṣaume ‘Āshūrā kā ḥukm mansūkh ho gayā jaisā keh Ḥaẓrat Ibn ‘Umar raḍiya Allāhu ‘anhumā se marwī hai keh “Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne yaume ‘Āshūrā kā Rozah rakhā aur us ke rakhne kā ḥukm diyā. Jab Ramaḍān farz ho gayā to use ḥoḡ diyā gayā.”⁶¹

Sawāl nambar 30: Rozah kin logoñ par farz hai?

Jawāb: Dīne Islām ne dunyā ke har khīṭṭe meñ rāhne wāle, ‘āqil, bālīgh Musalmān mard-o ‘aurat par māhe Ramaḍān ke Roze farz kiye haiñ. Qurā‘ne Ḥakīm meñ irshād hotā hai:

شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ
وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَىٰ وَالْفُرْقَانِ فَمَن شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ
فَلْيَصُومْهُ -⁶²

61 Buḥhārī fī al-Ṣaḥīḥ, Kitābu al-Ṣawm, bābu wujūbi ṣawmi Ramaḍān, 2: 669, raqam: 1793

62 Al-Baqarah, 02: 185

“Ramaḍān kā mahīnah (wo hai) jis meñ Qur’ān utārā gayā hai jo logoñ ke liye hidāyat hai aur (jis meñ) rāh-numā’ī karne wālī aur (ḥaqq-o bāṭil meñ) imtiyāz karne wālī wāzeḥ nishāniyān haiñ, pas tum meñ se jo ko’ī is mahīnah ko pā le to woh us ke Roze zarūr rakhe.”

Farz kī ‘adam adā’īgī qābile ta’zīr hai lekin Islām chūn-keh ba-ṭaure Dīn sahlul-‘amal hai. Is liye is meñ jbar nahīn jaisā keh Qur’āne Ḥakīm meñ irshāde Bārī Ta’ālā hai:

لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ.⁶³

“Dīn meñ ko’ī zabar-dastī nahīn.”

Is liye safar, bīmārī aur khawātīn ko ḥālate ḥamal wa-ghairah meñ Rozah rakhne meñ ri’āyat dī ga’ī hai. Agar in ḥālatoñ meñ Rozah nah rakhā jā’e to un ke khatm hone kī muddat ke ba’d Ramaḍān ke choṛe ga’e rozoñ kī qazā karnā zarūrī hai.

Sawāl nambar 31: Kyā Rozah pāhlī Ummatoñ par bhī Farz thā? www.TahirulQadriBooks.com

Jawāb: Jī hān! Rozah pāhlī ummatoñ par bhī farz thā jaisā keh Qur’āne Ḥakīm meñ Allāh Ta’ālā ne farmayā:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى

الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ⁶⁴

63 Al-Baqarah, 02: 256

64 Al-Baqarah, 02: 183

“Ae īmān wālon! Tum par usī tarḥ Roze farz kiye ga’e haiñ jaise tum se pāhle logon par farz kiye ga’e the tā-keh tum parhezgār ban jā’o.”

Mazkūrah āyate mubārakah se ma‘lūm huwā keh Rozah pehlī ummaton par bhī farz thā. Kutube ḥadīs-o tāriḳh aur Tawrāt-o Injīl ke muṭāla‘ah se ma‘lūm hotā hai keh Qurayshe Makkah ayyāme jāhilīyat meñ daswīn Muḥarram ko is liye Rozah rakhte the keh us din Ḳhāna’e Ka‘bah par ḡhilāf ḍālā jāta thā.⁶⁵

Madīnah meñ Yahūd is dīn is liye Rozah rakhte the keh Allāh Ta‘ālā ne qaume Banī Isrā’īl ko is dīn Fir‘awn se najāt dī thī.⁶⁶

In shawāhid se patah chaltā hai keh sharī‘ate Muḥammadī ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam se qabl umam meñ bhī ba-ḥaisīyate ‘ibādat ke Rozah ma‘rūf aur jānā pāhchānā jāta thā. Insā’īklopīḍiyā of Ziyūz meñ likhā huwā hai:

“Yahūdī aur ‘Īsā’ī Rozah ba-ṭaure kaffārah gunāh yā taubah kī ḳhāṭir yā phir un se bhī tañg-tar maqāṣid ke liye rakhte the aur un kā Rozah māḥḻ rasmī nau‘īyat kā hotā thā. Yā phir qadīm-tar ayyām meñ Rozah mātām ke nishān ke ṭaur par rakhā jāta thā.”

65 Buḳhārī fī al-Ṣaḥīḥ, Kitābu al-Ḥajj, bābu qawli Allāhi: ja‘ala Allāhu al-Ka‘baṭa al-Bayta al-Ḥarām, 2: 578, raqam: 1515

66 Buḳhārī fī al-Ṣaḥīḥ, Kitābu al-ṣawm, bābu ṣiyāmi yawmi ‘āshūrā’, 2: 704, raqam: 1900

Ya'nī un logon ne Roze kī aṣl maqṣadīyat se ṣarfe nazar karte huwe use apne maḵṣūṣ mafādāt ke sāth wābastah kar liyā thā magar Islām ne insānīyat ko Roze ke bā-maqṣad aur tarbīyatī nizām se āshnā kiyā.

Yeh Islām hī hai jis ne Musalmānon ko Roze par wasī' dā'irah-hā'e kār aur baland aḡhrāz-o maqāṣid 'aṭā kiye. Zindagī kī woh tamāz tamannā'en aur ḵhwāhishāt jo 'ām ṭaur par jā'iz haiñ Rozah meñ un par bhī kuḥ 'arṣah ke liye pābandī 'ā'id kar dī jāti hai. Ḥuzūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam kā har iṭā'at-guzār ummatī un pābandiyon ko dilī raḡbat-o masarrat ke sāth apne ūar 'ā'id kar letā hai yeh jānte huwe keh jism-o rūḥ donoñ ke liye muḥid hai.

'Ilāwah azīn muḵhtalif mazāhib meñ Rozah rakhne ke mukallaf bhī muḵhtalif ṭabaqāt haiñ. Masalan Pārsiyon ke hāñ ṣirf mazhabī peshwā, Hindū'on meñ Brāhman aur Yūnāniyon ke hāñ ṣirf 'aurateñ Roze rakhne kī mukallaf haiñ jab-keh un ke awqāte Rozah meñ iḵhtelāf aur ifrāt-o tafriṭ pā'i jāti hai. Lekin Islām ke plāṭ-fōrm par dunyā ke har ḵhiṭte meñ rāhne wāle 'āqil, bālīḡh Musalmān mard-o 'aurat ke liye ek hī waqt meñ māhe Ramaḍān ke Roze farz kiye ga'e haiñ.

Sawāl nambar 32: Rozah kī kitnī aqsām haiñ?

Jawāb: Rozah kī āṭh aqsām haiñ jo darje zail haiñ:

1. Farze mu'ayyan	5. Sunnat
2. Farze ḡhair mu'ayyan	6. Nafil
3. Wājibe mu'ayyan	7. Makrūh
4. Wājibe ḡhair mu'ayyan	8. Ḥarām

Sawāl nambar 33: Farḷe mu‘ayyan aur Farḷe ḡhair-mu‘ayyan Roze se kyā murād hai?

Jawāb: Ramaḡānu al-mubāarak ke Roze farḷe mu‘ayyn haiñ jo sāl bhar meñ ek daḡ ah har ‘āqil-o bālīḡh Musalmān mard-o ‘aurat par farḷ kiye ga’e haiñ jaisā keh Qur’āne Ḥakīm meñ Allāh Ta‘ālā ne irshād farmāyā:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى
الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ۔⁶⁷

“Ae īmān wāloñ! Tum par usī tarḡ Roze farḷ kiye ga’e haiñ jaise tum se pāhle logoñ par farḷ kiye ga’e the tā-keh tum parhezgār ban jā’o.”

Ramaḡānu al-mubāarak ke Roze agar kisī ‘uzr kī waj-h se yā bi-lā ‘uzr ḡhūḡ jā’eñ to un kī qazā ke Roze farḷe ḡhair-mu‘ayyan kāhlāte haiñ.

Sawāl nambar 34: Wājibe mu‘ayyan aur Wājibe ḡhair-mu‘ayyan Roze se kyā murād hai?

Jawāb: Woh Roze jin ke rakhne kī kisī ḡhāḡ tārīḡh yā kisī dīn meñ mannat mānī jā’e aur mannat pūrī hone ke ba’d un ko usī dīn yā usī ḡhāḡ tārīḡh meñ rakhā jā’e wājibe mu‘ayyan Roze kāhlāte haiñ maḡalan kisī ne mannat mānī keh agar main imteḡān meñ pās ho gayā to Allāh ke liye Rajab kī pāhlī tārīḡh kā Rozah rakhūngā yā rakhūngī pas mannat pūrī hone ke ba’d us par Rajab kī pāhlī tārīḡh kā Rozah rakhnā wājibe mu‘ayyan hai. **Jab-keh** kaffāre ke Roze aur nazre ḡhair

mu'ayyan ke Roze wājibe ḡhair mu'ayyan kāhlāte haiñ maṣalana kisī ne yeh mannat mānī keh agar main imtehān meñ imtiyāzī ḡaisiyat se kāmyāb ho gayā to Allāh Ta'ālā ke liye tīn Roze rakhūngā. Pas woh un ko mannat pūrī hone ke ba'd kabhī bhī rakh saktā hai.

Sawāl nambār 35: Masnūn Roze se kyā murād hai?

Jawāb: Woh Roze jo Ḥuḏūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farḏ rozon ke 'ilāwāh rakhe aur ummat ko unkī tarḡhīb dī masnūn Roze kāhlāte haiñ. Us kī tafsīl ḡasbe zail hai:

(1) Muḡarram al-ḡarām kī nawīn aur daswīn ke Roze. Yaume 'Āshūrah ke Roze se muta'alliq baḡī faḏīlat wārid hū'ī hai. Ḥaḏrat Abū Qatādah raḏiya Allāhu 'anhu se riwāyat hai keh Ḥuḏūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam se 'Āshūrah ke Roze ke muta'alliq pūḡhā gayā to Āp ṣallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmayā:

يُكْفَرُ السَّنَةَ النَّاصِيَةَ - 68

“Yeh Rozah guzashtah sāl ke ḡunāhoñ ko miḡā detā hai.”

(2) 'Arafah ya'nī Dhū al-ḡijjah kī nawīn tāriḡh kā Rozah rakhnā mustaḡab hai. Yeh Rozah un ke liye mustaḡab hai jo ḡālate ḡaj meñ nah hoñ.

Ḥaḏrat Abū Qatādah Anṣārī raḏiya Allāhu 'anhu se marwī hai keh Ḥuḏūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu 'alayhi wa-

68 Muslim, al-Ṣaḡīḡ, Kitābu al-Ṣiyām, bābu istiḡbābi ṣiyāmi thalāthati ayyāmin min kulli shahrin wa-ṣawmi yawmi 'Arafāta wa-'Āshūrā', 2: 819, raqam: 1162

Ālihī wa-sallam se ‘Arfah ke Roze ke bāre meñ pūḥā gayā to Āp ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

يُكْفَرُ السَّنَّةَ الْمَأْخِيَةَ وَالْبَاقِيَةَ - 69

“‘Arfah kā Rozah guzashtah aur ā’indah sāl (ke gunāhoñ) ke liye kaffārah hai.”

Yād rahe keh ḥaj karne wāloñ kā ‘Arfah ke din Rozah rakhnā makrūhe tanzīhī hai is liye keh Roze kī waj·h se kamzorī kī binā par kahīn un kī du‘ā wa istīghfār meñ sustī nah ā jā’e. Jaisā keh Ḥaḏrat Ibn ‘Umar raḏiya Allāhu ‘anhu farmāte haiñ: “main ne Ḥuḏūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ke ham-rāh ḥaj kiyā to Āp ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne ‘Arfah ke din Rozah nah rakhā.”⁷⁰

Hāñ agar kisī ḥājī par Roze kī waj·h se kamzorī wa ḏō’f kā ḡhalabah nah hone pā’e to Fuḡahā’e kirām ne use Rozah rakhne kī ijāzat dī hai.⁷¹

(3) Ayyāme Bīḏ ke tīn Roze ya’nī har Islāmī mahīne kī terah, chaudah aur pandrah tāriḡh ko Roze rakhnā bhī mustaḥab hai. Ḥaḏrat Abū Qatādah raḏiya Allāhu ‘anhu se marwī hai keh Ḥuḏūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

69 Muslim, al-Ṣaḥīḥ, Kitābu al-Ṣiyām, bābu istiḥbābi ṣiyāmi thalāthati ayyāmin min kulli shahrin wa-ṣawmi yawmi ‘Arafāta wa-‘Āshūrā’, 2: 819, raqam: 1162

70 Tirmidhī, al-Jāmi‘ al-Ṣaḥīḥ, abwābu al-ṣawm, bābu karāḥiyatu ṣawmi yawmi ‘Arafāta bi-‘Arfah, 02: 117, raqam: 751

71 Kāsānī, Badā’i‘ al-ṣānā’i‘, 2: 79

صَوْمُ ثَلَاثَةٍ مِنْ كُلِّ شَهْرٍ، وَرَمَضَانَ إِلَى رَمَضَانَ صَوْمُ
الدَّهْرِ.⁷²

“Har māh tīn din ke Roze rakhnā aur ek Ramaḍān ke ba‘d dūsre Ramaḍān ke Roze rakhnā yeh tamām ‘umar ke rozon ke mutarādif hai.”

(4) Pandrahwīn Sha‘bān kā Rozah ya‘nī māhe Sha‘bān kī pandrah ko Rozah rakhne kī Āp ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne talqīn farmā’ī.

Ḥaḍrat ‘Alī raḍīya Allāhu ‘anhu se marwī hai keh Ḥuḏūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā: “jis waqt Sha‘bān kī niṣf shab hotī hai to tum log us rāt ko qiyām karo aur dīn ko Rozah rakhā karo. Pas be-shak Allāh Ta‘ālā farmātā hai: kyā hai ko’ī istiḡhfār karne-wālā main us ko mu‘āf kar dūn kyā hai ko’ī rizq māngne-wālā main us ko rizq de dūn kyā hai ko’ī sā’il main us ko ‘aṭā kar dūn... Yahān tak keh farj ho jātī hai.”⁷³

Sawāl nambar 36: Nafli Rozah se kyā murād hai?

Jawāb: Nafli rozon se murād woh Roze hain jo farz aur wājib ke zumre mein to nahīn āte lekin un kā rakhnā bā‘ise sawāb hai aur ḥoṛne par ko’ī ‘itāb-o gunāh nahīn.

72 Muslim, al-Ṣaḥīḥ, Kitābu al-Ṣiyām, bābu istiḥbābi ṣiyāmi thalāthati ayyāmin min kulli shahrin, 02: 819, raqam: 1162

73 Bayhaqī, Shu‘ab al-īmān, bābu fī al-ṣiyām, mā jā’a fī laylati al-niṣfi min Sha‘bān, 03: 379, raqam: 3822

(1) Shawwāl ke çhe Roze: Ḥaẓrat Abū Ayyūb Anṣārī raḍiya Allāhu ‘anhu se riwāyat hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

مَنْ صَامَ رَمَضَانَ ثُمَّ اتَّبَعَهُ سِتًّا مِنْ شَوَّالٍ كَانَ كَصِيَامِ
الدَّهْرِ - 74

“Jis shakḥṣ ne Ramaḍānu al-mubārak ke Roze rakhne ke ba’d phir Shawwāl ke çhe Roze rakhe to goyā us ne sāl bhar ke Roze rakhe.”

(2) Pīr aur Jum‘erāt kā Rozah: Is silsile meñ Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ‘anhu se marwī hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

تُعْرَضُ الْأَعْمَالُ يَوْمَ الْاِثْنَيْنِ وَالْاِثْنَيْنِ ، فَأَجِبْ أَنْ
يُعْرَضَ عَنْ عَمَلِي وَأَنَا صَائِمٌ - 75

“Pīr aur Jum‘erāt ko a‘māl (bār-gāhe Ilāhī meñ) pesh kiye jāte haiñ. Maiñ pasand kartā hūñ keh merā ‘amal Roze kī ḥālat meñ pesh ho.”

Sawāl nambar 37: Ḥarām Roze se kyā murād hai?

74 Muslim, al-Ṣaḥīḥ, Kitābu al-Ṣiyām, bābu istiḥbābu ṣawmi sittai ayyāmin min Shawwālin itbā‘an li-Ramaḍān, 02: 822, raqam: 1164

75 Tirmidhī, al-Jāmi‘ al-Ṣaḥīḥ, abwābu al-ṣawmi ‘an Rasūli Allāhi ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam, bāb mā jā’a fi ṣawmi yawmi al-ithnayn wa-al-khamīs, 02: 114, raqam: 747

Jawāb: Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne pānch din ke rozon se man‘a farmāyā hai. In meñ ‘Īdu al-Fiṭr, ‘Īdu al-Aḍḥā aur Ayyāme tashrīq ke tīn din shāmil hain. ‘Īdu al-Fiṭr aur ‘Īdu al-Aḍḥā ke mut‘alliq Ḥaẓrat Abū Sa‘īd Ḳhudrī raḍiya Allāhu ‘anhu se marwī hai:

نَهَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَنْ صِيَامِ يَوْمَيْنِ: يَوْمِ الْفِطْرِ وَ
يَوْمِ الْأَضْحَى -⁷⁶

“Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne ‘Īdu al-Fiṭr aur ‘Īdu al-Aḍḥā ke din Roze rakhne se man‘a farmāyā.”

Ayyāme tashrīq ya‘nī Dhū al-ḥijjah ke gyārahwiñ, bārahwiñ aur terahwiñ tāriḳh ke ayyām ke bāre meñ Ḥaẓrat Nubayshah raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte hain keh Rasūle Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā: “Ayyāme tashrīq khāne pīne ke din hain.⁷⁷”

Sawāl nambār 38: Makrūh Roze se kyā murād hai?

Jawāb: Ba‘z ayyām meñ Roze rakhne ko sharī‘at meñ nā-pasandīdgī wa karāhat kī nigāh se deḳhā gayā hai maṣalan:

(1) Hafte ke din kā Rozah: Ḥaẓrat ‘Abd Allāh bin Busr raḍiya Allāhu ‘anhumā apnī ham-shīrah se riwāyat karte hain keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā: “Hafte ke din kā Rozah nah rakho magar

76 Abū Dāwūd, al-Sunan, Kitābu al-Ṣawm, bābu fī ṣawmi al-‘Īdayn, 02: 314, raqam: 2417

77 Muslim, al-Ṣaḥīḥ, Kitābu al-Ṣiyām, bābu taḥrīmu ṣawmi ayyāmi al-tashrīq, 02: 800, raqam: 1141

jo tum par farz kiyā gayā aur agar tum men se kisī ko angūr kā çhilkā yā daraçht kī lakṛī ke siwā kuç nah mile to (hafte kā Rozah torne ke liye) use hī chabā le.”⁷⁸

Imām Tirmidhī farmāte haiñ yeh ḥadīṣ ḥasan hai aur is in men karāhat kā maṭlab yeh hai keh ko’ī shaḫṣ Rozah rakhne ke liye hafte kā din maḫṣūṣ nah kare kyūn-keh Yahūdī us din kī ta’zīm karte haiñ.

(2) ‘Āshūrah ya’nī Muḥarram kī daswīn tāriḫh kā ek Rozah jis ke sāth nawīn yā gyārahwīn tāriḫh kā Rozah nah milāyā jā’e.

(3) Jum‘ah ke din kā akelā Rozah rakhnā is ṣūrat men man‘a hai jab tak us se pāhle yā ba’d men ko’ī aur Rozah nah rakhā jā’e. Al-battah agar ko’ī shaḫṣ kisī ḫāṣh din kā Rozah rakhtā chalā ā rahā hai aur usī din Jum‘ah kā Rozah ho to phir us din Rozah rakhnā jā’iz hai. Ḥadīṣe mubārak men Ḥaẓrat Abū Hurayra raḍiya Allāhu ‘anhu se marwī hai kehhn ne farmāyā: “Tum men se ko’ī ṣirf Jum‘ah kā Rozah nah rakhe magar us se pāhle aur ba’d kā Rozah bhī rakhe.”⁷⁹

(4) Nau roz ke din kā Rozah makrūh hai ba-sharte-keh yeh us roz wāqe‘ nah ho jis roz ko’ī shaḫṣ pāhle se Rozah rakhtā chalā ā rahā ho.

(5) ‘Aurat kā shauhar kī ijāzat ke ba-ghair nafl Rozah rakhnā makrūh hai.

78 Tirmidhī, al-Jāmi‘ al-Ṣaḥīḥ, abwābu al-ṣawm, bābu mā jā’a fi ṣawmi yawmi al-sabt, 02: 112, raqam: 744

79 Tirmidhī, al-Jāmi‘ al-Ṣaḥīḥ, abwābu al-ṣawm, bābu mā jā’a fi karāhiyatū ṣawmi yawmi al-Jumu‘ati waḥdahu, 02: 111, raqam: 743

Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ‘anhu se marwī hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

لَا تَصُومُ الْمَرْأَةُ وَرَوْجُهَا شَاهِدٌ يَوْمًا مِنْ غَيْرِ شَهْرٍ
رَمَضَانَ، إِلَّا يَأْذُنِيهِ.⁸⁰

“Aurat kā khāwind agar maujūd ho to Ramaḍān ke rozon ke ‘ilāwah us kī ijāzat ke ba-ghair ko’ī Rozah nah rakhe.”

Sawāl nambar 39: Ṣaume Dāwūdī kise kāhte haiñ?

Jawāb: Sāl bhar is tarḥ Roze rakhnā keh ek din Rozah se rahe aur ek din bi-lā Rozah, Ṣaume Dāwūdī kāhlātā hai. Yeh Ḥaẓrat Dāwūd ‘alayhi al-salām kā Rozah rakhne kā ma‘mūl thā jaisā keh ḥadīse mubārakh meñ Ḥaẓrat ‘Abd Allāh bin ‘Amr raḍiya Allāhu ‘anhu se marwī hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

إِنَّ أَحَبَّ الصِّيَامِ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى صِيَامُ دَاوُدَ، وَكَانَ يَصُومُ
يَوْمًا وَيُفْطِرُ يَوْمًا.⁸¹

“Be-shak Allāh Ta‘ālā ke nazdīk Ṣiyāme Dāwūd sab se ziyādah pasand haiñ, woh ek din Rozah rakhte aur ek din ba-ghair Rozah ke rāhte the.”

80 Tirmidhī, al-Jāmi‘ al-Ṣaḥīḥ, abwābu al-ṣawm, bābu mā jā’a fi karāhiyatū ṣawmi al-mar’ati illā bi-idhni zawjihā, 02: 142, raqam: 782

81 Muslim, al-Ṣaḥīḥ, Kitābu al-Ṣiyām, bābu al-nahyu ‘an ṣawmi al-dahr.... wa-bayāni tafḍīli ṣawmi yawmn wa-iftāri yawmin, 02: 816, raqam: 1159

Sawāl nambar 40: Saḥrī wa ifṭārī ke waqt kaun-sī du‘ā‘en paḥnī chāhiyen, kyā yeh ḥadīse Nabawī se s̄abit haiñ?

Jawāb: Rozah rakhte waqt darje zail du‘ā paḥnī chāhiye:

وَبِصَوْمِ غَدٍ نُّؤِثُّ مِنْ شَهْرِ رَمَضَانَ.

“Maiñ ne kul māhe Ramaḍān ke Roze kī nīyat kī.”

Yahān yeh bāt zehñ-nishīn rahe keh Rozah rakhne kī du‘ā kisī ḥadīse mubārakah meñ manqūl nahīn. Aṣl nīyat farz hai jo dil ke irāde kā nām hai. Nīyat kā maṭlab kisī chīz kā puḳhtah irādah karnā hai aur iṣṭelāḥe shar‘ meñ nīyat kā maṭlab hai kisī kām ke karte waqt Allāh Ta‘ālā kī iṭ‘at aur qubr ḥāṣil karne kā irādah.

Namāz, Rozah, zakāt, ḥaj wa-ghairah jaisī ‘ibādāt meñ nīyat farz hai lekin alfāz farz nahīn. Al-battah āj kal zehñ muntashar hote haiñ, lehāzā ek to zabān se kāh lene se dil kā irādah wa qāṣd zāhir ho jā‘egā, dūsrā zabān se bolā jāne-wālā har lafz nekiyon meñ likhā jā‘egā kyūñ-keh riḏā‘e Ilāhī kī ḳhāṭir kiyā jāne-wālā kām jo fī-nafsihī ḳhilāfe sharī‘at nah ho, to Islām us ko qubūl kartā hai. Amre mustāḥsan ke ṭaur par us kām par ajr-o saḡwāb aur fawā‘id-o barakāt bhī mutaḥaqqaq hote haiñ. Lehāzā Rozah rakhte waqt murawajjah du‘ā ke alfāz ba-ṭaure nīyat dōhrānā bid‘ate ḥasanah ya‘nī achḳhī bid‘at hai.⁸²

Jab keh Rozah ifṭār karne kī du‘ā muḳhtalif alfāz ke sāth kutube ḥadīṣ meñ bayān hū‘ī hai, jin meñ se ek Ḥazrat

82 Mullā ‘Alī Qārī, Mirqāt al-mafāṭīḥ Sharḥ Mishkā al-maṣābīḥ, 2: 304

Mu‘ādh bin Zuhrah raḍiya Allāhu ‘anhu se marwī hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam Rozah ifṭār karte waqt yeh du‘ā paḥte:

اللَّهُمَّ لَكَ صُنْتُ وَعَلَى رِزْقِكَ أَفْطَرْتُ.⁸³

“Ae Allāh! Main ne tere liye Rozah rakhā aur tere hī diye huwe rizq par ifṭār kiyā.”

Ba‘z kutube ḥadīs meñ yeh du‘ā muḥtalif alfāz ke sāth ā‘ī hai, jaise وَعَلَيْكَ تَوَكَّلْتُ (aur main ne tere ūpar bharosah kiyā) yā فَتَقَبَّلْ مِنِّي، إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (pas tū (merā Rozah) qubūl farmā le, be-shak tū ḳhūb sun·ne-wālā jān·ne-wālā hai); lekinn Mullā ‘Alī Qārī is ḥadīs kī sharḥ karte huwe **Mirqāt al-mafātih** meñ likhte haiñ keh agar-cheh ifṭārī kī du‘ā meñ وَبِكَ أَمْنْتُ ke alfāz kī ko‘ī aṣl nahīn magar yeh alfāz durust haiñ aur du‘ā‘iyah kalimāt meñ izāfah karnā jā‘iz hai (jis tarḥ ba‘z log ḥaj ke mauqa‘ par talbiyah meñ izāfah kar lete haiñ). Lehāzā is bāḥs kī raushanī meñ ham ifṭār ke waqt darje zail murawwajah du‘ā paḥ sakte haiñ:

اللَّهُمَّ إِنِّي لَكَ صُنْتُ وَبِكَ أَمْنْتُ وَعَلَيْكَ تَوَكَّلْتُ وَعَلَى رِزْقِكَ أَفْطَرْتُ.

“Ae Allāh! Be-shak main ne tere liye roah rakhā aur tujh par īmān lāyā aur tujh par hī bharosah kiyā aur tere liye hī ‘aṭā kiye huwe rizq se main ne ifṭār kiyā.”

83 Abū Dāwūd, al-Sunan, Kitābu al-Ṣawm, bābu al-qawli ‘inda al-ifṭār, 2: 294, raqam: 2358

Sawāl nambar 41: Rozah kī ḥālat meñ ḡhībat karnā, jhūṭ bolnā aur fuḥsh-kalāmī karnā kaisā hai?

Jawāb: Shar‘ kī rū se Rozah kī ḥālat meñ ḡhībat, jhūṭ, fuḥsh-kalāmī kisī taur bhī jā’iz nahīn, kyūn-keh is kī waj’h se Rozah meñ karāhat ātī hai. Rozah farz karne kā maqṣad Rozah-dār kā bhūkā, pyāsā rāhnā kāfī nahīn bal-keh duniyāwī lazzaton kī khwāhishāt aur bure a‘māl maṣalan jhūṭ bolnā, fuḥsh-kalāmī karnā aur ḡhībat se bachnā bhī zarūrī hai. Jaisā kehdarje zail aḥādīse mubārakah se sābit haiñ.

1. Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā keh “agar ko’ī shaḵṣ jhūṭ bolnā aur us par ‘amal karnā (Rozah rakh kar) nahīn ḡhoṭā to Allāh Ta‘ālā ko us kī ko’ī zarūrat nahīn keh woh apnā khānā, pīnā ḡhoṭ de.”⁸⁴2. Ḥaẓrat Anas raḍīya Allāhu ‘anhu se marwī hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne logon ko yeh ḥukm diyā keh woh ek din Rozah rakheñ aur jab tak main ijāzat nah dūn us waqt tak ko’ī Rozah ifṭār nah kare. Logon ne Rozah rakhā. Jab shām hū’ī to ek shaḵṣ Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ke pās ḥāẓir ho kar ‘arṣ kī: main sāre din Roze se rahā hūn, Āp mujhe ifṭār kī ijāzat deñ, Āp ne us ko ifṭār kī ijāzat marḥamat farmā’ī. Phir ek shaḵṣ ḥāẓir huwā. Aur us ne ‘arṣ kiyā Āp ke ghar kī do kanīzeñ ṣubḥ se Roze se haiñ, Āp unheñ bhī ifṭār kī ijāzat deñ. Āp ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne us shaḵṣ se e‘rāz kiyā. Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā: un kā Rozah nahīn hai, un logon kā Rozah kaise ho saktā hai? Jo sārā din logon kā gosht khāte rahe hon, jā’o unheñ jā

84 Buḡhārī, al-Ṣahīḥ, Kitābu al-Ṣawm, bābu man lam yad‘ qawla al-zūri wa-al-‘amala bihi fī al-ṣawm, 2: 673, raqam: 1804

kar kaho agar woh Rozah-dār haiñ to qai kareñ, unheñ qai kī to har ek se jamā huwa khūn niklā. Us shaḵḥṣ ne jā kar Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ko khabar dī, Āp ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā: agar woh mar jātīñ aur woh jamā huwā khūn un meñ bāqī rāh jātā to donoñ ko Dozaḵh kī āg khātī.”⁸⁵

3. Isī tarḥ Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte haiñ keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā keh Allāh ‘azza wa-jalla farmātā hai:

“Ibn Ādam kā Roze ke siwā har ‘amal us ke apne liye har Rozah bil-ḵhuṣūṣ mere liye hai. Us kī jazā main hī dūngā aur Rozah ḍhāl hai, jab tum meñ se kisī shaḵḥṣ kā rozahho, to woh be-hūdah-go’ī kare nah fuḥsh-go’ī kare. Agar ko’ī shaḵḥṣ use gālī de yā us se jhagrā kare to woh kāh de keh main Rozah se hūn.”⁸⁶

Pas mazkūrah bālā ahādīse mubārakah se ma‘lūm huwā keh Rozah kī hālat meñ jhūṭ bolnā, ghībat karnā aur fuḥsh-kalāmī karnā mamnū‘ hai. In umūre razīlah se is liye mumāna‘at kī ga’ī keh in se Rozah rakhne kā maqṣad khatm ho jātā hai aur Rozah-dār Rozah ke barakāt-o samarāt se māhrūm rāhtā hai.

Sawāl nambar 42: Roze meñ kār-farmā ḥikmateñ kyā haiñ?

85 Ṭayālīsī, al-Musnad, 1: 282, raqam: 2107

86 Buḵhārī, al-Ṣaḥīḥ, Kitābu al-Ṣawm, bābu hal yaqūlu innī ṣā’imu idhā shutīm, 2: 673, raqam: 1805

Jawāb: Rozah nah şırf rūḥ kī ḡhizā hai bal-keh us ke pase pardah be-shumār Dīnī wa duniyāwī ḥikmateñ aur aise rumūz kār-farmā haiñ jo şırf Allāh Ta‘ālā Rozah-dār ko ‘aṭā kartā hai. Is lehāz se Rozah kī darje zail ḥikmateñ haiñ:

1. Taqwá

Irshāde Bārī Ta‘ālā hai:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى
الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ⁸⁷

“Ae īmān wālo! Tum par isī ṭarḥ Roze farz kiye ga’e haiñ jaise tum se pāhle logon par farz kiye ga’e the tā-keh tum parhez-gār ban jā’o.”

Āhle īmān par umame sābiqah kī ṭarḥ Roze is liye farz kiye ga’e keh woh muttaqī aur parhez-gār ban jā’ēñ goyā Roze kā maqṣad insānī sīrat ke andar taqwá kā jauhar paidā kar ke us ke qalb-o bāṭin ko rūḥānīyat-o nūrānīyat se jilā detā hai. Roze se ḥāşil-kardah taqwá ko agar ba-ṭarīqe aḥsan barū’e kār lāyā jā’e to insān kī bāṭinī kā’enāt meñ aisā hamah-gīr inqilāb bar-pā kiyā jā saktā hai jis se us kī zindagī ke shab-o roz yak-sar badal kar rāh jā’ēñ.

Taqwá bādīyun-nazar meñ insān ko ḥarām chīzon se ijtenāb kī ta‘līm detā hai, lekin agar ba-nazare ḡhā’ir Qur’ān-o Sunnat kā muṭāla‘ah kiyā jā’e to ma‘lūm hogā keh Roze kī ba-daulat ḥāşil shudah taqwá ḥarām chīzon se to dar-kanār un ḥalāl-o ṭayyib chīzon ke qarīb bhī ba-ḥālate Rozah

phaṭakne nahīn detā, jin se mustafīd honā ‘ām zindagī meñ bil-kul jā’iz hai. Har sāl ek māh ke is ḡabṭe nafs kī lāzimī tarbiyatī mashq (Refresher Course) kā ehtemām, is maqṣad ke ḡuṣūl ke liye hai keh insān ke qalb-o bāṭin meñ sāl ke bāqī gyārah mahīnoñ meñ ḡarām-o ḡalāl kā farq-o imtiyāz rawā rakhne kā jazbah is darjah faroḡh pā jā’e keh us kī bāqī zindagī in hī kḡuṭūṭ par ustuwār ho jā’e. Woh har mu‘āmale meñ ḡukme Ḳhudā-wandī ke āḡe sare taslīm ḡham karte huwe ḡarām chīzoñ ke shā’e se bhī bach jā’e.

2. Tarbiyate ṣabr-o shukr

Ṣbar kā taqāzā hai keh insān kisī ne‘mat se māḡrūmī par apnī zabān ko shikwah aur āh-o bakā se ālūdah kiye baḡhair ḡhāmoshī se bar-dāsht kare. Rozah insān ko taqwā ke is maqāme ṣabr se bhī baland-tar maqāme shukr par fā’iz dekhne kā mutamannī hai. Woh us ke andar yeh jauhar paidā karnā chāhtā hai keh ne‘mat ke ḡhin jāne par aur har ḡism kī muṣībat, ibtelā aur āzmā’ish kā sāmna karte waqt us kī ṭabī‘at meñ malāl aur peshānī par shikan ke āṣār paidā nah hone pā’en, bal-keh woh har taṅḡī wa turshī kā ba-har ḡāl ḡhandah peshānī se mardānah-wār muqābalah karte huwe apne Parwar-dīḡār kā shukr adā kartā rahe.

Iz ḡimn meñ do ṣāḡibe ḡāl buzurgoñ ke wāḡe‘ah kā tazkirah ḡḡālī az-fā’edah nah hogā. Ṭawīl judā’ī ke ba’d jab woh mile aur ek dūse kā ḡāl pūḡḡā to ek ne kahā keh apnā ḡāl to yeh hai keh jab Ḳhudā Ta‘ālā kisī ne‘mat se nawāztā hai to us kā shukr adā karte haiñ, wagarnah ṣabr se kām lete haiñ. Dūse buzurg ne kahā, yeh to ko’ī bāt nah hū’ī keh hamāre shāḡr ke kutton kā bhī yahī ḡāl hai. Woh mālik ke dar par paḡe rāḡte haiñ, agar kuḡḡ mil jā’e to dum hilā kar us ke āḡe pīḡḡe jāte haiñ aur agar kuḡḡ nah bhī mile to use ḡḡoḡ

kar kisī aur dar par nahīn jāte. Phir farmāyā keh apnā ḥāl yeh hai keh jab Mawlā se kuḥ miltā hai to us ke bandoñ meñ bāñṭ dete haiñ aur kuḥ nah mile to har ḥāl meñ us kā shukr adā karte rāhte haiñ. Isī liye Allāh Ta‘ālā ne āyate ṣaum meñ **كَلِمَاتُ شُكْرٍ** ke zarī‘e **shukr** kī zarūrat-o ahammīyat kī ṭaraf ishārah kiyā hai.

3. Jazba’e īsār

Ba-ḥālate Rozah insān bhūk aur pyās ke karb se guzartā hai to lā-maḥālah us ke dil meñ īsār, be-nafsī aur qurbānī kā jazbah taqwīyat pakartā hai aur woh ‘amalan us kaifiyat se guzar kar jis kā sāmānā insānī mu‘āsharah ke malūkul-ḥāl aur nāne shabīnah se māḥrūm log karte haiñ, karb-o taklīf ke eḥsās se āgāh ho jātā hai. Fil-ḥaqīqat Roze ke zarī‘e Allāhu Rabbu al-‘izzat apne āsūdah-ḥāl bandoñ ko un shikastah aur be-sar-o sāmān logoñ kī zabūn-ḥālī se kamā ḥaqquhū, āgāh karnā chāhte haiñ, jo apne tan-o jān kā rishtah ba-mushkil bar-qarār rakhe huwe haiñ, tā-keh un ke dil meñ dukhī aur muḥtarib insānīyat kī ḵhidmat kā jazbah farogh pā’e aur ek aisā Islāmī mu‘āsharah wujūd meñ ā sake, jis kī asās bā-hamī maḥabbat-o murawwat, insānī dostī aur dard-mandī wa ḡham-ḵhwāri kī lā-fānī qadroñ par ho. Is eḥsās kā be-dār ho jānā Roze kī rūḥ kā lāzimī taqāzā hai aur us kā fuqdān is amr kī ḡhammāzī kartā hai keh Roze meñ rūḥ nām kī ko’ī chīz bāqī nahīn ba-qaul ‘Allāmah ‘Iqbāl raḥmatu Allāhi ‘alayh:

روح چوں رفت از صلوٰۃ و از صیام

فرد نا هوائ ملت سے امام

“Jab namāz-o Rozah se rūḥ nikal jātī hai to fard nā-lā'iq wa nā-shā'istah aur qaum be-Imām ho jātī hai.”

4. Tazkiya'e nafs

Rozah insān ke nafs aur qalb-o bāṭin ko har qism kī ālūdagī aur kaṣāfat se pāk-o ṣāf kar detā hai. Insānī jism mādde se murakkab hai, jise apnī baqā ke liye ḡhizā aur dīgar mādḍī lawāzimāt farāham karnā parte haiñ, jab-keh rūḥ ek laṭīf ḡhīz hai, jis kī bālīdagī aur nashw-o numā mādḍī zarūrīyat aur duniyāwī lazzāt tark kar dene meñ muḡmir hai. Jism aur rūḥ ke taqāze ek dūsre ke mutazād haiñ. Rozah jism ko khāne pīne aur ba'z dīgar umūr se dūr rakh kar mādḍī qūwaton ko lagām detā hai, jis se rūḥ laṭīf-tar aur qawī-tar chalī jātī hai. Jūñ-jūñ Roze kī ba-daulat bandah ḡhwaḡhishāte nafsānī ke chaḡgul se rast-gārī ḡḡṣil kartā hai, us kī rūḥ ḡḡhālib-o tawānā aur jism maḡhlūb-o naḡīf ho jātā hai. Rūḥ aur jism kā kā ta'alluq parinde aur qafas kā-sā hai, jaise hī qafase jism kā ko'ī goshah wā hotā hai, rūḥ kā parindah mā'il bah-parwāz ho kar, mauqa' pāte hī jism kī bandishon se āzād ho jātā hai.

Musasal Roze ke 'amal aur muḡjāhide se tazkiya'e nafs tez-tar hone lagtā hai, jis kī waj'h se rūḥ kaṣāfaton se pāk ho kar pāhle se kaḡīñ laṭīf-tar aur qawī-tar ho jātī hai. Yahāñ tak keh ba'z kāmilīn wa 'urafā' kī rūḡhānī ṭaqat kā'enāt kī be-karāniyon aur pāhnā'iyon par ḡḡawī ho jātī hai.

5. Rizā'e Ḳhudā-wandī kā ḡḡṣūl

Roze kā muntahā'e maḡṣūd yahī hai keh woh bande ko tamām rūḡhānī madārij ṭai karane ke ba'd maḡāme rizā par fā'iz dekhnā chāhtā hai. Yeh maḡāme rizā kyā hai? Jo Roze

ke tawassuṭ se insān ko naṣīb ho jātā hai, is par ḡhaur karen to us kī ahammīyat kā eḥsās ujāgar hotā hai. Rab kā apne bande se rāzī ho jānā itnī baṭī ne‘mat hai keh us ke muqābale meñ bāqī sab ne‘mateñ hech dikhā’ī detī haiñ. Rozah woh munfarid ‘amal hai jis ke ajr-o jazā kā mu‘āmalah Rab aur bande ke dar-miyān ḡhoṛ diyā gayā keh us kī rizā ḡadd-o ḡisāb ke ta‘ayyun se mā-warā’ hai.

Sawāl nambar 43: ‘Ām aur ḡhāṣ logoñ ke Roze meñ kyā farq hai?

Jawāb: Jis ṭarḡ mu‘āshare meñ mu‘āshī ḡaiṣiyat aur samājī maqām ke e‘tebār se insānī zindagī ke muḡhtalif ṭabaqāt pā’e jāte haiñ. Is ṭarḡ Dīnī wa Rūḡhānī madārīj-o maqāmāt meñ Rozah rakhne ke leḡāz se logoñ kī do aqsām haiñ:

1. ‘Ām logoñ kā Rozah
2. ḡhāṣ logoñ kā Rozah

1. ‘Ām logoñ kā Rozah

Pāḡhlī qism ‘ām logoñ kī hai jo māḡḡ rasman Rozah rakhte haiñ aur un kā Rozah saḡrī wa ifṭārī tak māḡdūd hotā hai woh Roze ke ādāb-o sharā’iṭ kā muṭlaqan leḡāz nahīñ rakhte chunāñ-cheḡ akṣar-o beshtar irshāde Nabawī ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam siwā’e bhūke aur pyāre rāḡne ke un ke ḡāth kuḡ nahīñ ātā. Woh log jo Rozah rakh kar aḡkāme ḡhudā-wandī kī ṣarīḡhan rozī karte haiñ. Woh jḡḡṭ, ḡḡibat, dhokah, fareb-dehī aur dīgar af‘āle qabīḡah ke irtekāb ko apnā ma‘mūl banā’e rakhte haiñ. Roze ke fuyūz-o barakāt se māḡrūm rāḡte haiñ aur natījah-ḡhezī ke e‘tebār se un kī ṣalāt-o ṣiyām be-rūḡ hai. Aisā Rozah afrāde millat par muṣbat aur naf‘a-baḡḡsh aṣarāt murattab nahīñ kar saktā.

2. Khāṣ logoñ kā Rozah

Dūsri qism khāṣ logoñ kī hai jo aḥkāme Khudā-wandī kī pās-dārī karte haiñ aur ṣaḡhīrah wa kabīrah gunāhoñ se apne dāman bachā'e rakhte haiñ. Rozah se un k ṣīrat-o kirdār meñ taqwā kā jauhar paidā ho jātā hai aur un kī zindagiyañ لَمَّا كُنْتُمْ ke farmūda'e Īzādī kī 'amalī tafsīr ban jātī haiñ. Taqwā kī ba-daulat un ke shab-o roz inqelāb āshnā ho jāte haiñ aur woh har mu'āmale meñ ḥalāl-o ḥarām kī tamīz ko apnā shi'ār banā lete haiñ.

Aisā Rozah Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam ke irshād ke muṭābiq un ke aur 'azābe Dozaḡh ke dar-miyañ ḡhāl ban jāta hai. Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

“Rozah Dozaḡh kī āg se yūn ḡhāl hai jis ṭarḡh laḡā'ī ke waqt tumhārī ḡhāl hotī hai.”⁸⁸

Mundareja'e bālā bāḡṣ kī raushanī meñ ma'lūm huwā keh 'ām aur khāṣ logoñ ke Roze meñ farq yeh hai keh 'ām logoñ kā Rozah ṣīrf ṣaḡrī wa ifṭārī tak māḡdūd hotā hai. Jab-keh khāṣ logoñ kā Rozah un ke mujāhadah kī binā' par un ke maqame mushāhadah par fā'iz kar detā hai. Kyūn-keh un kī ṭalab-o ārzū kā māḡwar Allāh kī rizā kā ḡṣūl aur dīdāre Muṣṭafā ṣallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam kī ne'matoñ se bāhrah-war hone ke 'ilāwah kuḡh nahīñ hotā.

Sawāl nambar 44: Kyā Rozah ke aṣarāt har shaḡṣ par yak-sāñ hote haiñ?

88 Ibn Mājah, al-Sunan, Kitābu al-Ṣiyām, bābu mā jā'a fī faḡli al-ṣiyām, 2: 305, raqam: 1639

Jawāb: Rozah ke aṣarāt har shaḵṣ par rūḥānī aur jismānī ṭaur par yak-sān nahīn hote. Roze kī faẓīlat aur barakat apnī jagah musallam lekin us kī raḥmateñ aur barakateñ har shaḵṣ ke ḥiṣṣe meñ bar-ā-bar ā jā’ en mumkin nahīn. Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

“Kitne Rozah-dār aise haiñ jin ko apne rozon se bhūk-pyās ke siwā kuḥ nahīn miltā aur kitne rāton ko namāz paḥne wāle haiñ jin ko namāzon se rat-jage ke siwa kuḥ ḥāṣil nahīn hotā.”⁸⁹

Jis ne Allāh Ta‘ālā ke batā’e huwe aḥkāmāt, amru bi-al-ma‘rūf aur nahyu ‘ani al-munkar par chalte huwe apnī bandagī ko wafā-dārī ba-sharte ustuwārī ke sāth nibhāyā aur ḵḥud eḥtesābī se ghāfil huwe ba-ghair Rozah rakhe aise shaḵṣ ke liye ḵḥush-ḵḥabarī hai.

Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍīya Allāhu ‘anhu se marwī hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

“Jis shaḵṣ ne ḥālate īmān aur ṣawāb kī nīyat se Ramaḍān ke Roze rakhe to us ke piḥle gunāḥ mu‘āf kar diye jāte haiñ aur jo Ramaḍān meñ īmān kī ḥālat aur ṣawāb kī nīyat se qiyām kartā hai to us ke (bhī) sābiqah gunāḥ mu‘āf kar diye jāte haiñ aur jo Laylat al-Qadr meñ īmān kī ḥālat aur ṣawāb kī nīyat

89 Ibn Ḵhuzaymah fī al-Ṣaḥīḥ, 3: 242, raqam: 1997

se qiyām kare us ke guzashtah gunāh bakhsh diye jāte haiñ.”⁹⁰

Isī tarḥ jismānī ṭaur par bhī Rozah ke aṣarāt har shaḵḥṣ par muḵhtalif hote haiñ maṣalan ek shaḵḥṣ air-kanḍishanḍ ōfis meñ kām kartā hai to dūsrā shaḵḥṣ shadīd garmī aur chilchilātī dhūp meñ meḥnat-muzdūrī kartā hai. Donoñ ke kām kī nau'īyat ke e'tebār se insānī jism meñ pānī, namakiyāt wa-ḡhairah kī kamī aur naqāhat kī kaifiyat muḵhtalif hogī. Isī e'tebār se Rozah-dār ko un ke ṣabr-o bardāsht aur riḏā'e Ilāhī kī kaifiyāt ke muṭābiq unheñ ajr-o sawāb se nawāzā jā'egā.

Sawāl nambar 45: Rozah kī ḥifāzat kaise mumkin hai?

Jawāb: Agar Rozah ko pūre aḥkām-o ādāb kī mukammal ri'āyat ke sāth pūrā kiyā jā'e to bi-lā shubḥah gunāhoñ se māḥfūz rāhnā āsān ho jātā hai. Al-battah agar kisī ne Rozah ke lawāzim kā ḡhayāl nah kiyā aur gunāhoñ meñ mashḡūl rāhte huwe Rozah kī nīyat kī khāne pīne, ḡhwāhishe nafsānī se bāz rahā lekin ḡarām kamāne aur ḡḥibat karne se bāz nah āyā to us se farḏ adā ho jā'egā, magar Rozah ke barakāt-o samarāt se māḥrūmī rahegī.

Ḥaḏrat Abū 'Ubaydah bin Jarrāh raḏiya Allāhu 'anhu se marwī hai keh Ḥuḏūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

الصَّوْمُ جُنَّةٌ مَا لَمْ يَخْرُقْهَا.⁹¹

90 Buḡḡhārī, al-Ṣaḡḡḡḡḡḡḡ, Kitābu al-Ṣalāḡu al-tarāwīḡḡ, bābu faḡḡḡḡḡ laylati al-qadr, 2: 709, raqam: 1910

91 Nasā'ī, al-Sunan, 1: 167, raqam: 2233

“Rozah ḡhāl hai jab tak us ko phāṛ nah ḡāle.”

Ḥazrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ‘anhu se marwī hai keh Ḥuzūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

مَنْ لَمْ يَدَعْ قَوْلَ الزُّوْرِ وَالْعَمَلَ بِهِ، فَلَيْسَ لِلَّهِ حَاجَةٌ فِي

أَنْ يَدَعَ طَعَامَهُ وَشَرَابَهُ.⁹²

“Jo shakḥṣ Rozah rakh kar jhūṭī bāt aur ḡhalat kām nah ḡhoṛe to Allāh ko kuḡḡ ḡājāt nahīn keh woh (gunāhoñ ko ḡhoṛe ba-ḡhair) māḡz khānā pīnā ḡhoṛ de.”

Khānā-pīnā aur jinsī ta‘alluqāt ḡhoṛne hī se Rozah kāmīl nahīn hotā bal-keh Rozah k ḡālat meñ fawāḡish, munkirāt aur har ṭarḡ ke gunāhoñ se bachnā bhī zarūrī hai lehāzā mundareja’e bālā aḡādīs se sābit huwā:

1. Rozah-dār Rozah rakh kar jhūṭ, ḡḡibat, chuḡhlī aur bad-kalāmī se parhez kare.
2. Āñkh ko mazmūm-o makrūh aur har us chīz se bachā’e jo yāde Ilāhī se ḡḡāfil kartī hai.
3. Kān ko har nā-jā’iz āwāz sun·ne se bachā’e. Agar kisī majlis meñ ḡḡibat hotī ho to unheñ man‘a kare warnah wāḡān se uḡḡ jā’e ḡādīs meñ hai keh ḡḡibat karne-wālā aur sun·ne walā donoñ gunāḡ meñ sharīk haiñ.
4. Ba-waqte ifṭār itnā nah khā’e ke peṭ tan jā’e.

92 Buḡḡārī, al-Ṣaḡīḡ, Kitābu al-Ṣawm, bābu man lam yad‘ qawla al-zūrī wa-al-‘amala bihi fī al-ṣawm, 2: 673, raqam: 1804

5. Iftār ke ba'd dil khauf aur ummīd ke dar-miyān rahe kyā ma'lūm keh us kā Rozah qubūl huwā yā nahīn lekin Allāh kī raḥmat se māyūs nah ho.

Pas a'zā' ko gunāhoñ se bachānā hī dar-ḥaqīqat Rozah kī ḥifāzat hai.

Sawāl nambar 46: Kaun-sī do kḥuṣhiyān haiñ jo Rozah-dār ko naṣīb hotī haiñ?

Jawāb: Dūsri 'ibādāt ke muqābale meñ Rozah woh wāḥid 'ibādāt hai jis ke rakhne wāle ko ba-yak-waqt do kḥuṣhiyān naṣīb hotī haiñ. Ḥadīṣ mubārakah meñ Ḥazrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu 'anhu se marwī hai keh Ḥuzūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

لِلصَّائِمِ فَرْحَتَانِ يَفْرَهُهُمَا: إِذَا أَفْطَرَ فَرِحَ، وَإِذَا لَقِيَ رَبَّهُ
فَرِحَ بِصَوْمِهِ.⁹³

“Rozah-dār ke liye do kḥuṣhiyān haiñ, jin se use farḥat hotī hai: ek (farḥate iftār) jab woh Rozah iftār kartā hai to kḥuṣh hotā hai aur dūsri (farḥate dīdār keh) jab woh apne Rab se milegā to apne Rozah ke bā'is kḥuṣh hogā.”

Sawāl nambar 47: Jannat kā kaun-sā darwāzah hai jis meñ se ṣīrf Rozah-dār hī dākḥil hoñge?

Jawāb: Jannat meñ ba'z maḥṣūṣ a' māle ṣāleḥah ke e'tebār se aṭḥ darwāze haiñ jo shaḥṣ duniyā meñ kḥulūṣ nīyat se un meñ jis 'amale ṣāleḥ kā bhī kḥū-gar hogā woh Jannat meñ

93 Buḥārī, al-Ṣaḥīḥ, Kitābu al-ṣawm, bābu hal yaqūlu innī ṣā'imu idhā shutim, 2: 673, raqam: 1805

usī ‘amal ke darwāze se jā’egā. Rayyān Jannat kā woh darwāzah hai jis meñ se şırf Rozah-dār hī dākħil hoñge jaisā keh Ḥazrat Şahl bin Sa’d rađiya Allāhu ‘anhumā se marwī hai keh Ḥuzūr Nabīye Akram şallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

إِنَّ فِي الْجَنَّةِ بَابًا يُقَالُ لَهُ الرَّيَّانُ، يَدْخُلُ مِنْهُ الصَّائِمُونَ
يَوْمَ الْقِيَامَةِ، لَا يَدْخُلُ مِنْهُ أَحَدٌ غَيْرُهُمْ، يُقَالُ: أَيْنَ
الصَّائِمُونَ؟ فَيَقُومُونَ، لَا يَدْخُلُ مِنْهُ أَحَدٌ غَيْرُهُمْ، فَإِذَا
دَخَلُوا أُغْلِقَ، فَلَمْ يَدْخُلْ مِنْهُ أَحَدٌ.⁹⁴

“Jannat meñ ek darwāzah hai jise Rayyān kahā jātā hai. Roze Qiyāmat us meñ Rozah-dār dākħil hoñge un ke siwā us darwāze se ko’ī aur dākħil nahīn hogā. Kahā jā’egā: Rozah-dār kahāñ haiñ? Pas woh khare hoñge, un ke ‘ilāwah us meñ se ko’ī aur dākħil nahīn ho sakegā, jab woh dākħil ho jā’enge to us sarwāze ko band kar diyā jā’egā. Phir ko’ī aur us se dākħil nahī ho sakegā.”

Rayyān kī waj-he tasmīyah ke bāre meñ Muḥaddith Mullā ‘Alī Qārī farmāte haiñ: yā to woh be-nafsihī Rayyān hai kyūn-keh us kī ṭaraf kaşır nāhren jāri haiñ aur us ke qarīb tāzah aur sar-sabz-o şhādāb phal phūl ba-kaşrat haiñ. Yā

94 Buḫhārī, al-Şaḥīḥ, Kitābu al-Şawm, bābu al-Rayyānu lil-şā’imīn, 2: 671, raqam: 1797

Qiyāmat ke din ke zarī'e se logon kī pyās miṭegī aur tar-o tāzagī wa nazāfat chehre par hameshah rahegī.⁹⁵

Is in'ām kā haq-dār širf Ramaḍān ke Roze rakhne-wālā hī nahīn bal-keh kasrat se naflī Roze rakhne-wālā bhī hogā.

Sawāl nambar 48: Roze ke bāṭinī wa rūḥānī fawā'id kyā haiñ?

Jawāb: Roze ke bāṭinī aur rūḥānī fawā'id darje zail haiñ:

1. Rozah za'if rūḥ aur qalb ke liye ek aisī mujarrab dawā hai jis ke iste'māl se kḥuṣūšan rūḥ meñ taqwīyat-o shādābī aur tar-o tāzagī paidā ho jātī hai. Is tarḥ bande kī ṭabī'at nekiyon kī ṭaraf mā'il hone lagtī aur bur'iyon ke kḥilāf paidā hotī hai.
2. Rozah ṣā'im ko is qabil banā detā hai keh woh ḥudūdullāh aur aḥkāme Ilāhī ke muṭābiq apne Āp ko ḍhāl kar ek kām-yāb dīnī zindagī guzār sake.
3. Rozah Dīn ke har mu'āmale meñ ṣā'im ke andar ṣabr-o ṣabāt kī kḥūbiyān paidā kartā hai jo use Dīn par qā'im rakhtī haiñ aur Allāh Ta'ālā ke ḥukm se inḥerāf nahīn karne detīn.
4. Rozah kī waj-h se tazkiya'e nafs aur taṣfiya'e bāṭin jaise pākīzah auṣāf paidā hote haiñ.
5. Rozah-dār ko ākḥirat meñ is ne'mate ḡhair-mutaraqqibah se mawāzā jā'egā. Jis ke ḥuṣul ke liye shahīd bār-bār apnī jān kā nazrānah pesh karne kī

95 Mullā 'Alī Qārī, Mirqāt al-mafāṭīḥ Sharḥ Mishkāf al-maṣābīḥ, 4: 230

ārzū karegā. Rozah gunāhoñ aur āg se ḥifāzat kā sabab bantā hai.

6. Rūḥ aur bāṭin ko har qism kī ālā'ishoñ se muzakkā aur muṣaffā karne ke liye Roze se beh-tar aur ko'ī 'amal nahīn.
7. Allāh Ta'ālā har Momin kī ek nekī kā ajr 10 gunā se baḥḥā kar 700 gunā tak 'aṭā farmātā hai. Roze kī jazā khud Barī Ta'ālā dete haiñ.

Ḥaḏrat Abū Hurayrah raḏiya Allāhu 'anhu se riwāyat hai keh Rasūl Allāh ṣallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

كُلُّ عَمَلِ ابْنِ آدَمَ يُضَاعَفُ الْحَسَنَةُ بِعَشْرِ أَمْثَالِهَا إِلَى
 سَبْعِمِائَةٍ ضَعْفٍ مَا شَاءَ اللَّهُ، يَقُولُ اللَّهُ: إِلَّا الصَّوْمَ فَإِنَّهُ لِي
 وَأَنَا أَجْزِي بِهِ.⁹⁶

“Banī Ādam ko har nekī kā ajr das gunā se sāt sau gunā tak 'aṭā kiyā jātā hai, jitnā Allāh chāhe. Allāh Ta'ālā farmātā hai: siwā'e Rozah ke. Kyūñ-keh woh mere liye hai aur main hī us kī jazā dūngā.”

Sawāl nambar 49: Roze ke ṭibbī fawā'id kyā hai?

Jawāb: Qur'ān Ḥakīm meñ hai:

96 Ibn Mājah, al-Sunan, Kitābu al-Ṣiyām, bābu mā jā'a fī faḏli al-ṣiyām, 2: 305, raqam: 1638

وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ⁹⁷

“Aur tumhārā Rozah rakh lenā tumhāre liye beh-tar hai agar tumheñ samajh ho.”

Agar ham is āyate mubārakah meñ bayān ḥaqā'iq kā ṭibbī nukta'e nazār se muṭala'ah karen to yeh wāzeḥ ho jātā hai keh Rozah 'ibādat ke sāth-sāth ṣeḥḥate insānī ke liye mufīd chīz hai. Ḍōkṭarz ka kāhnā hai keh Roze se jism meñ ko'tī naqṣ yā kam-zorī wāqe' nahīn hotī bal-keh Rozah rakhne se ṣīrf do khānoñ kā dar-miyānī waqfah hī ma'mūl se kuḥ ziyādah hotā hai aur dar-ḥaqīqat 24 ghanton meñ jis mko majmū'ī ṭaur par itne ḥarāre (Calories) aur mā'e' (pānī) kī miqdār mil jātī hai jitnī Roze ke 'ilāwah donoñ meñ miltī hai. Mazīd bar-'ān yeh bāt mushāhadah meñ ā'tī hai keh log Ramaḍān meñ proṭīn aur kārbohā'idreṭ 'ām dinon ke muqābale meñ ziyādah iste'māl karte haiñ. Is ḥaqīqat ke peshe nazār yeh bhī kahā jā saktā hai keh majmū'ī ḡhizā'iyāt (ḥarāre) 'ām dinon ke muqābale meñ jism ko aksar ziyādah ta'dād meñ milte haiñ is ke 'ilāwah jism fāzil māddon ko bhī iste'māl kar ke tawānā'tī kī zarūrat pūrī kartā hai. Roze se mundareja'e zail ṭibbī fawā'id ḥāṣil hote haiñ:

1. Rozah sāre niṣāme ḥazm ko ek māh ke liye ārām muhayyā kar detā hai. Dar-ḥaqīqat is kā ḥairān-kun aṣar ba-ṭaure khāṣ jigar par hotā hai kyūn-keh jigar khānā ḥazm karne ke 'ilāwah pandrah mazīd a'māl bhī sar-anjām detā hai jis kī waj'h se us par thakan ṭārī ho jātī hai. Dūsri ṭaraf Rozah ke zarī'e jigar ko chār se ḥe ghanton tak ārām mil jātā hai jo Rozah ke ba-ḡhair qat'ī nā-mumkin hai. Kyūn-keh be-ḥad ma'mūlī khurāk yahān tak keh ek grām ke dasweñ ḥiṣse ke

bar-ā-bar bhī agar me‘dah meñ dākḥil ho jā‘e to purā nizāme inhezām apnā kām shurū‘ kar detā hai aur jigar fauran maşrūfe ‘amal ho jātā hai. Sā‘insī nuqta‘e nazār se māhire ṭibb kā da‘wā hai keh is āram kā waqfah ek sāl meñ ek mäh zarūr honā chāhiye.

2. Rozah ke daurān ḳhūn kī miqdār meñ kamī ho jātī hai yeh aṣar dil ko nihāyat fā‘edah-mand āram muhayyā kartā hai. Ziyādah aham bāt yeh hai keh ḳhalīyoñ ke dar-miyān (Inter Cellular) mā‘e‘ kī miqdār meñ kamī kī waj·h se ḳhalīyoñ kā ‘amal baṛī ḥad tak sukūn-āshnā ho jātā hai. Lu‘āb-dār jhillī kī bālā‘ī saṭḥ se muta‘alliq ḳhalīye jinheñ (Epitheliad) kāhte hain aur jo jism kī ruṭubat ke mutawātir iḳhrāj ke zimmah-dār hote hain un ko bhī sirf Roze ke zarī‘e hī āram aur sukūn miltā hai. Isī tarḥ se ṭisho ya‘nī paṭṭhoñ par dabā‘o kam ho jātā hai. Paṭṭhoñ par yeh dāyṣṭolik dabā‘o dil ke liye intehā‘ī ahammīyat kā ḥāmil hotā hai. Roze ke daurān dāyṣṭolik preşar hameshah kam saṭḥ par hotā hai ya‘nī us waqt dil āram kī şūrat meñ hotā hai. Mazīd bar-āñ āj kā insān mōḍarn zindagī ke maḳşuş ḥālāt kī ba-daulat shadīd tanā‘o yā ṭenshan kā shikār hai. Ramaḍān ke ek mäh ke Roze ba-ṭaure ḳhās dāyṣṭolik preşar ko kam kar ke insān ko böhat ziyādah fā‘edah pahōñchāte hain.

3. Phephṛe ba-rāhe rāst ḳhūn şāf karte hain is liye un par bi-lā wāsiṭah Roze ke aṣarāt parte hain. Agar phephṛoñ meñ ḳhūn munjamid ho jā‘e to Roze kī waj·h se böhat jaldī yeh shikāyat raf‘a ho jātī hai us kā sabab yeh hai keh nāliyāñ şāf ho jātī hain. Yeh bhī yād rakhnā chāhiye keh Rozah kī ḥālāt meñ phephṛe fuṣalāṭ ko baṛī tezī ke sāth ḳhārij karte hain us se ḳhūn achḳhī tarḥ şāf hone lagtā hai aur ḳhūn kī şafā‘ī se tamām nizāme jismānī meñ şehḥat kī lähr dauṛ jātī hai.

4. Roze ke daurān jab ḵhūn meñ ḡhizā'ī mādde kam-tarīn saḥ par hote haiñ to haḍḍiyon kā gūdah ḥarakat-pazīr ho jātā hai. Is ke natīje meñ lāghar log Roze rakh kar āsānī se apne andar ziyādah ḵhūn paidā kar sakte haiñ. Roze ke daurān jigar zarūrī ārām itnā mawāf muhayyā kar detā hai jis se bā-āsānī aur ziyādah miqdār meñ ḵhūn paidā ho sake.

5. Ḵhūn meñ surḡh zarrāt kī ta'dād ziyādah aur safed zarrāt kī ta'dād kam pā'ī jātī hai. Māhirīn ke muṭābiq Roze meñ ḥarārte jismānī gir jātī hai lekin jab aṣlī bhūk 'aud kar ātī hai. To ḥālate jismānī aṣlī ḥālat kī taraf mā'il ho jātī hai usī tarḡ jab Rozah kholā jātā hai aur ḡhizā' iste'māl hotī hai to ḥarārte jismānī meñ kisī qadr izāfah ho jātā hai Rozah rakhne ke ba'd ḵhūn kī ṣafā'ī kā 'amal jāri ho jātā hai. قلت الامر كالتامر كī ḥālat meñ aksar dekhā gayā hai keh ḵhūn ke surḡh ḵhalīyāt kī ta'dād meñ taraqqī ho jātī hai ek mushāhadah ke muṭābiq ma'lūm huwā keh ṣirf 12 dīn ke rozoñ ke tasalsul kī waj-h se ḵhūn ke ḵhalīyāt kī ta'dād 5 lākh se baḡh kar 36 lāk tak pahōñch ga'ī.

Sawāl nambar 50: Ijtemā'ī ifṭārī karne ke kyā fawā'id haiñ?

www.TahirulQadriBooks.com

Jawāb: Ḥazrat Jābir raḍiya Allāhu 'anhu se marwī hai keh Ḥuzūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

طَعَامُ الرَّجُلِ يَكْفِي رَجُلَيْنِ. وَطَعَامُ رَجُلَيْنِ يَكْفِي أَرْبَعَةً.

98. وَطَعَامُ أَرْبَعَةٍ يَكْفِي ثَمَانِيَةً.

98 Muslim, al-Ṣaḡīḥ, Kitābu al-Ashribah, bābu: faḍīlatu al-muwāṣāti fī al-ta'āmi al-qalīl, 3: 163, raqam: 2059

“Ek ādamī kā khānā do ādamiyon ke liye kāfī hai. Do ādamiyon kā khānā chār ke liye kāfī hotā hai chār kā khānā āṭh ke liye kāfī hai.”

Ijtemā’ī iftārī meñ yeh falsafah pinhān hai keh us se shaḵṣī wa ṭabaqātī imtiyāz khatm ho jātā hai āpas meñ pyār, maḥabbat aur īsār-o qurbānī kī fazā paidā hotī hai aur Rozah-dār kī iftārī karwāne se Allāh Ta‘ālā aur us ke Rasūl ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam kī rizā wa ḵuṣh-nūdī ḥāṣil hotī hai jaisā keh darje zail ḥadīse mubārakah se s̄abit hai:

Ḥuzūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā: “Ramaḍān aisā mahīnah hai jis meñ rizq baḥhā diyā jātā hai aur jo us meñ kisī Rozah-dār ko iftār karwā’e us ke gunāh mu‘āf kar diye jāte haiñ, us kī gardan āg se āzād kar dī jātī hai, us ko bhī Rozah-dār jitnā s̄awāb miltā hai aur is se Rozah-dār ke s̄awāb meñ ko’ī kamī nahīn hotī. Ṣaḥāba’e kirām ne ‘arṣ kiyā: yā Rasūl Allāh ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam! Ham mñ se har ek iftār nahīn karwā saktā. Āp ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Allāh Ta‘ālā us shaḵṣ ko bhī yeh s̄awāb ‘aṭā farmātā hai jo ek ḡhūnṭ dūdh, ek khajūr yā ek ḡhūnṭ pānī se bhī kisī kā Rozah iftār karwātā hai.”⁹⁹

Sawāl nambār 51: Khajūr se Rozah iftār karne meñ kyā ḥikmat hai?

Jawāb: Khajūr se Rozah iftār karne meñ yeh ḥikmat poshīdah hai keh khajūr ḡhizā’iyāt se bhar-pūr phal hai. Is se jismānī tawānā’ī ḥāṣil hotī hai. Roze se jismānī tawānā’ī meñ

99 Ibn Ḵhuzaymah, al-Ṣaḥīḥ, 3: 192, raqam: 1887

kamī ho jātī hai aur us waqt aisī ḡhizā kī z̄arūrat hotī hai jis ke khāne se jism ko tawānā'ī ba-ḡāl ho jā'e. Is šūrat meñ khajūr tawānā'ī aur shukr kī kamī ko pūrā karne kā beh-tarīn zarī'ah hai. Khajūr kā tazkīrah Allāh Ta'ālā ne Qur'ān Ḥakīm meñ muta'addad maqāmāt par muḡhtalif ḡawāloñ se farmāyā hai. Isī tarḡ aḡādīs meñ bhī khajūr kī ifādīyat, ḡhizā'ī aḡammīyat aur ṡibbī fawā'id bayān kiye ga'e haiñ.

Ḥazrat Anas raḡīya Allāhu 'anhu se riwāyat hai keh Ḥuzūr Nabīye Akram ṡallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam (maḡhrib) kī namāz se pāhle chand tar ḡhajūroñ se Rozah iftār farmāte the. Agar tar khajūreñ bar-waqt muyassar nah hotīñ to ḡhushk khajūroñ (ḡhūhāroñ) se iftār farmāte the aur agar ḡhushk khajūreñ bhī nah hotī to chand ḡhūñṡ pāñī pī lete the.¹⁰⁰

Āp ṡallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam ke is 'amal ko agar sā'insī nuḡṡa'e nigāh se dekhā jā'e to ma'lūm hota hai keh jab ham khajūr se iftārī karte haiñ to us kī miḡḡās muñh kī lu'ābd-dar jhillī meñ faurī jazb ho kar ḡlūkoz meñ tabdīl ho jātī hai jis se jism meñ harārat aur tawānā'ī ba-ḡāl ho jātī hai. Is ke bar-'aks agar talī hū'ī yā murāḡḡhan chaṡkhāre-dār chīzeñ iste'māl kī jā'eñ to us se me'de meñ ḡiddat aur kasrate tezābīyat ke bā'is sīne kī jalan aur bār-bār pyās lagtī hai. Jis se Digestive Enzymes tāḡlīl ho jāte haiñ jo me'de kī dīwāroñ ko kam-zor karte haiñ aur tabḡḡhīr kā sabab bante haiñ jab-keh khajūr se iftārī karne kī šūrat meñ nah to me'de par bojḡ paṡṡā aur nah hī me'de meñ Hydrochlooric Acid kī ziyādatī ho kar tabḡḡhīr kī šūrat paidā hotī hai. 'Ilāwah azīñ khajūr meñ be-shumār ṡibbī fawā'id haiñ maṡalan

100 Tirmidḡī, al-Sunan, abwābu al-ṡawm, bābu mā jā'a mā yustaḡabbu 'alayhi al-iftār, 2: 73, raqam: 696

balgham aur sardī ke aṣar se paidā hone walī bīmāriyon se bachātī hai. Z̤ō‘fe dimāgh raf‘a kartī aur nisyān ko dūr kartī hai. Qalb ko taqwīyat-o farḥat aur badan meñ khūn kī kamī ya‘nī Anemia ko dūr kartī hai. Gurdoñ ko qūwat detī, amrāze tannffus meñ bil-‘umūm aur damah meñ muḥfid wa mu‘assar hai.

‘Arboñ meñ ek puranī kahāwat hai keh sāl meñ jitne dīn hote haiñ utne hī khajūr ke iste‘māl aur fawā’id hāin.

Sawāl nambar 52: Rozah shugar (Diabetes) ko kanṭrol karne meñ kyā kirdār adā kartā hai?

Jawāb: Rozah ziyābītus ke maraḥ ya‘nī shūgar ko kanṭrol karne meñ aham kirdār adā kartā hai jab-keh ‘ām logoñ ko andeshah hotā hai keh shūgar kā marīz Rozah rakh le to use kahīñ pareshān-kun ḥālat se do-chār nah honā paḇe. Ba‘z log jism meñ pānī kī kamī yā shūgar lewal (Sugal Level) ḥadde e‘tedāl se girne ke eḥtemāl ko apne zehñ par sawar kar lete haiñ haiñ ḥāl-ān-keh aisā hare-giz nahīñ hai. Al-battah shiddate maraḥ kī šūrat meñ šūrate ḥāl muḥhtalif ho saktī hai shiddate maraḥ kī ḥālat meñ Rozah nah rakhne kī Allāhu Rabbu al-‘izzat ne ijāzat dī hai jaisā keh Qur‘ān Ḥakīm meñ hai:

وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ يُرِيدُ

اللَّهُ بِكُمْ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمْ الْعُسْرَ. ¹⁰¹

“Aur jo ko’ī bīmar ho yā safar par ho to dūsre dīnoñ (ke rozoñ) se gintī pūrī kare, Allāh

101 al-Baqarah, 2: 185

tumhāre ḥaq meñ āsānī chāhtā hai aur tumhāre liye dushwārī nahīn chāhtā.”

Māhirīne ṭib kī rā'e meñ aise ashkḥāṣ jo Rozah-dār nah hoñ, kā shūgar lewal utār chaḥā'o kā shikār rāhtā hai jab-keh Rozah-dār marīz kā shūgar lewar nōrmal rāhtā hai kyūn-keh Rozah marīz aur mu'ālīj ke liye kisī qism kī mushkilāt yā pareshānī paidā nahīn kartā. Mazīd bar-āñ agar Ramaḍānu al-mubārak ke 'ilāwah bhī yeh ṭarīqah apnāyā jā'e to is se nah ṣīrf shūgar lewal kanṭro hogā bal-keh shūgar lewal meñ 'adame tanzīm kī binā' par jo naqāhat-o kam-zorī huwā kartī hai. Us se bhī māḥfūz rahegā Rozah ke sabab shūgar meñ mubtalā shakḥṣ ko qūwate mudāfa'at baḥtī hai lehāzā is se shūgar ke bā'is hone wālī dimāghī sozish, kālā motiyāñ, andhā-pan, jīgar aur gurdoñ kī kḥarābī ke kḥadshāt bhī baḥt ḥad tak ma'dūm ho jāte haiñ.

Sawāl nambar 53: Kyā Rozah moṭāpe meñ kamī kā bā'is bantā hai?

Jawāb: Jī hāñ! Rozah moṭāpe meñ kamī kā bā'is bantā hai. Ba-sharṭe-keh is ḥukme Kḥudā-wandī ko yād rakhā jā'e.

www.TahirulC¹⁰² كَلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا

“Khā'o aur piyo aur ḥad se ziyādah kḥarch nah karo.”

Is āyate Qur'ānī meñ talqīn kī ga'ī hai keh khāne pīn meñ ziyādātī nah karo moṭā shakḥṣ saḥrī aur ifṭārī ke awqāt meñ is bāt par 'amal kare to yaqīnan moṭāpe par qābū pā saktā hai. Insānī jism meñ agar charbī yā raughānī kḥalīyāte

102 al-A'rāf, 8: 31

miqdār aur jasāmat meñ baḡh kar jā' en to moṭāpā lāḡiq hotā hai. Aise logon ke ḡhūn meñ Fatty Acid aur muḡhtalif qism ke charbīle ajzā' Cholestrol aur Triacylaglycrel meñ izāfah ho jātā hai.

Aise log ḡhwāh ḡhizā leñ yā nah leñ ek bār maraz ā jā'e to us se najāt mushkil ho jātī hai. Bal-keh bisyār-ḡhori dūsre amrāz ko d'awat detī hai. Isī liye moṭāpā ko ummul-amrāz kahā jātā hai lehāzā shamī ḡhalīyon (Adipose Cells) ko kanṭrol meñ rakhnā bōhat zarūrī hai. Is kā beh-tarīn zarī'ah Rozah hai aur musalsal Roze rakhne ke liye māhe Ramaḡān ek rifreshar kōrs ya'nī tarbīyat kā mahīnah hai. Jis meñ jumlah ma'mūlate zindagī meñ yak-sar tabdīlī ā jātī hai. Rozah nah ṡirf ḡhwāhishāte nafs bal-keh bhūk aur pyās meñ ṡabr kī bhī talqīn kartā hai. Lehāzā māhe ṡiyām meñ insān apnī ḡhwāhishāt ko qābū meñ rakhte huwe ḡhizā'ī mu'amalah meñ apne Āp ko ek aise tarbīyatī marḡale se guzārtā hai jis se insānī Lipostat meñ ek ummīd-afzā mustaqil tabdīlī rū-numā ho jātī hai.

Sawāl nambar 54: Rozah kis ṡarḡ sarṡān (Cancer) kī rok-thām meñ madad detā hai?

Jawāb: Ḥāl hī meñ kī ga'ī tāḡqīq ke muṡābiq Rozah sarṡān (Cancer) kī rok-thām meñ madad detā hai aur yeh jis meñ kensar ke ḡhalīyon kī afzā'ish ko roktā hai. Roze kī ḡalat meñ jism meñ Glucose kī miqdār kam ho jātī hai chūn-keh jism ko kisī bhī mashīn kī ṡarḡ īndhan (Fuel) kī zarūrat hotī hai. Glūkoz kī kamī ke bā'is jism tawānā'ī ke ḡuṡul ke liye charbī kā iste'māl kartā hai is 'amal meñ Ketone Bodies bhī paidā hotī hai jo proṡīn ko ḡoṡe-ḡoṡe zarrāt meñ toṡne kā 'amal roktī hai. Kensar ke ḡhalīyon ko apnī nashw-o numā ke liye proṡīn ke ḡoṡe zarrāt kī zarūrat hotī hai. Roze kī ḡalat

meñ zarrāt kam paidā hote haiñ. Is liye Rozah kī ḥālat meñ kensar se taḥaffuz miltā hai.

Sawāl nambār 55: Kyā Rozah sigareṭ-noshī se najāt kā zarī‘ah hai?

Jawāb: Jī hāñ! Rozah sigareṭ-noshī se najāt kā zarī‘ah hai. Ḥar salīmūl-Fīṭrat ādamī achḥī aur burī chīz ko jāntā hai lekin bōhat-se logoñ ke irāde kī kam-zorī pur-ḵaṭar lazzat-koshī kā sabab bantī hai. Rozah ādamī ke andar ṣabr aur qūwate irādah paidā kartā hai. Jarmanī ke skōlar ‘Jihādīṭ’ ne qūwate irādah par ek kitāb likhī hai. Is meñ us ne Roze ko qūwate irādah paidā karne ke liye ek bunyādī ‘amal qarār diyā. Us ne kitābe mazkūr meñ un logoñ kī miṣāl dī hai jinhoñ ne Rozah rakhne kī waj·h se sigareṭ-noshī ḥoṛī. Is bāt se to sab hī log āgāh haiñ keh ‘ādī sigareṭ-nosh Roze kī ḥālat meñ din bhar meñ taqrīban terah chaudah ghante tak sigreṭ nahīñ pītā. Is tarḥ Roze-dār kī ṭabī‘at meñ ek aisā ḍisiplin wujūd pātā hai jis se woh sigareṭ-noshī se hameshah ke liye najāt ḥāṣil kar saktā hai.

Sawāl nambār 56: Roze se hameñ kyā sabaq ḥāṣil hotā hai?

Jawāb: Rozah se hameñ itā‘ate Ilāhī, tazkiya‘e nafs, uḵhūwat aur ham-dardī kā sabaq miltā hai maṣalan Rozah-dār Allāh Ta‘ālā ke ḥukm se ḥālate Rozah meñ ek ḵhāṣ waqt par khāne pīne aur jā‘iz ḵhṡāhishāt se ruk jātā hai. Apnī aisī bunyādī zarūrīyāt ko itā‘ate Ilāhī kī ḵhāṭir apne ūpar ḥarām kar letā hai jin ko pūrā karnā dūsre awqāt meñ nah ṣirf jā‘iz bal-keh farz hotā hai. Rozah hamāre andar yeh bāt rāsīḵh kar detā hai keh aṣl chīz itā‘ate Ilāhī hai aur yeh keh ṣirf ḥukme Ilāhī hī kisī chīz ke durust aur ḡhalaṭ hone ke liye āḵhiriñ

sanad hai aur ḥaqqe bandagī kā yeh sabaq hamēn Rozah se ḥāṣil hotā hai. Isī ṭarḥ ḡharīboṅ kī taklīfoṅ, un ke faqr-o fāqah aur taṅg-dastī kā eḥsās bhī ḥālate Rozah meṅ hota hai. Jab Rozah-dār khud sārā dīn bhūkā pyāsā rāhtā hai to us ke andar aise logoṅ ke bāre meṅ ham-dārdī ke jazbāt paidā hote haiṅ jo mustqil faqr-o fāqah se do-chār rāhte haiṅ chunān-cheh Rozah-dār apnī bisāṭ ke muṭābiq un ke dukhoṅ kā madāwā aur un kī taklīfoṅ ko dūr karne meṅ ta‘āwun kartā hai. Is liye Mominōṅ kā waṣf yeh bayān kiyā gayā hai keh sab Musalmān nafse wāḥid kī ṭarḥ hai agar us kī ānkh meṅ dard ho to us kā sārā jism dard māḥsūs kartā hai.

www.TahirulQadriBooks.com

4. Rozah se muta'alliqah masā'il

Sawāl nambar 57: Kyā Roze ke liye nīyat karnā zarūrī hai?

Jawāb: Jī hān! Roze kī durustagī ke liye nīyat awwal darjah rakhtī hai wagarnah ṣubḥe ṣādiq se le kar ḡhurūbe āftāb tak khāne pīne aur mujāma'at se bache rāhne se to hargiz Rozah nahīn hogā. Jamhūr A'immaḥ ke nazdīk har Roze kī alag nīyat zarūrī hai al-battah Imāme A'zam Abū Ḥanīfah ke nazdīk pūre Ramaḍānu al-mubārak meñ pāhle Roze kī nīyat hī kāfī hai ba-sharte-keh pūre māh meñ rozoñ kā taslsul qā'im rahe.

Sawāl nambar 58: Kyā nīyat ke liye zabān se izhār karnā zarūrī hai?

Jawāb: Jī nahīn, nīyat dil ke irāde kā nām hai lekin agar nīyat ke masnūn-o mustaḥab alfāz zabān se dōhrā liye jā'en to afzal hai warnah agar ko'ī dil se idārah kar ke saḥrī ke waqt Rozah rakhne ke liye uṭhā aur kuḥ khā pī kar Rozah rakh liyā to yahī us kī nīyat hai.

Sawāl nambar 59: Kyā Rozah torne kī nīyat karne se Rozah ṭuṭ jātā hai?

Jawāb: Agar kisī Rozah-dār ne Rozah rakhne ke ba'd rozḥ choḡne kī nīyat kī to us kā Rozah nahīn ṭuṭegā is liye keh Ḥuḏūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam kā farmāne aqdas hai: Allāh Ta'ālā ne merī ummat ke

liye dil meñ paidā hone wālī bāteñ mu’āf kī hain Jab tak woh zabān peh nah ā jā’ en yā un par ‘amal nah kar liyā jā’e.’”¹⁰³

Sawāl nambar 60: Saḥrī kā waqt kab ḵhatm hotā hai, kyā is ke ba’d kuḥ khānā jā’iz hai?

Jawāb: Saḥrī kā waqt ḵhatm hone ke ba’d kuḥ bhī khānā pīnā jā’iz nahīn kyūn-keh saḥrī kā waqt rāt ke āḵhīrī niṣf se shurū‘ hotā hai aur sub-ḥ ṣādiq se chand lamḥe qabl tak bāqī rāhtā hai. Ḥaḥrat Zayd bin Thābit raḍiya Allāhu ‘anhumā se marwī hai keh “Ham ne Ḥuḥūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ke sāth saḥrī khā’ī phir Āp namāz ke liye uṭhe, (rāwī kāhte hain) main ne un se dar-yāft kiyā: azān aur saḥrī meñ kitnā waqfah thā (ya’nī Ḥuḥūr ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne azān se kitnī der qabl saḥri kī thī) ? Unhoñ ne farmāyā: pachās āyāt paḥne ke bar-ā-bar.”¹⁰⁴

Jamhūr Fuqahā’ ke nazḍik agar ṣubḥe sādiq hone meñ shakk ho to khā pī sakte hain, lekin jab ṣubḥe kā yaqīn ho jā’e to ruk jānā zārūrī hai. Ḥān agar ko’ī khā rahā hai aur azāne fajr shurū‘ ho ga’ī hai to ba-qadre zārūrāt khāne kī ijāzat hai.

Sawāl nambar 61: Saḥrī khāne meñ tāḵhīr aur ifṭār karne meñ jaldī kā ḥukm kyūn diyā gayā?

Jawāb: Saḥrī meñ tāḵhīr aur ifṭārī jaldī karnā Sunnate mu’akkidah hai. Ḥuḥūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi

103 Buḥhārī, al-Ṣaḥīḥ, Kitābu al-‘Itq, bābu al-ḵhaṭa’i wa-al-nisyāni fi al-‘atāqati wa-al-ṭalāqi wa-naḥwīhi , 02: 894, raqam: 2391

104 Buḥhārī, al-Ṣaḥīḥ, Kitābu al-Ṣawm, bābu qadri kam bayna al-ṣaḥūri wa-ṣalāti al-fajri, 2: 678, raqam: 1821

wa-Ālihī wa-sallam kā ‘umr-bhar yeh ma‘mūl rahā hai keh Āp ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam sahrī meñ tākhīr aur iftārī jaldī farmāte.

Ḥaẓrat ‘Abd Allāh bin ‘Abbās raḍiya Allāhu ‘anhumā bayān karte haiñ keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne irshād farmāyā:

إِنَّا مَعْشَرَ الْأَنْبِيَاءِ أُمِرْنَا أَنْ نُؤَخِّرَ سُحُورَنَا، وَنُعَجِّلَ
فِطْرَنَا. 105

“Ham gurohe Anbiyā’ ko ḥukm diyā gayā hai keh ham sahrī tākhīr se aur iftārī jaldī se karen.”

Ḥaẓrat Sahl bin Sa’d raḍiya Allāhu ‘anhu se marwī hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

لَا يَزَالُ النَّاسُ بِخَيْرٍ مَا عَجَّلُوا الْفِطْرَ. 106

“Merī ummat ke log us waqt tak bhalā’ī par raheñge jab tak woh Rozah jaldī iftār karte raheñge.”

Ko’ī shaḥṣ sahrī meñ itnī tākhīr kar baiṭhe keh azān shurū‘ ho jā’e to us ke bare meñ Ḥaẓrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ‘anhu se marwī hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

105 Ibn Ḥibbāb, al-Ṣaḥīḥ, 5: 76, raqam: 1770

106 Muslim, al-Ṣaḥīḥ, Kitābu al-Ṣiyām, bābu faḍlu al-suḥūri wa-ta’kīdu istiḥbābihi, 2: 771, raqam: 1098

إِذَا سَمِعَ أَحَدُكُمْ النِّدَاءَ، وَالْإِنْتَائِي عَلَى يَدَيْهِ فَلَا يَضَعُهُ
حَتَّى يَقْضِيَ حَاجَتَهُ مِنْهُ۔¹⁰⁷

“Jab tum meñ se ko’ī azān sune aur bartan us ke hāth meñ ho to apnī zarūrīyat pūrī kiye ba-ghair use nah rakhe.”

Mundareja’e bālā ahādīse mubārakah kī raushanī meñ wāzeh huwā keh sahrī meñ tākhīr aur iftārī meñ jaldī karnā Sunnat hai. Sahrī meñ tākhīr aur iftārī jaldī karne kā hukm is liye diyā gayā keh us meñ ka’ī hikmateñ poshīdah haiñ. Rūhānī fuyūz-o barakāt se qaṭ‘e nazar sahrī din meñ Roze kī taqwīyat kā bā‘is bantī hai aur insān bhūk pyās kī shiddat se māhfūz rāhtī hai. Ḥuzūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne ummat ko talqīn farmā’ī hai keh sahrī zarūr kiya karo khwāh panī kā ek ghūñṭ, khajūr kā ek tukrā yā munaqqā ke chand dāne hī kyūn nah ho.¹⁰⁸

Is tarh iftārī jald karne kī hikmat yeh hai keh is tarze iftārī se Yahūd-o Naṣārā kī muḥhālifat maqṣūd hai kyūn-keh Yahūd-o Naṣārā Rozah tākhīr se iftār karte haiñ. Sitāron ke zāhir hone tak inteẓār karte haiñ jis se nujūm-parastī kā shā’ebah paidā hotā hai. Jab tak ummate Muslimah iftār meñ jaldī aur sahrī meñ tākhīr kartī rahegi us waqt tak Sunnat kī pābandī aur ḥudūde shar‘ kī nigrānī kī waj·h se khairīyat aur bhalā’ī par qā’im rahegi.

107 1. Abū Dāwūd, al-Sunan, Kitābu al-Ṣawm, bābu fī al-rajuli yasma‘u al-nidā’, 02: 292, raqam: 2350

2. Hākim, al-Mustadrak ‘alā Ṣaḥīḥayn, 1: 323, 740

108 Ṭabarānī, Musnad al-Shāmīyīn, 1: 32, raqam: 16

Sawāl nambar 62: Woh kaun-se umūr haiñ jin se Rozah makrūh hotā hai?

Jawāb: Darje zail bāteñ Roze meñ makrūh haiñ:

1. Goñd chabānā yā ko'ī aur chīz muñh meñ ḍāle rakhnā.
2. Bi-lā zarūrat kisī chīz ka chakhnā, al-battah jis 'aurat kā khāwind saḡht aur bad-mizāj ho use zabān kī nok se sālan kā mazah chakh lenā jā'iz hai.
3. Kullī yā nāk meñ pānī ḍalne meñ mubālġhah karnā.
4. Muñh meñ bōhat-sā thūk jam'a kar ke nigalnā.
5. Ġhībat karnā, jhūṭ bolnā, gālī galoch karnā.
6. Bhūk yā pyās kī be-qarārī aur ghabrāhaṭ ko zāhir karnā.
7. Nahāne kī ḥājṭ ho to ġhusl ko qaṣdan ṣubḥe ṣādiq ke ba'd tak mu'aḡhḡhar karnā.
8. Ṣaume wiṣāl ke Roze rakhnā agar-cheh do hī din kā ho.

Sawāl nambar 63: Rozoñ kī qazā ke kyā aḡkām haiñ?

Jawāb: Rozoñ kī qazā ke aḡkām kī darje zail tīn ṣūraterñ haiñ:

1. Agar ko'ī Roze kī ḥālat meñ bhūl kar khā pī le to us par nah qazā hai aur nah kaffārah, khwāh woh Ramaḍān kā Rozah ho yā ġhaire Ramaḍān ka.
2. Agar ko'ī Ramaḍān meñ Rozah kī ḥālat meñ bi-lā 'uzr qaṣdan khā le yā pī le to us par qaza aur kaffārah donoñ lāzim haiñ.
3. Agar ko'ī Ramaḍān meñ Rozah kī ḥālat meñ kisī 'uzr kī waj'h se ya'nī safar yā maraḡ meñ Rozah toḡ de to us par ṣirf qazā wājib hogī kaffārah zarūrī nahīñ.

Sawāl nambar 64: Woh kaun-se umūr haiñ jin se şıřf Rozah kī Qazā lāzim ātī hai Kaffārah nahīñ?

Jawāb: Woh umūr jin se şıřf Rozah kī qazā lāzim ātī hai darje zail haiñ:

1. Kisī ne zabar-dastī Rozah-dār ke muñh meñ ko’ī chīz ḍāl dī aur woh ḥalq se utar ga’ī.
2. Rozah yād thā magar kullī karte waqt bi-lā qaşḍ ḥalq meñ pāñī utar gayā.
3. Qai ā’ī aur qaşḍan ḥalq meñ lauṭā di yā qaşḍan muñh bhar ke qai kar ḍālī Rozah tūṭ jā’egā aur qazā lāzim hogī ba-sharte-keh donoñ şūratoñ meñ qai muñh bhar kar ho aur Rozah-dār ko apnā Rozah yād ho, agar Rozah yād nahīñ hai to un in tamām şūratoñ meñ Rozah nahīñ tūṭegā.
4. Kañkarī yā patthar kā ṭukrā yā guṭhlī yā miṭṭī yā kāghaz kā ṭukrā qaşḍan nigal liyā.
5. Dāñtoñ meñ rāh jāne wālī chīz ko zabān se nikāl kar nigal liyā jab-keh woh chane ke dāne ke bar-ā-bar yā us se ziyādah ho aur agar muñh se nikāl kar phir nigal liyā to chāhe chane se kam ho yā ziyādah tab bhī Rozah tūṭ gayā.
6. Dāñtoñ meñ se nikle huwe ḳhūn ko nigal lenā jab-keh ḳhūn thūk par ḡhālib ho to Rozah tūṭ gayā qazā wājib hogī, aur agar ḳhūn thūk kī miqdār se kam hogā to Rozah nahīñ tūṭegā.
7. Bhūle se kuḅ khā pī lene yeh samajhnā keh Rozah tūṭ gayā phir qaşḍan khā lenā.
8. Kisī kī āñkh der se khulī aur yeh samjh kar abhī saḥrī kā waqt bāqī hai, kuḅ khā pī liyā phir ma‘lūm huwā keh şubḥ ho chukī thī.

9. Ramaḍānu al-mubārak ke siwā aur dinon̄ meṅ ko'ī Rozah qaṣḍan toṛ ḍālā.
10. Abr yā ḡhubār kī wajḥ se yeh samajḥ kar keh āftāb ḡhurūb ho gayā Rozah ifṭār kar liyā ḥālān-keh abḥī din bāqī thā.

In tamām mundareja'e bālā ṣūratoṅ meṅ Rozah tūt jā'egā aur us kī ṣirf qazā lāzim hogī.

Sawāl nambar 65: Ramaḍān ke qazā Roze lagā-tār rakhne chāhiyeṅ yā waqfah se?

Jawāb: Ramaḍān ke rozoṅ kī qazā' wājib hai aur us meṅ wus'at rakhī ga'ī hai, waqt kī ko'ī qaid nahīn hai lehāzā qazā' Roze lagā-tār rakheṅ yā sāl meṅ waqfe-waqfe ke sāth, donoṅ tarḥ jā'iz haiṅ.

Sawāl nambar 66: Rozoṅ kī qazā pūrī karne ke bāre meṅ Umm al-Mu'minīn Ḥaḍrat 'Ā'ishah Ṣiddīqah raḍiya Allāhu 'anhā kā kyā ma'mūl thā?

Jawāb: Rozoṅ kī qazā pūrī karne ke bāre meṅ Umm al-Mu'minīn Ḥaḍrat 'Ā'ishah Ṣiddīqah raḍiya Allāhu 'anhā kā ma'mūl thā keh Ramaḍānu al-mubārak ke woh Roze jo shar'ī 'uzr kī binā par rāḥ jāte the, unheṅ 'alāl-ḥisāb māhe Sha'bān meṅ rakh letī thīn. Ḥuḏūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam bhī is mahīne kasrat se Roze rakhte the. Is silsile meṅ Ḥaḍrat Abū Salamah raḍiya Allāhu 'anhu se marwī riwāyat hai:

“Main ne Ḥaḍrat 'Ā'ishah Ṣiddīqah raḍiya Allāhu 'anhā ko yeh kāhte huwe sunā keh agar mujḥ par Ramaḍān ke rozoṅ kī qazā

wājib hotī to main unheñ Sha‘bān ke ‘ilāwah qazā nah kar saktī.”¹⁰⁹

Qazā-kardah rozon ke bāre meñ Ḥazrat ‘Ā’ishah Şiddīqah raḍiya Allāhu ‘anhā ko hargiz gawārah nah thā keh rozon kī qazā kī waj’h se un ke shauhare nām-dār kī khidmat meñ ko’ī kotāhī yā kamī wāqē‘ ho.

Is riwāyat se Fuqahā’ ne is mas’alah kā istinbāt kiyā hai keh ko’ī ‘aurat apne khāwind kī marzī ke ba-ghair nafli Rozah nahīn rakh saktī.

Sawāl nambar 67: Agar nafli Rozah tuṭ jā’e to kyā us kī qazā lāzim hai?

Jawāb: Agar nafli Rozah kisī ‘uzr se torne par qazā nahīn hai, agar ba-ghair ‘uzr jān-būjh kar nafli Rozah toḡ de to us kī qazā wājib hai jaisā keh dajre zail ḥadīse mubārakah se sābit hai:

Ḥazrat ‘Ā’ishah Şiddīqah raḍiya Allāhu ‘anhā farmātī haiñ keh main aur Ḥafṣah raḍiya Allāhu ‘anhā Rozah se thīñ keh hamāre sāmne khānā pesh kiyā gayā jis kī hameñ khwāhish thī ham ne khā liyā. Itne meñ Ḥuzūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam tashrīf le ā’e. Ḥazrat Ḥafṣah raḍiya Allāhu ‘anhā ne guftgū meñ mujh se sabaqat kī aur (kyūñ nah hotā) woh apne bāp kī beṭī thīñ (ya’nī Ḥazrat ‘Umar Fārūq raḍiya Allāhu ‘anhu kī tarḥ jarī). Kāhnī lahnī: yā Rasūl Allāh! Ham donoñ ne Rozah rakhā huwā thā phir hamāre pās khānā āyā jis kī hameñ tamannā

109 Muslim, al-Şaḥīḥ, Kitābu al-Şiyām, bābu qaḍā’u Ramaḍāna fi Sha‘bān, 2: 802, raqam: 1164

thī to ham ne us se khā liyā. Āp ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā: kisī dūsre din is kī qazā kar lenā.¹¹⁰

Sawāl nambar 68: Kaffārah kise kāhte haiñ aur us ke adā karne kā ṭarīqah kyā hai?

Jawāb: Sharī‘at ne Kaffārah ko mukallaf par duniyā aur ākhirat meñ gunāhoñ ko miṭāne ke liye wājib kiyā hai kaffārah kā ḥukm ‘umūman Roze rakhne, ḡhulām āzād karne, masākīn ko khānā khilāne yā unheñ libās farāham karne par mushtamil hai jaisā keh Ḥaṣrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ‘anhu se marwī hai:

“Ek ṣakḥṣ ne Ramaḍān meñ (din ke waqt) apnī bīwī se ṣuḥbat kar lī, phir Rasūl Allāh ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam se is silsilah meñ mas’alah dar-yāft kiyā. Āp ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā: kyā tum ḡhulām āzād kar sakte ho? Us ne ‘arṣ kiyā‘ nahīñ. Āp ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā: do māh ke Roze rakh sakte ho? Us ne kahā: nahīñ. Āp ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā: sāṭh miskīnoñ ko khānā khilā do.”¹¹¹

110 Tirmidhī, al-Sunan, abwābu al-ṣawm, bābu mā jā’ a fi ṭjābi al-qaḍā’i ‘alayh, 2: 104, raqam: 735

111 Muslim, al-Ṣaḥīḥ, Kitābu al-Ṣiyām, bābu: taḡhlīzu taḥrīmi al-jimā’i fi nahāri Ramaḍāna ‘alā al-ṣā’imi wa-wujūbu al-kaffārah, 02: 783, raqam: 1111

Sawāl nambar 69: ‘Amdan nafli Rozah toṛne kā kaffārah kyā hai?

Jawāb: Kaffarah şirf Ramađānu al-mubārah kā farz Rozah toṛne se wājib hotā hai is ke ‘ilāwah kisī bhī qism kā Rozah yā Ramađān ke qazā Roze ke toṛne se kaffārah wājib nahīn hota.

Sawāl nambar 70: Rozoñ kī şūrat meñ kaffārah adā karne kā kyā ŧarīqah hai?

Jawāb: Rozoñ kī şūrat meñ kaffārah adā karnā ho to musalsal sāṭh Roze bi-lā nāgha rakhe jā’eñge maşalan Roze qamarī mahīne kī pählī tārīkh se shurū‘ kiye ga’e hain to pūre mahīne aur us ke ba’d dūsre qamarī mahīne ke Roze rakhe agar Roze qamarī mahīne ke wuṣṭ se shurū‘ kiye ga’e to us mahīne ko pūrā kar ke aglā sārā mahīnā Roze rakhne ke ba’d tīsre mahīne meñ utne din Roze rakhe keh pähle mahīne ke din milā kar tīs din pūre ho jā’eñ. Zārūrī hai keh do mäh ke Roze musalsal hoñ, agar ek din kā bhī Rozah çhūṭ gayā to phir do bārah sāṭh Roze rakhne hoñge.

Al-battah ‘aurat ke haiṣ ke dinon meñ jitne Roze çhūṭ jā’eñ woh shumār nahīn hoñge bal-keh woh haiṣ se pähle aur ba’d wāle Roze milā kar sāṭh Roze pūre kare, kaffārah adā ho jā’egā. Hañ agar kaffāre ke rozoñ ke daurān nifās kā zamānah ā jā’e to us se kaffāre kā tasalsul khatm ho jā’egā aur phir do bārah shurū‘ se Roze rakhnā wājib hoñge.

Sawāl nambar 71: Sharī‘at meñ sāṭh Miskīnoñ ko khānā khilāne kī miqdār kyā hai?

Jawāb: Sharī‘at meñ sāṭh Miskīnoñ ko khānā khilāne kī miqdār sāṭh dinon tak aur do waqt kā peṭ bhar kar khānā

khilānā hai. Ba-ṣūrate dīgar sāṭh miskīnoñ ko fī ādamī do kilo grām gehūn yā us kī qīmat yā qīmat ke bar-ā-bar chāwal, bājra, juwār (yā ko'ī-sā anāj) bhī diyā jā saktā hai.

‘Ilāwah azīn kaffārah adā karne wāle par yeh bhī wājib hai keh masākīn meñ woh log shāmil nah hoñ jin kā nafqah us ke zimmah hai maṣalan us ke wālidain, dādā yā beṭe, paute aur bīwī wa-ghairah.

Sawāl nambar 72: Kyā kaffārah ke ṭaur par sāṭh miskīnoñ kā khānā ek hī miskīn ko diyā jā saktā hai?

Jawāb: Agar ko'ī chāhe to ek Roze yā ka'ī rozoñ kā kaffārah ek hī miskīn ko ikatṭhā de saktā hai. Chāhe to ka'ī rozoñ kā kaffārah yak-bārgī de saktā hai.

Sawāl nambar 73: Agar ko'ī ba-ghair kisī shar'ī ruḫṣat yā maraḷ ke Ramaḍān kā Rozah ḥore to us ke liye kyā ḥukm hai?

Jawāb: Ramaḍānu al-mubārah woh mahīnah hai jis meñ Allāhu Rabbu al-'izzat kī ḳhāṣ raḥmateñ aur barakateñ nāzil hotī haiñ. Du'ā' on ko sharfe qubūliyat miltā hai. ‘Ilāwah azīn dunyāwī aur rūḥānī fuyūzāt bhī Allāh kī raḥmat kā ḥiṣṣah haiñ jo insān ko ṣirf Rozah kī wajh se ḥāsil hote haiñ. Woh shaḳḥṣ bad-naṣīb hai jo ba-ghair kisī shar'ī ruḫṣat maraḷ ke Rozah ḥore kar us kī raḥmat se māḥrūm ho jā'e, aise shaḳḥṣ ke bāre meñ Ḥaḏrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ‘anhu se marwī ḥadīse mubārah meñ hai keh Ḥuḏūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

مَنْ أَفْطَرَ يَوْمًا مِنْ رَمَضَانَ، مِنْ غَيْرِ رُخْصَةٍ وَلَا مَرَضٍ،
 لَمْ يَقْضِ عَنْهُ صَوْمَ الدَّهْرِ كُلِّهِ، وَإِنْ صَامَهُ.¹¹²

“Jo shakhs ba-ghair shar‘ī rukhsat aur bīmārī ke Ramaḍān kā Rozah choḡ de to chāhe phir woh zindagī bhar Roze rakhtā rahewoh us Ramaḍān ke Roze kā badal nahīn ho sakte.”

Fuqahā’ ke nazdik jis ne Rozah kī ḥālat meñ jān-būjh kar khā pī liyā us par qazā’ aur kaffārah donoñ wājib haiñ.

Sawāl nambar 74: Shar‘ kī rū se ḥālate bīmārī meñ Rozah toḡne ka kyā ḥukm hai?

Jawāb: Shar‘ kī rū se aisī bīmārī jis se jān jāne yā maraḡ ke baḡhne yā der se tan-durust hone kā andeshah ho to us šūrat meñ Rozah toḡ denā lāzim hai jab-keh tan-durust hone kī šūrat meñ Rozah kī qazā wājib hogī. Qur‘ān Ḥakīm meñ Allāh Ta‘ālā ne farmāyā:

وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ ط يُرِيدُ
 اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ
 وَلِتُكْتَبُوا اللَّهَ عَلَى مَا بَدَأْتُكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ¹¹³

“Aur jo ko‘ī bīmār ho yā safar par hoto dūsre dinon (ke rozon) se gintī pūrī kare, Allāh tumhāre ḥaq meñ āsānī chāhtā hai aur tumhāre liye dushwārī nahīn chāhtā, aur is

112 Tirmidhī, al-Sunan, abwābu al-ṣawm, bābu mā jā’a fī al-iftāri muta‘ ammidan, 2: 93, raqam: 723

113 al-Baqarah, 2: 185

liye keh tum gintī pūrī kar sako aur is liye keh us ne tumheñ jo hidāyat farmā'ī hai is par us kī baḡā'ī bayān karo aur is liye keh tum shukr-guzār ban jā'o.”

Sawāl nambar 75: Kyā kasrate z̤ō'f yā bīmārī ke bā'is ke waqt se pāhle Rozah ifṭār karnā jā'iz hai?

Jawāb: Kasrate z̤ō'f yā bīmārī ke bā'is jis meñ yeh andeshah ho keh Rozah bāqī rakhā to bīmārī yā z̤ō'f baḡh jā'egā. Yā yeh ḍar hai keh bīmārī se jald āram nah ā'egā to is šūrat meñ Rozah waqt se pāhle ifṭār kar lenā jā'iz hai jis kī ba'd az-āñ qazā lāzim hogī.

Sawāl nambar 76: Fidyah kise kāhte haiñ?

Jawāb: Aisā Musalmān mard yā 'aurat jo buḡhāpe yā kisī aisī bīmārī jis kī waj-h se Rozah rakhne se 'ājiz ho aur yeh 'ajz dā'imī ho aisī šūrat meñ har Rozah ke badle meñ ek miskīn ko khānā khilānā fidyah kāhlātā hai aur fidyah meñ fuqarā' kī ta'dād shart nahīn. Qur'āne Ḥakīm meñ Allāh Ta'ālā ne irshād farmāyā:

وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهِ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ

خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ ۗ 114

“Aur jinheñ ne is kī ṭāqat nah un ke zimme ek miskīn ke khāne kā badlah hai, phir jo ko'ī apnī kḡuḡhī se (ziyādah) nekī kare to woh us ke liye beh-tar hai.”

Sawāl nambar 77: Kin şūratoñ meñ Roze kâ Fidyah adâ kiyâ jā’e?

Jawāb: Shar‘ ke muṭābiq agar ko’ī shaḫṣ buḥāpe, kamzorī yā bīmārī ke bā’is sāl bhar meñ kisī bhī waqt Rozah rakhne ke qābil nah ho aur use ā’indah zindagī meñ bhī Rozah rakhne kī isteṭā‘at kī ummīd nah ho to us şūrāt meñ use Roze kâ fidyah adâ karnā hogā, lekin ma‘mūlī bīmārī kī waj·h se Ramaḍān kâ Rozah qazā karnā aur yeh ḵhayāl karnā keh phir qazā rakh leñge yā fidyah adâ kar ke yeh samajhnā keh Rozah kâ ḥaq adâ ho gayā durust nahīn. Ramaḍān kâ Rozah usī şūrāt meñ ḥoḥe jab wāqe‘ī Rozah rakhne kī sakat nah ho.

Sawāl nambar 78: Roze kâ Fidyah kyā hai?

Jawāb: Roze kâ fidyah yeh hai keh har Roze ke badle ek mōḥṭāj ko do waqt kâ khānā khilāyā jā’e yā do kilo grām gehūn yā chār kilo grām jau yā ḡhallah kī qīmat bhī dī jā saktī hai. Fidyah fī Rozah, ṣadaqa’e Fiṭr ke bar-ā-bar hai.

Sawāl nambar 79: Marne wāle ke zimme farz yā wājib Rozah ho to us kī ṭaraf se Rozah qazā karne kâ kyā ḥukm hai?

Jawāb: Marne wale ke zimme agar farz yā wājib Rozah ho aur use apnī ḥayāt meñ qazā kâ mauqa‘ muyassar nah āyā ho ‘ilāwah azīn woh māl-dār bhī ho to jitne Roze rāh ga’e hoñ utne rozoñ ke fidyah kī waşīyat kar jā’e tā-keh us ke māl se fidyah adâ kar diyā jā’e. Is waşīyat par ‘amal wājib hogā. Agar waşīyat nahīn kī to wuraṣa’ apnī ṭaraf se fidyah adâ kar deñ, to bhī fidyah adâ ho jā’egā. Fidyah fī Rozah, ṣadaqa’e Fiṭr ke bar-ā-bar hai. Ḥaḏrat Ibn ‘Umar raḍiya Allāhu ‘anhumā riwāyat karte haiñ keh Rasūl Allāh ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

مَنْ مَاتَ وَعَلَيْهِ صِيَامُ شَهْرٍ، فَلْيُطْعَمْ عَنْهُ مَكَانَ كُلِّ يَوْمٍ
مِسْكِينٌ.¹¹⁵

“Jo shakḥṣ faut ho jā'e aur us ke zimme ek māh ke Roze hoñ, to us ke har Roze ke badle meñ ek miskīn ko khānā khilāyā jā'e.”

Lekin agar marne walā māl-dār nah thā aur us ke wuraṣā' bhī fidyah adā nah kar sakeñ to Allāh Ta'ālā mu'āf farmāne-wālā, mehr-bān hai.

Sawāl nambar 80: Bhūl kar khāne pīne ke ba'd agar Rozah toṛ diyā to us ke bāre meñ kyā ḥukm hai?

Jawāb: Bhūl kar khāne pīne ke ba'd yeh gumān kiyā keh Rozah tūṭ gayā aur qaṣdan khā pī liyā to ṣif qazā lāzim hai.

Sawāl nambar 81: Bhūl kar khānā khāne se Rozah kyūn nahīn tūṭtā?

Jawāb: Bhūl kar khāne se Rozah is liye nahīn tūṭtā keh us meñ Rozah-dār kā irādah shāmil nahīn hotā jaisā keh Ḥazrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu 'anhu se marwī hai keh Āp ṣallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

مَنْ نَسِيَ وَهُوَ صَائِمٌ فَأَكَلَ أَوْ شَرِبَ، فَلْيَتِمَّ صَوْمَهُ
فَإِنَّمَا أَطْعَمَهُ اللَّهُ وَسَقَاهُ.¹¹⁶

115 Ibn Mājah, al-Sunan, Kitābu al-Ṣiyām, bābu man māta wa-'alayhi ṣiyāmu Ramaḍāna qad farrata fīhi, 2: 366, raqam: 1757

116 Muslim, al-Ṣaḥīḥ, Kitābu al-Ṣiyām, bābu akl al-nāsī wa-shurbuhu wa-jimā'u uhu lā-yuṭtir, 02/809, raqam: 1155

“Rozah kī ḥalat meñ jo shaḫṣ bhūl kar kuḥ khā pī le to woh apnā Rozah pūrā kare kyūn-keh use Allāh Ta‘ālā ne khilāyā pilāyā hai.”

Ḥazrat Abū Hurayrah raḍiya Allāhu ‘anhu se marwī ek aur ḥadīṣ meñ hai keh ek ādamī Ḥuzūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam kī khidmate aqdas meñ ḥāzīr ho kar ‘arḻ-guzār huwā: yā Rasūl Allāh! Maiñ ḥālate Rozah meñ bhūl kar khā pī baiṭhā hūn (ab kyā karūn?) Āp ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā: “tumheñ Allāh Ta‘ālā ne khilāyā pilāyā hai.”¹¹⁷

Jamhūr A‘immah kā is bāt par ittefāq hai keh agar ko‘ī shaḫṣ Roze kī ḥalat meñ bhūl kar khā pī le to us par nah qazā wājib hai aur nah kaffārah bal-keh woh apnā Rozah pūrā kare. Woh us khā‘e piye ko Allāh ‘azza wa-jalla kī ṭaraf se mehmānī shumār kare keh us ne apne bande ko bhulā kar khilā pidā diyā lekin agar khāte pīte waqt Rozah yād āyā to jo khā pī chukā woh mu‘āf hān ab khāne kā yā pānī kā ek qaṭrah bhī ḥalq meñ nah jāne de bal-keh ab jo kuḥ muñh meñ hai use fauran bāhar nikāl de.

Sawāl nambār 82: Rozah-dār agar bhūl kar khā pī rahā ho to kyā use yād dilānā chāhiye yā nahīn?

Jawāb: Rozah-dār ko khāte huwe dekhe to yād dilānā wājib hai yād nah dilāyā to gunāhgār hogā lekin agar jab Rozah-dār bōhat kamzor ho to us se naẓar pher le aur us meñ jawānī aur buḥāpe ko ko‘ī daḫhal nahīn bal-keh qūwat-o ẓō‘f ya‘nī ṭāqat aur jismānī kamzorī kā leḥāz hai leḥāzā agar jawān is qadr kamzor ho keh yād dilā‘egā to woh khānā ḥoḍ degā aur

117 Abū Dāwūd, al-Sunan, Kitābu al-Ṣiyām, bābu man akala nāsīyā, 2: 307, raqam: 2398

kamzorī itnī baḥ jā'egī keh Rozah rakhnā dushwār hogā aur khā legā to Rozah bhī achchī tarḥ pūrā karegā aur dīgar 'ibādateñ bhī ba-ḵhūbī adā karegā to is ṣūrat meñ yād nah dilāne meñ ḥaraj nahīn bal-keh yād nah dilānā beh-tar hai aur agar buḥā hai magar badan meñ qūwat rakhtā hai to ab yād dilānā wājib hai.

Sawāl nambār 83: Māhe Ramaḍān meñ agar kisī kā Rozah ṭuṭ jā'e to kyā phir us ke liye khānā pīnā jā'iz hai?

Jawāb: Ramaḍānu al-mubāarak meñ agar kisī ṣeḥḥat-mand shaḵḥ kā Rozah ṭuṭ jā'e to woh Ramaḍānu al-mubāarak ke eḥterām meñ shām tak khāne pīne se rukā rahe. Isī tarḥ agar musāfir din meñ apne ghar ā jā'e yā nā-bāliḡ laḥkā bāliḡ go jā'e yā ḥaiḏ-o nifās wālī 'aurat pāk ho jā'e yā majnūn tandurust ho jā'e to baqī din meñ shām tak Rozah-dāron kī tarḥ rahe.

Sawāl nambār 84: Kyā musāfir Rozah rakh saktā hai?

Jawāb: Musāfir ko ba-ḥālate safar Rozah tark kar denā mubāḥ hai ba-sharṭe-keh safar itnā lambā ho jis meñ qaṣr wājib hotī hai, aur agar safar meñ dushwārī nah ho to us kā safar meñ Rozah rakhnā afḏal hai. Āj kal ke daur meñ rel gāḡī, kār, hawā'ī jahāz wa-ḡhairah meñ safar mō'tadil hotā hai lehāzā jo shaḵḥ Rozah rakhne kī ṭaqat rakhtā ho aur use Rozah rakhne meñ ko'ī dushwārī bhī pesh nah ātī ho to us ke liye beh-tar hai keh Rozah rakhe, Allāh Rabbu al-'Izzat Qur'āne Ḥakīm meñ irshād farmāyā:

أَيَّامًا مَّعْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَّرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ
فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ

مَسْكِينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ
لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ¹¹⁸

“(Yeh) ginti keh chand din (hain) pas agar tum men se ko’ī bīmār ho yā safar par ho to dūsre dinon (ke rozon) se gintī pūrī kar le, aur jinheñ is ṭāqat nah ho un ke zimme ek miskīn ke khāne kā badlah hai, phir jo ko’ī apnī khushī se (ziyādah) nekī kare to woh us ke liye beh-tar hai, aur tumhārā Rozah rakh lenā tumhāre liye beh-tar hai agar tumheñ samajh ho.”

Is silsile men jamhūr Fuqahā’ kā mauqif hai keh musāfir ko Rozah rakhne yā ḥoṛne kā iḥtiyār hai. Is liye Ṣahāba’e kirām Ḥuḏūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ke sāth māhe Ramaḏān men jab safar par rawānah hote to un men se kuḥ Rozah-dār hote aur kuḥ Rozah nah rakhte. Roze-dār Rozah ḥoṛne wālon ko aur Rozah ḥoṛne-wālā Roze-dār ko mauride ilzām nahīn ṭhāhrātā jaisā keh ḥadīs men Ḥaḏrat Ibn ‘Abbās raḏiya Allāhu ‘anhumā se marwī hai:

لَا تَعْبُ عَلَى مَنْ صَامَ وَلَا عَلَى مَنْ أَفْطَرَ - قَدْ صَامَ رَسُولُ
لِلَّهِ ﷺ فِي السَّفَرِ، وَأَفْطَرَ¹¹⁹

“(Hālate safar men) ṣā’im (Rozah-dār) aur muftīr (Rozah nah rakhne wāle) ko burā bhalā

118 Al-Baqarah, 02: 184

119 Muslim, al-Ṣahīh, Kitābu al-Ṣiyām, bābu jawāzu al-ṣawmi wa-al-fiṭri fi shahri Ramaḏāna lil-musāfir, 02: 785, raqam: 1113

mat kaho kyūn-keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne kabhī safar meñ Rozah rakhā aur aur kabhī nahīn bhī rakhā.”

Sawāl nambar 85: Kyā agar ko’ī shaḵṣ ṣubḥe ṣādiq ke ba’d tak ḥālate janābat meñ rahe to is ṣūrat meñ us kā Rozah hogā?

Jawāb: Jamhūr A’immah ke nazdīk agar ko’ī shaḵṣ ḥālate janābat meñ ṣubḥe ṣādiq ke ba’d tak rahe to is ṣūrat meñ us kā Rozah ṣaḥīḥ hogā. Al-battah itnā ẓarūr hai keh din nikalne se pāhle nahā le tā-keh fajr kī namāz paṛh sake, agar is waqt ḡhusl nah kiyā to gunahgār hogā aur Roze meñ bhī karāhat hogī.

Sawāl nambar 86: ‘Aurat ke liye ḥālate ḥaiḻ-o nifās meñ Rozah kā kyā ḥukm hai?

Jawāb: Ḥālate ḥaiḻ-o nifās meñ ‘aurat Rozah nahīn rakhegī aur ḥaiḻ-o nifās kī muddat khatm ho jāne ke ba’d us par un dinoñ ke rozoñ kī qazā’ wājib hai jaisā keh Ḥaẓrat ‘Ā’ishah Ṣiddīqah raḍiya Allāhu ‘anhu farmātī haiñ keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam hameñ ḥālate ḥaiḻ se pāk hone par rozoñ kā ḥukm farmāte.¹²⁰

Sawāl nambar 87: Ayyāme maḵṣūṣah meñ khawātīn ke liye namāz kī qazā’ nahīn hai, lekin Rozah kī kyūn hai?

Jawāb: Ayyāme maḵṣūṣah (ḥālate ḥaiḻ-o nifās) meñ khawātīn kā Rozah rakhnā ḥarām hai. Rozah rakhā to rā’egāñ jā’egā aur us kī qazā’ wājib hogī. Islām sahlul-‘amal

120 Tirmidhī, al-Jāmi’ al-ṣaḥīḥ, abwābu al-ṣawm, bābu mā jā’a fi qaḍā’i al-ḥā’iḍi al-ṣiyāma dūna al-ṣalāt, 02: 145, raqam: 787

aur insānī Fiṭrat ke ‘ain muṭābiq Dīn hai aur Shāre‘ ‘alayhi al-salām ne is ke aḥkāmāt aur ta‘līmāt is aḥsan ṭarīq se diye haiñ keh kisī bhī farde wāḥid ko apnī inferādi yā ijtemā‘ī zindagī meñ us par ‘amal karne meñ ko‘ī tañgī māḥsūs nah ho. Mu‘ādhah ‘Adawīyah raḍiya Allāhu ‘anhu se riwāyat hai keh unhoñ ne Umm al-Mu‘minīn Ḥaẓrat ‘Ā’ishah Ṣiddīqah raḍiya Allāhu ‘anhā se dar-yāft kiyā: kyā bāt hai keh ḥā‘ezah ‘aurat Rozah kī qazā to kartī hai lekin namāz kī qazā nahīñ kartī? Ḥaẓrat ‘Ā’ishah Ṣiddīqah raḍiya Allāhu ‘anhā ne farmāyā: yeh ‘arīzah hameñ lāḥiq huwā thā phir hameñ Roze qazā karne kā ḥukm hotā magar namāz qazā karne kā ḥukm nah hotā?¹²¹

Ḥaẓrat ‘Ā’ishah Ṣiddīqah raḍiya Allāhu ‘anhā ke qaul se pataḥ chalā keh jis chīz kā sharī‘at meñ ḥukm diyā jā‘e yā kisī se man‘a kiyā jā‘e, use bi-lā chūñ wa charāñ qubūl karnā hī farmān-burdārī ummatī kī ‘alāmat hai.

Agar ‘aql kī rū se dekhā jā‘e to ayyāme maḥṣūṣah meñ ḵhawātīn ke liye har māḥ haft-roz namāzon kī qazā’ roz-marrah zindagī meñ adā karnā nihāyat dushwār hai jab-keh māhe Ramaḍān sāl meñ ṣirf ek martabah āta hai lehāzā in dinon ke rozon kī qazā’ karnā namāz kī nisbat ziyādah āsān aur qābile ‘amal hai. Pas isī āsānī aur sahūlat ko peshe nazar rakhte huwe sharī‘ate muṭahharah ne ayyāme maḥṣūṣah meñ ḵhawātīn ko namāzon kī mukammal aur rozon kī qazā kī ruḵṣat dī hai.

Sawāl nambar 88: Agar ḥaiḏ ṭulū‘e fajr se pāhle ruk jā‘en to kyā ḡhisl kiye ba-ḡhair Rozah rakhnā jā‘iz hai?

121 Muslim, al-Ṣaḥīḥ, Kitābu al-Ḥayḏ, bābū wujūbu qaḍā’i al-ṣawmi ‘alā al-ḥā’iḏi dūna al-ṣalāti, 1: 265, raqam: 335

Jawāb: Agar ḥaiḥ ẓulū'e fajr se pāhle ruk jā'e jab-keh waqt itnā bāqī hai keh us meñ ṣirf saḥrī khā'ī jā saktī hai to is ṣūrat meñ ḡhushl liye ba-ḡhair wuzū kar ke saḥrī khānā pinā jā'iz hai. Saḥrī se farāḡhat ke ba'd ḡhushl meñ tākhīr nahīn karnī chāhiye. 'Ilāwah azīn aisī 'aurat par ẓulū'e fajr se pāhle Rozah rakhne kī nīyat wājib hai.

Sawāl nambar 89: Agar iftārī se chand mināḥ qabl 'aurat ḥā'eḥah ho jā'e to kyā Rozah ṭūḥ jātā hai?

Jawāb: Jī hān, agar ṣubḥe ṣādiq ke ba'd ḡhurūbe āftāb se chand mināḥ pāhle tak kisī waqt bhī 'aurat ḥā'eḥah ho jā'e to Rozah ṭūḥ jā'egā. Ba'd az-ān is par Rozah kī qazā karnā wājib hogā.

Sawāl nambar 90: Sharī'at ne ḥāmilah aur dūdh pilāne wālī ḡhawātīn ke liye Rozah ke bāre meñ kyā ḡukm diyā hai?

Jawāb: Ḥāmilah aur dūdh pilāne wālī 'aurat ko agar yeh ḡhauf ho keh is ḡālat meñ Rozah rakhne se ise yā bachche ko nuḡṣān pahōnchegā to use Rozah ḡhoḥne kī ruḡḡṣat hai lekin ba'd az-ān us kī qazā wājib hai jaisā keh Allāh Ta'ālā ne farmāyā:

وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ.¹²²

“Aur jo ko'ī bīmar ho yā safar par ho to dūsre dīnoñ (ke rozoñ) se gintī pūrī kare.”

Sawāl nambar 91: Kyā ḥālate Rozah meñ khātūne khānah, bāwarchī, nān-bā’ī khāne meñ namak chak saktā hai?

Jawāb: Ḥālate Rozah meñ khātūne khānah, bāwarchī, nān-bā’ī ba-amre majbūrī khāne meñ namak chakh saktā hai ba-sharte-keh zā’eqah ḥalq meñ nāh jā’e khwāh Rozah farz ho yā nafl. Ḥazrat Ibn ‘Abbās raḍiya Allāhu ‘anhumā farmāte haiñ:

لَا بَأْسَ أَنْ يَتَطَعَمَ الْقَدْرَ أَوْ الشَّيْءَ.¹²³

“Rozah-dār agar hāndī yā ko’ī aur chīz chakh le to ko’ī ḥaraj nahīñ.”

Sawāl nambar 92: Chakhne se kyā murād hai?

Jawāb: Chakhne se murād yeh hai keh zabān par rakh kar zā’eqah pāhchān leñ aur use thūk deñ tā-keh zā’eqah ḥalq meñ nah jāne pā’e chakhne ke woh ma‘ná nahīñ jo āj-kal ‘ām muḥāwarah meñ bole aur samjhe jāte haiñ ya ‘nī kiśī chīz kā zā’eqah chakhne ke liye is meñ se thoḡā-sā khā lenā aur yeh samajhnā keh is meñ karāhat nahīñ ḥāl-āñ-keh is se Rozah tūt jā’egā bal-keh kaffārah kī sharā’it pā’ī jā’en to kaffārah bhī lāzim hogā.

Sawāl nambar 93: Kyā Rozah kī ḥālat meñ lipṣṭik yā petroliyam jel (wāzulīn) lagānā jā’iz hai?

123 Buḡhārī, al-Ṣaḥīḥ, Kitābu al-Ṣawm, bābu iḡhtisāli al-ṣā’im, 2: 681, raqam: 1828

Jawāb: Jī hān, Rozah kī ḥālat meñ lipstīk yā peṭroliyam jel (wāzulīn) lagānā jā'iz hai ba-sharte-keh un kā zā'iqah ḥalq meñ nah jā'e.

Sawāl nambar 94: Kyā Rozah kī ḥālat meñ surmah lagānā jā'iz hai?

Jawāb: Jī hān, Rozah kī ḥālat meñ surmah lagānā jā'iz hai jaisā keh ḥadīse pāk meñ Ḥaḏrat Anas raḏiya Allāhu 'anhu se riwāyat hai keh "Ek shaḫḫṣ ne Ḥuḏūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam kī ḫidmat meñ ḥāzīr ho kar 'arḏ kiyā (yā Rasūl Allāh ṣallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam) merī ānkhon meñ kuḥ taklīf hai. Kyā main Rozah kī ḥālat meñ surmah lagā saktā hūn? Ḥuḏūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāya: hān! (Roze kī ḥālat meñ surmah lagā sakte ho)."¹²⁴

Sawāl nambar 95: Ḥālate Rozah meñ kullī karne aur nāk meñ pānī ḏālne kā kyā ḥukm hai?

Jawāb: Rozah-dār ḥālate Rozah meñ kullī bhī kar saktā hai aur nāk meñ pānī bhī ḏāl saktā hai lekin pānī ḏālne aur kullī karne meñ mubālaḡhah karnā makrūh hai jab-keh 'ām ḥālāt meñ is meñ mubālaḡhah karne kā ḥukm hai jaisā keh ḥadīse pāk meñ hai:

أَسْبِغِ الْوُضُوءَ وَخَلِّ بَيْنَ الصَّابِعِ وَبَالِغٍ فِي الْإِسْتِنْشَاقِ
إِلَّا أَنْ تَكُونَ صَائِمًا -¹²⁵

124 Tirmidhī, al-Jāmi' al-ṣāḥih, abwābu al-ṣawm, bābu mā jā'a fi al-kuḥli lil-ṣā'im, 02/97, raqam: 726

125 Tirmidhī, al-Sunan, abwābu al-ṣawm, bābu mā jā'a fi karahiyaṭi mubālaḡhaṭi al-istinshāqi lil-ṣā'im, 03: 155, raqam: 788

“Kāmil wuzū karo, ungliyon kā khilāl karo aur agar Rozah nah ho to nāk meñ pānī dālne meñ mubālaḡhah karo.”

Kullī meñ mubālaḡhah karne kā maṭlab yeh hai keh muñh bhar kar pānī le kar bār-bār ḡharḡharah kare jis se ḡalq meñ pānī jāne kā andeshah ho aur nāk meñ pānī dālne meñ mubālaḡhah yeh hai keh jahān tak nāk kī narm haḡḡī ho wahān tak pānī kā bār-bār dālne keh pānī kī jaḡ tak pahōñch jā’e.

Yād rahe keh agar kullī karte waqt bi-lā qaṣḡ pānī ḡalq meñ chalā gayā yā nāk meñ khūb achḡhī tarḡ sāns khīñch kar pānī dālā to us se Rozah tūt jā’egā jis kī ba’d az-āñ qazā wājib hai lekin agar Rozah-dār ko apnā Rozah-dār honā bhūl gayā to is šūrat meñ Rozah nahīn tūṭegā.

Sawāl nambar 96: Kyā Roze kī ḡhālat meñ miswāk yā tūth-pestḡ se dāñt šāf karnā jā’iz hai?

Jawāb: Jī hāñ, Roze kī ḡhālat meñ miswāk yā tūth-pestḡ se dāñt šāf karnā jā’iz hai ba-sharṡe-keh tūth-pestḡ ke ajzā’ ḡalq se nīche nah jā’en al-battah miswāk se dāñt šāf karnā Sunnat hai. Miswāk ke sūkhe yā tar hone yā khushk hone meñ ko’ī farq nahīn paṭṭā.

Sawāl nambar 97: Kyā dāñtoñ se khūn nikalne kī šūrat meñ Rozah tūt jātā hai?

Jawāb: Dāñtoñ se khūn nikal kar ḡaql meñ dākḡhil ho jā’e yā khūḡ use nigal liyā jā’e aisī šūrat meñ khūn agar thūk par ḡhālib hai to Rozah tūt jā’egā, is šūrat meñ širf qazā wājib hogī kaffārah nahīn aur agar thūk khūn par ḡhālib ho to Rozah nahīn tūṭegā.

Sawāl nambar 98: Kyā qai se Rozah tuṭ jātā hai?

Jawāb: Qai āne se Rozah nahīn tuṭtā kḥwāh kam ho yā ziyādah lekin agar kḥud apne fe‘l aur koshish se qaṣdan qai kī jā‘e aur muñh bhar kar ho to Rozah tuṭ jātā hai aur agar kam ho to nahīn tuṭegā.

Ḥaḏrat Abū Hurayrah raḏiya Allāhu ‘anhu se marwī hai keh Ḥuḏūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

مَنْ ذَرَعَهُ الْقَيْئُ فَلَيْسَ عَلَيْهِ قَضَائِيٌّ، وَمَنْ اسْتَقَاءَ عَمْدًا

فَلْيَقْفُضْ. 126

“Jis shakḥ ko (ḥālate Rozah meñ) az-kḥud qai ā jā‘e to us par qazā’ nahīn aur (agar) jān-būjh kar qai kī to woh (us Rozah kī) qazā’ kare.”

Sawāl nambar 99: Kya injekshan/ḏrōp lagwāne se Rozah tuṭ jātā hai?

Jawāb: Jī hān injekshan, ḏrōp yā ko‘ī aur chīz jo ḡhizā’ yā dawā’ meñ shāmīl ho aur dimāḡh yā me‘dah tak aṣar-andāz ho us ke iste‘māl se Rozah tuṭ jā‘egā aur shadīd bīmār hai to use waise hī Rozah nah rakhne kī ijāzat bil-kul ḥukm hai. Woh lāzimī ṭaur par ifṭār kare aur dawā’ wa ḡhizā’ jo mu‘ālije māhir kahe use iste‘māl kare. Ḥattā keh agar bīmārī kī shiddat yā jān jāne kā kḥauf ho to Rozah rakhnā shar‘an

126 Tirmidhī, al-Sunan, abwābu al-ṣawm, bābu mā jā‘a fīmāni istiḡā‘a ‘amdan, 2: 90, raqam: 720

mamnū‘ aur Rozah rakhne kī ṣūrat meñ marīẓ gunāh-gār bhī hogā.

Sawāl nambar 100: Kyā Roze kī ḥalat meñ inhelar (Inhaler) lenā jā’iz hai?

Jawāb: Inhaler Inhelar ṣirf ōksijan nahīn bal-keh us meñ dawā’ī milī hotī hai jo dil aur me‘de tak ba-ṭaure dawā aṣar-andāz hotī hai. Is liye us se parhez karen. Is ke ba-ḡhair agar sāns kā marīẓ rāh nahīn saktā aur sāns kī shadīd taklīf meñ mubtalā rāhtā hai to Rozah ifṭār kar le aur agar rū-ba-ṣeḥḥat hone kī tawaqqō‘ nah ho to fī Rozah Fiṭrāne kī miqdār (do kilo gandum, yā us kī qīmat) faqīr, miskīn ko fidyah de kḥwāh har dīn kḥwāh ek ko yā ziyādah ko de.

Sawāl nambar 101: Kyā kisī marīẓ ko ḥalate Rozah meñ kḥūn denā jā’iz hai?

Jawāb: Jise kḥūn diyā jāta hai use to lāzimī ṭaur par Rozah ifṭār karnā hai al-battah kḥūn dene-wālā apnī ṣeḥḥat kā khayāl kare. Kḥūn dene se Rozah to nahīn ṭūṭtā al-battah kam-zorī lāḥiq ho jātī hai. Is liye kḥūn dene wāle ko apnī ṣeḥḥat ke muṭābiq aisā qadam uṭhānā chāhiye jis se us kā Rozah bhī bar-qarār rahe aur shadīd naqāhat bhī nah ho. Hāñ agar imarjansī hai to zāhīran bāt hai keh kisī insān kī jān bachānā farz hai lehāzā ba-īn ṣūrat zō‘f bar-dāsht kare.

Sawāl nambar 102: Agar dhuwān, ḡhubār, ‘iṭr kī kḥuṣhbū yā dhūnī ḥalq yā dimāḡh meñ chalī jā’e to us se Rozah ṭūṭ jātā hai?

Jawāb: Rozah-dār ke ḥalq meñ ḡhubār, ‘iṭr kī kḥuṣhbū, dhūnī yā dhuwān chale jāne se Rozah nahīn ṭūṭtā lekin agar kisī Rozah-dār ne us ko qaṣdan apne ḥalq meñ dākḥil kiyā to

us kā Rozah ṭūṭ jā'egā. Ḥattā keh jis ne baḵhūr ke sāth dhūnī dī aur us dhuwān sūnḡhā aur Rozah yād āne ke bā-wujūd ḡalq meṅ dāḡhil kiyā to is se bhī Rozah ṭūṭ jā'egā kyūn-keh Fuqahā' ne muta'addad jagah par duḡhūl (kisī chīz kā ḡhud ba-ḡhud me'dah meṅ chale jānā) aur idḡhāl (maqṡad kisī chīz ko nigalnā) meṅ farq kiyā hai kyūn-keh idḡhāl sā'im kā apnā 'amal hai jis se bachnā mumkin hai us kī tā'id ṡāḡhibe nihāyah kā yeh qaul kartā hai keh jab makkhī peṭ meṅ dāḡhil ho ga'ī to Rozah nahīn ṭuṭegā. Kyūn-keh ko'ī aisā 'amal nahīn pāyā gayā jo Rozah kī zid ho. Aur woh ḡhārij se kisī shai kā bāṭin meṅ dāḡhil karnā hai.

www.TahirulQadriBooks.com

5. E'tikāf

Sawāl nambar 103: E'tikāf se kyā murād hai?

Jawāb: E'tikāf 'Arabī zabān kā lafz hai jis kā luġhawī ma'nā "ḳḥuḍ ko rok lenā, band kar lenā, kisi kī ṭaraf is qadr tawajjoh karnā keh chehrah bhī us se nah haṭe" wa-ġhairah ke haiñ.¹²⁷

Jab-keh iṣṭelāḥe shar'a meñ is se murād hai insān kā 'alā'iye duniyā se kaṭ kar ḳḥāṣ muddat ke liye 'ibādat kī nīyat se masjid meñ is liye ṭhāḥarnā tā-keh ḳḥalwat guzīn ho kar Allāh ke sāth apne ta'alluqe bandagī kī tajdīd kar sakeñ.

Sawāl nambar 104: E'tikāf baiṭhne kī kyā faẓīlat hai?

Jawāb: E'tikāf baiṭhne kī faẓīlat par ka'ī aḥādīse mubārakah wārid hū'ī haiñ. In meñ se chand ek darje zail haiñ:

1. Ḥaẓrat 'Abd Allāh bin 'Abbās raḍiya Allāhu 'anhu se marwī hai keh Rasūl Allāh ṣallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne mu'takif ke bāre meñ irshād farmāyā: "Woh (ya'nī mu'takif) gunāhoñ se kanārah-kash ho jātā hai aur use 'amalan nek a'māl karne wāle kī miṣl pūrī-pūrī nekiyān 'aṭā kī jātī haiñ."¹²⁸

2. Ḥaẓrat 'Abd Allāh bin 'Abbās raḍiya Allāhu 'anhu se hī ek aur ḥadīṣ marwī hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne irshād farmāyā:

127 Ibn Manzūr fi Lisān al-'Arab, 09: 255

128 Ibn Mājah, al-Sunan, Kitābu al-Ṣiyām, bābu fi ṭhawābi al-i'tikāf, 02: 376, raqam: 1781

مَنْ اعْتَكَفَ يَوْمًا ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ، جَعَلَ اللَّهُ
بَيْنَهُ وَبَيْنَ النَّارِ ثَلَاثَ خَنَادِقَ، كُلُّ خَنَادِقٍ أَبْعَدُ مِائَتَيْنِ
الْخَافِقَيْنِ.¹²⁹

“Jo shaḵḥṣ Allāh kī riḏā ke liye ek din E'tikāf kartā hai, Allāh tabārah wa-Ta'ālā us ke aur Dozaḵh ke dar-miyān tīn ḵhandaqon kā fāṣlah kar detā hai. Har ḵhandaq mashriq se maḡhrib ke dar-miyān fāṣle se ziyādah lambī hai.”

3. Ḥaḏrat 'Alī (Zayn al-'Ābidīn) bin Ḥusayn apne wālid Imām Ḥusayn raḏiya Allāhu 'anhu se riwāyat karte hain keh Rasūl Allāh ṣallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne irshād farmāyā:

مَنْ اعْتَكَفَ عَشْرًا فِي رَمَضَانَ كَانَ كَحَجَّتَيْنِ وَعُمْرَتَيْنِ.
“Jis shaḵḥṣ ne Ramaḏānu al-mubārah meñ das din E'tikāf kiyā, us kā sawāb do ḥaj aur do 'umrah ke bar-ā-bar hai.”¹³⁰

Sawāl nambar 105: Ramaḏānu al-mubārah ke kin ayyām meñ E'tikāf baiḥnā masnūn hai?

129 1. Ṭabarānī, al-Mu'jam al-awsaṭ, 07: 221, raqam: 7326,

2. Bayhaqī, Shu'ab al-īmān, 03: 425, raqam: 3965,

3. Hayḥamī, Majma' al-zawa'id, 08: 192

130 Bayhaqī, Shu'ab al-īmān, bābu al-i'tikāf, 03: 425, raqam: 3966

Jawāb: Ramaḍānu al-mubārak ke ākhirī das dinon meñ E'tikāf baiṭhnā masnūn hai. Ḥaẓrat 'Abd Allāh bin 'Umar raḍiya Allāhu 'anhumā se marwī hai:

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ يَعْتَكِفُ الْعَشْرَ الْوَاخِرَ مِنْ
رَمَضَانَ¹³¹۔

“Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam Ramaḍān ke ākhirī 'ashrah meñ E'tikāf baiṭhā karte the.”

Sawāl nambar 106: Sharī'at kī rū se masnūn E'tikāf kā āghāz aur iḵtetām kis waqt hotā hai?

Jawāb: Sharī'at kī rū se masnūn E'tikāf kā āghāz bīs Ramaḍānu al-mubārak kī shām aur ikkīs ke āghāz ya'nī ghurūbe āftāb ke waqt se hotā hai aur 'id kā chāñd deḳhte hī E'tikāf khatm ho jātā hai. Chāñd chāhe unattīs tāriḳh kā ho yā tīs kā, donoñ ṣūraton meñ Sunnat adā ho jā'egī.

Sawāl nambar 107: E'tikāf baiṭhne kī sharā'it kyā hai?

Jawāb: E'tikāf baiṭhne kī sharā'it dajē zail hain:

1. Musalmān honā.
2. E'tikāf kī nīyat karnā.
3. Ḥadaṣe akbar (ya'nī janābat) aur ḥaiẓ-o nifās se pāk honā.
4. 'Āqil honā.
5. Masjid meñ E'tikāf karnā.
6. E'tikāfe wājib (nazr) ke liye Rozah bhī shart hai.

131 Ibn Mājah, al-Sunan, Kitābu al-Ṣiyām, bābu fī al-mu'takifī yalzamu makānan mina al-masjid, 02: 373, raqam: 1773

Sawāl nambar 108: E'tikāf kī kitnī aqsām haiñ?**Jawāb:** E'tikāf kī tīn aqsām haiñ:

1. Wājib E'tikāf (nazr-o mannat kā E'tikāf)
2. Masnūn E'tikāf
3. Nafli E'tikāf

Sawāl nambar 109: Sunnate Mu'akkidah 'alāl-kifāyah E'tikāf kise kāhte haiñ?

Jawāb: Ramaḍānu al-mubārak ke ākhirī das roz kā masnūn E'tikāf Sunnate mu'akkidah 'alāl-kifāyah kāhlatā hai. Is kā maṭlab hai keh agar maḥallah ke sab log ḥoṛ deñge to ākhirat meñ sab se mu'ākḥazah hogā aur agar ek ādamī ne bhī E'tikāf kar liyā to sab ākhirat ke mu'ākḥazah se barī ho jā'eñge. Ya'nī ba'z logon ke E'tikāf kar lene se sab ke zimmah se sāqīṭ ho jātā hai.

Ḥazrat 'Abd Allāh bin 'Umar raḍiya Allāhu 'anhu se marwī hai keh “Ḥuzūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam Ramaḍānu al-mubārak ke ākhirī 'ashrah meñ E'tikāf baiṭhā karte the.”¹³²

Sawāl nambar 110: Nafli E'tikāf se kyā murād hai?

Jawāb: Wājib aur masnūn E'tikāf se 'ilāwah jo E'tikāf kiyā jā'e, woh nafli E'tikāf kāhlatā hai. Nafli E'tikāf meñ nah Rozah shart hai aur nah hī us ke liye ko'ī khāṣ waqt aur me'yār muqarrar hai.

Maṣalan ko'ī shaḥṣ din yā rāt meñ jab bhī masjid ke andar dākhil ho to woh E'tikāf kī nīyat kar le. Jitnī der masjid

132 Ibn Mājah, al-Sunan, Kitābu al-Ṣiyām, bābu fī al-mu'takifī yalzamu makānan mina al-masjid, 02: 373, raqam: 1773

meñ rahegā E'tikāf kā sawāb pā'egā. Nīyat ke liye şirf dil meñ itnā khayāl kar lenā aur muñh se kāh lenā kāfi hai keh main ne Allāh Ta'ālā ke liye E'tikāf kī nīyat kī.

Sawāl nambar 111: E'tikāfe wājib yā E'tikāfe nazr kise kāhte haiñ?

Jawāb: Aisā E'tikāf jis kī mannat yā nazr mānī jā'e, E'tikāfe wājib hotā hai. Maşalan kisī shaḫḫḫ ne mannat mānī keh agar merā fulān kām ho gayā to main Allāh Ta'ālā ke liye tīn din kā E'tikāf karūngā. Aisā kāhne se us par E'tikāf wājib ho jātā hai. Wājib E'tikāf meñ nīyat karnā aur Rozah rakhnā shart hai.

Sawāl nambar 112: Wājib E'tikāf kī kam az-kam muddat kyā hai?

Jawāb: Kyūn-keh wājib E'tikāf ke liye Rozah shart hai, is liye us kā kam az-kam waqt ek din hai. Is se kam muddat ke E'tikāf kī nazr mānnā ṣaḫīḫ nahīn.

Sawāl nambar 113: Daurāne E'tikāf mu'takif ko kaunse umūr sar-anjām dene chāhiyēñ?

Jawāb: Daurāne E'tikāf mu'takif darje zail umūr sar-anjām dene chāhiyēñ:

1. Qur'āne Ḥakīm kī tilāwat karnā
2. Durūd sharif paḫte rāhnā
3. 'Ulūme dīnīyah kā paḫnā paḫhānā
4. Wa'z-o naşīḫat aur achḫī bāteñ karnā
5. Qiyāmu al-layl
6. Zikr azkār karnā

Sawāl nambar 114: Ijtemā'ī E'tikāf kī shar'ī ḥaisiyat kyā hai?

Jawāb: Nām-war Faqīh 'Allāmah Ibn Rushd likhte haiñ keh E'tikāf meñ ijtemā'ī nau'īyat ke mu'āmalāt ke jawāz aur 'adame jawāz meñ iḵhtelāf kī bunyādī waj'h E'tikāf ke ma'nā kī ta'ayyun meñ iḵhtelāf hai. Āp farmāte haiñ:

فمن فهم من الإعتكاف حبس النفس على الافعال
المختصة بالمساجد، قال: لا يجوز للمعتكف إلا الصلاة
والقراءة، ومن فهم منه حبس النفس على القرب
الاخروية كلها أجاز له غير ذلك.¹³³

“Jis ne E'tikāf kā ma'nā masjid meñ maḥshūṣ af'āl par apne nafs ko rok lenā samjhā, us ne mu'takif ke liye ṣirf namāz aur qir'āte Qur'ān ko mashrū' qarār diyā; aur jis ne E'tikāf se murād nafs ko dūsroñ ke qurb se bachā'e rakhnā liyā us ne logoñ se mel-jol ke 'ilāwah in tamām umūr ko mashrū' qarār diyā.”

Inferādī aur ijtemā'ī nau'īyat ke umūr kā farq

Mu'takif ke liye namāz, tilāwate Qur'ān aur zikr-o azkār jaisī inferādī 'ibādāt to muttafiḥah ṭaur par jā'iz haiñ aur in meñ kisī nau' kā iḵhtelāf nahīñ hai. Lekin jamhūr 'Ulamā'e kirām ne dūsroñ se mel-milāp wālī muta'ddī yā ijtemā'ī nau'īyat kī 'ibādāt ko bhī inferādī 'ibādāt kī ṭarḥ mashrū' aur ba'z ṣūratoñ meñ lāzīm qarār diyā hai. In

133 Ibn Rushd, Bidāyāi al-mujtahid, 1: 312

ijtemā'ī 'ibādāt meñ amru bi-al-ma'rūf wa-nahyu 'ani al-munkar, salām kā jawāb denā, iftā' wa irshād aur is tarḥ ke dīgar umūr shāmil haiñ. Lakin beh-tar yeh hai keh in umūr meñ ziyādah waqt ṣarf nah ho.

Jahān tak aise umūr kā ta'alluq hai jin meñ ziyādah waqt ṣarf hotā hai - maṣalan dars-o tadrīs, 'Ulamā' kā Dīnī umūr meñ munāẓarah wa mubāḥaṣah aur darse Qur'ān-o Ḥadīṣ wa-ghairah - to in umūr kī mashrū'iyat meñ kuḥ iḳhtelāf pāyā jātā hai, magar Faqīh Ḥanafī aur fiqhe Shāfī'ī meñ mu'takif ke liye in umūr ko shar'an jā'iz qarār diyā gayā hai.¹³⁴

E'tikāf meñ sar-anjām diye jāne wāle ijtemā'ī umūr

Zail meñ ham is amr par raushanī dāleñge keh woh kaun-se ijtemā'ī umūr haiñ jo E'tikāf meñ sar-anjām diye jā sakte haiñ.

(1) Qazā'

Agar mu'takif Qāzī ho yā faisle karne ki aḥliyat-rakhtā ho aur daurāne E'tikāf us ke sāmne ko'ī aisā mu'āmalah ā jā'e jis kī shahādāt bhī maujūd ho to us par lāzim hai keh daurāne E'tikāf hī us mu'āmale meñ faisalah kar de. Imām Shāfī'ī raḥmatu Allāhi 'alayh **al-Umm** meñ likhte haiñ:

134 1. Ibn Humām, Fath al-qadir, 2: 396

2. Shāfī'ī, al-Umm,

3. Nawawī, al-Majmū', 6: 528

4. Māwardī, al-Iqnā', 1: 229

5. al-Fatāwā al-Ḥindīyah, 1: 212

ولا بأس ان يقضي وإن كانت عنده شهادة، فدعي إليها
فإنه يلزمه ان يجيب.¹³⁵

“Aur (mu‘takif ke liye kisi mu‘āmale kā) faiṣalah sunāne meñ ko‘ī muzā‘iqah nahīn keh jab us kī shahādat bhī maujūd ho. To jab use bulāyā jā’e to s par lāzim hai keh woh da‘wat qubūl kare (aur is pesh-āmadah mas‘ale kā faiṣalah kare).”

(2) Dars-o tadrīs

Ḥazrat ‘Ā’ishah Ṣiddiqah raḍiya Allāhu ‘anhā riwāyat kartī haiñ:

وَكَانَ يُخْرِجُ رَأْسَهُ إِلَيَّ وَهُوَ مُعْتَكِفٌ، فَأَغْسِلُهُ وَأَنَا
حَائِضٌ.¹³⁶

“Ḥuzūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ḥālate E‘tikāf meñ apnā sar merī ṭaraf nikāl dete to main ḥālate ḥaiṣ meñ bhī Āp ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam kā sar aqdas dho detī.”

‘Allāmah Ḳhaṭṭābī is ḥadīṣ par tabṣirah karte huwe likhte haiñ:

135 Shāfi‘ī, al-Umm, 2: 105

136 Buḫhārī, al-Ṣaḥīḥ, Kitābu al-Hayḍ, bābu mubāsharati al-ḥā’id, 1: 115, raqam: 295

فإن الاشتغال بالعلم وكتابتة اهم من تسريح

الشعر. 137.

“Bi-lā shub·hah main maṣrūfiyat aur us kī kitābat bāloñ ke sañwārne se ziyādah aham hai.”

Lehāzā daurāne E'tikāf ta'līm-o ta'allūm aur dars-o tadrīs jaise umūr ba-jā lānā beh-tar hai tā-keh Islām ke us āfāqī ḥukm par 'amal ho jo Āp ṣallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam ko pāhlī waḥy meñ diyā gayā tha aur jis ke be-panāh tākīd Qur'ān Ḥakīm aur aḥādīse mubārakah meñ wārid hū'ī hai. Imām Shāfi'ī farmāte haiñ:

ولا بأس ان يشتري ويبيع ويخيظ ويجالس العلماء

ويتحدث بما احب ما لم يكن إثماً. 138.

“Mu'takif ke liye kharīd-o farokht, ḥasbe zarūrat kapre silā'ī kar lene, 'Ulamā' kī majlis meñ baiḥne aur aisī guftgū karne keh jis meñ gunāh kā ko'ī pāhlū nah ho, ko'ī ḥaraj nahīn.”

Lehāzā jab mu'takif kār-o bār kar saktā hai, ḥasbe zarūrat kapre sī saktā hai to us ke liye ḥuṣūle 'ilm to badarja'e aulā beh-tar hogā. Aur ḥuṣūle 'ilm-o kāre kḥair hai jis meñ shirkat ko Ḥuṣūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne bhī tarjīḥ dī hai. Ek martabah jab masjid-e Nabawī meñ māḥfile zikr aur māḥfile 'ilm bar-pā

137 Zayn al-Dīn 'Irāqī, Tarḥ al-tartīb fi sharḥ al-tarqīb, 4: 175

138 Shāfi'ī, al-Umm, 2: 105

thīn to Āp ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne māḥfile ‘ilm ko tarjīh dete huwe us meñ shirkat farmā’ī.

(3) Hasbe zarūrat kharīd-o faroḳht

E’tikāf meñ ḥasbe zarūrat kharīd-o faroḳht aur len-den bhī durust hai, lekin is meñ shart yeh hai keh mu‘āmalah ijāb-o qubūl kī ḥad tak ho aur sāmāne tijārat masjid se bāhar ho. Yahān is amr kī waḏāḥat bhī zarūrī hai keh ashyā’ ki naql-o ḥarakat kā mamnū‘ honā masjid ke taqaddus kī waj·h se hai nah keh E’tikāf kī waj·h se.¹³⁹ Is silsile meñ Imām Shāfi‘ī ‘**al-Umm**’ meñ farmāte haiñ:

“Mu’takif ke liye kharīd-o faroḳht, ḥasbe zarūrat kapre silā’ī kar lene, ‘Ulamā’ kī majlis meñ baiṭhne aur aisī guftgū karne keh jis meñ gunāh kā ko’ī pāhlū nah ho, ko’ī haraj nahīn.”¹⁴⁰

Daurāne E’tikāf ḥasbe zarūrat kharīd-o faroḳht se muta‘alliq Imām Kāsānī Ḥaḏrat ‘Alī raḏiya Allāhu ‘anhu kā yeh wāq‘ah naql karte haiñ:

وروي عن علي رضي الله تعالى عنه انه قال لابن اخيه
جعفر: هلا اشتريت خادماً؟ قال: كنت معتكفاً، قال:

139 1. Kāsānī, Badā’i‘ al-ṣanā’i‘, 2: 117

2. Nawawī, al-Majmū‘, 6: 533

140 Shāfi‘ī, al-Umm, 2: 105

وماذا عليك لو اشتريت؟ اشارة إلى جواز الشراء في

المسجد.¹⁴¹

“Ḥaẓrat ‘Alī raḍiya Allāhu ‘anhu se marwī hai keh unhoñ ne apne bhā’ī Ḥaẓrat Ja‘far raḍiya Allāhu ‘anhu se kahā: tum ne kḥādim kyūñ nahīñ kḥarīdā? Unhoñ ne jawāb diyā: main mu‘takif thā. Āp raḍiya Allāhu ‘anhu ne farmāyā: kyā ḥaraj thā agar tum use kḥarīd lete? Ya‘nī Ḥaẓrat ‘Alī raḍiya Allāhu ‘anhu ne (daurāne E‘tikāf) masjid meñ bai‘ karne ke jawāz kī ṭaraf ishārah kiyā.”

Is ṭarḥ bāqī kḥarīd-o faroḳht kā mu‘āmalah hai keh jin meñ ziyādah der nah lage woh jā‘iz hai kyūñ-keh yeh salām ke jawāb aur ḡhīnk ke jawāb meñ mushābahat rakhte haiñ.¹⁴²

(4) Āhl-o ‘iyāl se mulāqāt aur bat-chīt

E‘tikāf ke ek sāl ba‘d āne kā yeh maṭlab hargiz nahīñ keh us meñ insān in tamām umūr se be-niyāz ho jā’e jin kā ta‘alluq dūsre afrād se ho yā jin meñ ishtighālu fī al-kḥalq kā shā’ebah ho; bal-keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam kī sīrate mubārakah se bhī hameñ jo nuqūsh milte haiñ un meñ yeh amr bil-kul wāẓeḥ hai keh Āp ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam daurāne E‘tikāf Ṣaḥāba’e kirām raḍiya Allāhu ‘anhum se milte, unheñ ḥasbe ẓarūrat wa‘z-o naṣṭḥat farmate aur ghar wāloñ

141 Kāsānī, Badā’i‘ al-ṣanā’i‘, 2: 117

142 Zarkashī, Sharḥ ‘alā muḳhtaṣar al-Ḳhirqī, 3: 17

se mulāqāt karte. Is silsile meñ Ḥazrat ‘Ā’ishah Ṣiddiqah raḍiya Allāhu ‘anhā riwāyat kartī haiñ:

وَكَانَ يُخْرِجُ رَأْسَهُ إِلَيَّ وَهُوَ مُعْتَكِفٌ فَأَغْسِلُهُ وَأَنَا

حَائِضٌ.¹⁴³

“Ḥuzūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ḥālate E’tikāf meñ apnā sar merī taraf nikāl dete to main ḥālate ḥaiḏ meñ bhī Āp ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam kā sare aqdas dho detī.”

Is ke ‘ilāwah Ḥazrat Ṣafīyah raḍiya Allāhu ‘anhā kī ḥadīṣ bhī is amr kī wazāḥat kartī hai jise ‘Alī bin Ḥusayn raḍiya Allāhu ‘anhumā ne riwāyat kiyā hai. Āp farmāte haiñ: Ḥuzūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam masjid meñ the aur Āp ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam kī zaujah mutahharah Āp ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ke pās thīñ. Jab guftgū aur mulāqāt kar ke wāpas jāne lagīñ to Āp ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne un se irshād farmāyā: jaldī nah karo, ṭāhro tā-keh main bhī tumhāre sāth chalūñ. Un kā ḥujrah Ḥazrat Usāmah raḍiya Allāhu ‘anhu ke makān meñ thā. Ḥuzūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam un ke sāth nikle to Āp ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ko Anṣār ke do shaḫṣ mile. Unhoñ ne Āp ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ko dekhā to āge nikal ga’e. Āp ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne un donoñ ko bulā kar farmāyā:

143 Buḫhārī, al-Ṣaḥīḥ, Kitābu al-Hayḍ, bābu mubāsharati al-ḥā’id, 1: 115, raqam: 295

تَعَالِيَا، إِنَّهَا صَفِيَّةُ بِنْتُ حُيَيٍّ.

“Idhar ā’o, yeh Şafīyah bint Ḥuyay haiñ.”

Donoñ ne ‘arḥ kiyā: yā Rasūl Allāh, subḥāna Allāh!” is par Āp ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā: shayṭān insān ke jism meñ ḵhūn kī tarḥ dauḡtā hai, main ḍarā keh ma-bādā woh tumhāre dil meñ ko’ī waswasah ḍāl de.¹⁴⁴

(5) Amru bi-al-ma’rūf wa-nahyu ‘ani al-munkar

Mazkūrah bālā ḥadīse āhl-o ‘iyāl se guftgū ke ‘ilāwah E’tikāf-gāh se bāhar ḥasbe ḥarūrāt aur ḥasbe mauqa‘ amru bi-al-ma’rūf wa-nahyu ‘ani al-munkar ke ‘amal ko jāri rakhne par dalālat hotī hai. Ḥuḏūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne jab mulāḥazah farmāyā keh mumkin hai Anṣārī Şahābah ke dil meñ ko’ī ḵhayāl janm le to Āp ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne pāhle hī us kā tadārūk farmā diyā ḥāl-ān-keh Āp ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam is waqt E’tikāf-gāh se bāhar the. Is tanāḥur meñ E’tikāf-gāh ke andar amru bi-al-ma’rūf wa-nahyu ‘ani al-munkar jo keh sar-ā-sar ijtemā’ī nau’īyat kā ‘amal hai, ko kis tarḥ munāfiye e’tikāf kahā jā saktā hai?

(6) Umūre nikāḥ kī māḥdūd ijāzat

Shādī byāh aise umūr haiñ jo mu‘āshare aur mu‘āsharat kī bunyād aur ijtemā’īyat kī asās haiñ. Mu’takif agar-cheh un tamām umūr se ḵhalāṣī pā kar masjid meñ

144 Buḵhārī, al-Şahīḥ, Kitābu al-I’tikāf, bābu ziyāraṭi al-mar’ati zawjahā fi i’tikāfihi, 2: 716, raqam: 1933

goshah-nishīn hotā hai lekin A'imma'e kirām ne daurāne E'tikāf mu'takif ke masjid meñ nikāḥ karne, māḥfile nikāḥ meñ shāmil hone, kisī ko us kī da'wat dene, nikāḥ wa-ghairah par mubārah-bād dene, ta'zīyat karne aur logon ke dar-miyān ṣulḥ-ṣafā'ī jaise umūr ko bhī mubāḥ qarār diyā hai. Jamhūr āhle 'ilm kā yahī mauqif hai.

ولا بأس للمعتكف ان يبيع ويشترى ويتزوج ويراجع
ويلبس ويتطيب ويدهن ويأكل ويشرب بعد غروب
الشمس إلى طلوع الفجر ويتحدث ما بداله بعد ان لا
يكون مائثاً وينام في المسجد.¹⁴⁵

“Mu'takif ke liye ghurūbe āftāb se tulū'e fajr tak kharīd-o faroḥt, nikāḥ, (asbāq kī) murāja'at karne, libās wa-ghairah badalne, kḥushbū aur tel lagāne, khāne pīne aur aisī guftgū karne keh jis meñ ko'ī gunāḥ kī bāt shāmil nah ho, meñ ko'ī ḥaraj nahīn.”

(7) Marīz kī 'iyādat

E'tikāf ke daurān meñ dīgar umūr kī tarḥ zarūrī ḥālat meñ marīz kī 'iyādat karnā bhī Āqā ṣallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam kī sīrate ṭayyibah se s̄abīṭ hai. Ḥazrat 'Ā'ishah Ṣiddiqah raḍīya Allāhu 'anhā farmātī haiñ:

145 1. Kāsānī, Badā'i' al-ṣanā'i', 2: 117

2. Nawawī, al-Maumū', 6: 533

كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ يَمُرُّ بِالْمَرِيضِ
وَهُوَ مُعْتَكِفٌ، فَيَمُرُّ كَمَا هُوَ وَلَا يُعْرِجُ يَسْأَلُ عَنْهُ. ¹⁴⁶

“Ḥuẓūr ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam isī marīz ke pās se E‘tikāf kī ḥālat meñ guzarte to ba-ghair ṭhāhre guzarte-guzarte us kā ḥāl dar-yāft farmā lete.”

Imām Tirmidhī is ḥadīṣ se daurāne E‘tikāf marīz kī ‘iyādat par istidlāl karte huwe farmāte haiñ:

قَالَتْ: إِنْ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ يَعُودُ
الْمَرِيضَ، وَهُوَ مُعْتَكِفٌ. ¹⁴⁷

“Ḥaẓrat ‘Ā’ishah Ṣiddiqah raḍiya Allāhu ‘anhā ne farmayā keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam E‘tikāf kī ḥālat meñ marīz kī mizāj-pursī farmā liyā karte the.”

‘Āsre hāzir aur maqāṣide E‘tikāf

Is meñ shakk nahīn keh E‘tikāf kā maqṣad nafs kī iṣlāh, burā’iyon se ijtenāb aur khalwat kā ḥuṣūl hai. Magar yeh bhī ek qābīle leḥāz amr hai keh ko’ī bhī ‘amal jab tak kisī mustāḥkam bunyād par qā’im nah ho, samar-āwar aur der-pā nahīn ho sakta. Aur ‘ilm hī kisī ‘amal ko mustāḥkam bunyād farāham kar saktā hai. Isī maqṣad ke ḥuṣūl ke liye

146 Abū Dāwūd, al-Sunan, Kitabu al-Ṣawm, bābu al-mu’takifu ya’ūdu al-marīḍ, 2: 333, raqam: 2472

147 Abū Dāwūd, al-Sunan, Kitabu al-Ṣawm, bābu al-mu’takifu ya’ūdu al-marīḍ, 2: 333, raqam: 2472

daurāne E'tikāf ta'līm-o ta'allum ko ek ijtemā'ī 'amal hone ke bā-wujūd tamām A'imma'e fiqh ne jā'iz qarār diyā hai kyūn-keh ba-ghair 'ilm ke riyāzat-o mujāhadah kisī manzil tak nahīn pahōnch saktā. Ḥuḥūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne irshād farmāya:

148. **فَقِيَّةٌ وَاحِدٌ أَشَدُّ عَلَى الشَّيْطَانِ مِنْ أَلْفِ عَابِدٍ.**

“Ek faqīh shayṭān par ek hazār 'ābidoñ se ziyādah bhārī hai.”

Daure ḥāzīr meñ hamēñ Islām wirāsat meñ milā hai, ham ne is ke liye ko'ī kāwish aur meḥnat nahīn kī, wālidain Musalmān the to ham bhī Musalmān kāhlā'e. Lekin aṣl ṣūrat ḥāl yeh hai keh hamāre 'awam kī ek qābile zikr ta'dād ko kalimah tak yād nahīn, aur agar kailmah ātā hai to us ke ma'nā kā 'ilm nahīn, aur agar bil-farḥ ma'nā ma'lūm hai to us ke taqāzoñ kā 'ilm nahīn.

Qur'an Karīm kī tilāwat ko afzalul-'ibādāt qarār diyā gayā hai aur tilāwate Qur'an E'tikāf ke bunyādī ma'mulāt meñ se hai, lekin hamāre 'awam kī ek qābile zikr ta'dād ṣeḥḥate lafzī ke sāth Qur'an nahīn paḥ saktī. In ḥālāt meñ inferādī 'ibādāt par ḥad se ziyādah zor denā aur gine chune chand waḥā'if karne meñ das din guzār dene E'tikāf kā manshā' hai nah us se E'tikāf kā maqṣad ḥāṣil hota hai.

Hamāri ijtemā'ī ṣūrate aḥwal aur daure ḥāzīr ke taqāzoñ ke peshe nazar E'tikāf meñ fard kī tarbīyat aur iṣlāḥe mu'āsharah se ta'alluq rakhne wālī ijtemā'ī umūr mujarrad-waḥā'if aur tasbīḥāt se ziyādah aham aur ḥarūrī ho chukī

148 Abū Dāwūd, al-Sunan, bābu al-faḍlu al-'ulamā'i wa-al-ḥathu 'alā ṭalabi al-'ilm, 1: 81, raqam: 222

haiñ. Waise bhī jab mu‘āsharah kulliyatan burā’ī aur be-rāh-rawī kā shikār ho to us šūrat meñ aḥkām badal jāte haiñ. Ḥaẓrat ‘Umar bin ‘Abd al-‘Aziz raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte haiñ:

إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى لَا يُعَذِّبُ الْعَامَّةَ بِذُنُوبِ الْخَاصَّةِ-
وَلَكِنْ إِذَا عَمِلَ الْمُتَكَبِّرُ جَهَارًا اسْتَحَقُّوا الْعُقُوبَةَ
كُلُّهُمْ. 149.

“Be-shak Allāh Ta‘ālā ḵḥās logon ke gunāhon ke sabab ‘āmmatunnās ko ‘azāb nahīn detā. Lekin jab e‘lānīyah bura’ī kī jāne lage to (ḵḥāṣṣ-o ‘ām sab log (bi-lā imtiyāz ‘azāb ke mustaḥiq ban jāte haiñ.”

Ḥaẓrat Jābir raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte haiñ keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

“Allāh ‘azza wa-jalla ne Jibrīl ‘alayhi al-salām kī ṭaraf waḥy farmā’ī keh fulān-fulān shāhr ko us ke bāshandagān samet palaṭ do (tabāh-o barbād kar ke rakh do). Jibrīl ‘alayhi al-salām ne ‘arḷ kiyā: ae mere Rab! Un meñ terā woh bandah bhī hai jis ne āñkh jhapakne ke bar-ā-bar bhī teri nā-farmānī nahīn kī. Is par Rab Ta‘ālā ne farmayā:

أَقْبِبْهَا عَلَيْهِمْ، فَإِنَّ وَجْهَهُ لَمْ يَتَمَعَّرْ فِي سَاعَةٍ قَطُّ. 150.

149 Mālik, al-Muwaṭṭa’, 2: 991, raqam: 23

150 1. Bayhaqī, Shu‘ab al-īmān, 6: 97, raqam: 7595

2. Ṭabarānī, al-Mu‘jam al-awsaṭ, 7: 336, raqam: 7661

“Us shāhr ko un par palat de kyūn-keh us shaḳḳḱ kā chehrah kabhī ek ghaṛī bhī merī ḳhāṭīr (bura'ī ko dekh kar) mutaghayyar nahīn huwā.”

Is ḥadīse mubārakah meñ mujarrad zīkr-o 'ibādat meñ mashghūliyāt kī waj·h se maḳhlūqe Ḳhudā ke aḥwāl kī durustagī se 'adame dil-chaspī par wa'īd bayān kī ga'ī hai. Aur d'awat-o tablīgh kā yeh farīzah usī waqt mumkin ho sakta hai jab insān inferādī zīkr-o azkār ko hī kul nah samajhe bal-keh da'wat-o tablīgh aur iṣlāhe aḥwāle ummat ke Nabawī farīzah ko bhī 'ibādat jānte huwe apne ma'mūlāt meñ se use ḳhuṣūṣī waqt de. Is liye ta'līm-o ta'allum, Qur'ān sīkhne sikhāne aur iṣlāhe nafs jaise dīgar umūr jin kā ta'alluq dīgar afrād se ho, E'tikāf meñ jā'iz aur mustāḥsan haiñ; aur yahī rājeḥ qaul hai.

E'tikāf meñ ṭawīl ḳhāmoshī ikhtiyār karnā

Ḳhāmoshī ḥikmat kā pesh-ḳhaimah aur zabān kī ḥifāzat kā sab se qawī aur āzmudah hathiyār hai aur Qur'ān-o Ḥadīse meñ is ke be-shumār faẓā'il bayān huwe haiñ magar ḳhāmoshi ko is tarḥ afẓal jān·nā keh wājib kalām bhī tark kar diyā jā'e, ḥarām ke dā'ire meñ chalā jātā hai.

Amru bi-al-ma'rūf aur nahyu 'ani al-munkar ke ḳhāmoshī se beh-tar hone par Āqā 'alayhi al-ṣalātu wa-al-salām kī yeh ḥadīse dalālat kartī hai keh jis meñ ek 'aurat ne Āp ṣallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam se 'arḷ kiyā keh main Jum'ah kā Rozah rakhūn aur us din kisī se bhī kalām nah karūn? Āp ṣallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne jawāban irshād farmāyā:

لا تصم يوم الجمعة إلا في أيام هو أحدها أو في شهر،
 وأما إن لا تكلم أحداً فلعمري! لأن تكلم بـمعروف
 ونهي عن منكر خير من أن تسكت.¹⁵¹

“Şirf Jum‘ah kā Rozah nah rakho bal-keh is tarḥ ayyām kā intekhāb karo keh Jum‘ah kā din un meñ ā jā‘e yā phir yeh keh mahīne ke Roze hoñ to Jum‘ah bhī un meñ ā jā‘e. Jahāñ tak kalām nah karne kī bāt hai to mujhe merī ‘umr kī qasam! Nekī kā ḥukm denā aur burā‘ī se roknā tumhāre khāmosh rāhne se ziyādah beh-tar hai.”

Ijtemā‘ī E‘tikāf kī misāleñ

Guzashtah suṭūr meñ bayān-kardah tafşīl aur ummate Muslimah ke maujūdah ḥālāt ke peshe nazār jahāñ ijtemā‘ī E‘tikāf ke jawāz aur ‘adame jawāz par bāhās_jārī hai wahīñ ijtemā‘ī E‘tikāf kī ka‘ī misāleñ bhī hamāre sāmne ātī haiñ. Woh log jo kuḥ ‘arşah qabl tak ise bid‘at qarār dete the ab khud is par ‘amal-pairā haiñ. Farq şirf itnā hai keh banda‘e Momin ko Allāhu subḥānahu wa-Ta‘ālā kī bār-gāh se ‘aṭā-shudah firāsāt ke peshe nazār āne wāle ḥālāt ko qabl az-waqt bhāñp leta hai, jab-keh kuḥ logoñ ko yeh shu‘ūr ba‘d meñ naşīb hotā hai aur waqt guzarne ke sāth-sāth aşl ḥaqīqat sab pār āshkār ho jātī hai.

1. Haramayn sharīfayn meñ E‘tikāf

151 1. Aḥmad bin Ḥanbal, al-Musnad, 5: 224, raqam: 22004

2. Ṭabarānī, al-Mu‘jam al-kabīr, 2: 44, raqam: 1232

Fī zamānah Ḥaramayn sharifayn meñ dunyā kā sab se barā ijtemā'ī E'tikāf hota hai. Un maqāmate muqaddasah par hazāra-hā āhle Islām Ramaḍānu al-mubāarak meñ E'tikāf kī sa'ādat ḥāsil kar lete haiñ. Agar-cheh E'tikāf ke liye jagah maḥṣūṣ kī jāti hai magar ḵhaima wa-ḡhairah naṣīb nahīn kiye jāte aur nah hī chādareñ wa-ḡhairah tānī jāti haiñ. Is ijtemā'ī E'tikāf meñ har waqt ijtemā'ī darse Qur'ān aur darse Ḥadīṣ bhī hote haiñ, hamah-waqt paḥne paḥāne kā silsilah bhī jāri rāhtā hai aur tajwīde Qur'ān ke ḥalaqāt bhī mun'aqid hote haiñ. Nīz durūse fiqh bhī hote haiñ. Ṣirf yahī nahīn bal-keh Ḥarame Ka'bah meñ mu'takifīn ṭawāf bhī karte haiñ jo keh bhīr ke māḥaul meñ hī hotā hai. Goyā jalwat meñ ḵhalwat kā māḥaul hota hai.

2. Tāḥrīke Minhāj al-Qur'ān ke zere ehtemām mun'aqid E'tikāf

Tāḥrīke Minhāj al-Qur'ān ummate Muslimah kī ek aisi tajdīdī wa ḥiyā'ī tāḥrīk hai jis ne āne wāle masā'il kā qabl az-waqt idrāk kar ke ummate Muslimah kī rāh-numā'ī kā farīzah, san-anjām diyā hai. Is kī bānī qiyādat Shayḵh al-Islām Ḍoḳṭar Muḥammad Ṭāhir al-Qādiri ne ummat ko riwāyatī uṣūloñ se ḥaṭ kar ek na'ī soch-o fikr aur bedār maḡhz diyā hai.

Tāḥrīke Minhāj al-Qur'ān kā ek imtiyāzī waṣf yeh bhī hai keh us ne fard ke dare qalb par dastak dī hai aur Ḥuzūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam ke chahār-nigār farā'ize nubūwat - tilāwate Qur'ān; tazkiya'e nufūs; ta'līme Kitāb-o Ḥikmat - kī pai-rawī karte huwe har muḥāz par jidd-o jāhd kī hai. Tāḥrīke Minhāj al-Qur'ān ne rūḥoñ kā zañg utār kar diloñ kā mail bhī dho diyā hai. Isī maḡsad ke liye Jāmi' al-Minhāj meñ Tāḥrīke Minhāj al-

Qur'ān ke zere ehtemām ijtemā'ī E'tikāf kā ḡhair-riwāyatī taṣawwur bhī hai. Ramaḍān ke ākhirī 'ashre meñ masnūn E'tikāf aur E'tikāf ba-rā'e tarbīyat kī soch qā'ide tāhrik Shaykh al-Islām Dōkṭar Muḥammad Ṭāhir al-Qādirī ke zehne rasā meñ bōhat pāhle samā chukī thī jis kā izhār ibtedā'e Tāhrike Minhāj al-Qur'ān ke markazī sikreṭerī'aṭ par wāqe' Jāme' masjid meñ bhī hotā rahā. E'tikāf ro woh har sāl hī baiṭhte the, 1990 'Īsawī meñ jab woh Tāhrike Minhāj al-Qur'ān ke markazī sikreṭerī'aṭ par wāqe' Jāme' masjid meñ E'tikāf baiṭhte to un ke sāth 150 afrād bhī goshah-nishīn huwe. Is se un ke zehne meñ maujūd ijtemā'ī E'tikāf ke taṣawwur ne ḥaqīqat kā rūp dhār liyā, 1991 'Īsawī meñ yeh ta'dād mazīd baḡhī to us masjid kī wus'at taṅg māhsūs hone lagī, 1992 'Īsawī meñ jab Baḡhdād ṭā'un meñ maujūd Jāmi' al-Minhāj bā-qā'edah ijtemā'ī E'tikāf ke in'eqād kī mustaqil jagah qarār pā'ī tab mu'takifīn kī ta'dād 1500 thī. Lekin āj bi-faḍlihi Ta'ālā tāhrike Minhāj al-Qur'ān ke zere ehtemām mun'aqid hone wāle ijtemā'ī E'tikāf meñ mu'takif hone farzandāne Islām kī ta'dād pachchīs hazār se tajāwuz kar chukī hai. Aur is meñ mard-o zan har do zauq-o shauq se sharīk ho kar apnī bāṭinī ṭahārat aur 'ilmī ḥalāwat kā sāmān karte haiñ. Ḳhawātīn ke liye Minhāj kōlej ba-rā'e ḳhawātīn meñ ijtemā'ī E'tikāf kā alag inteẓām kiyā jātā hai.

Guzashtah ṣafahāt meñ bayān kiye ga'e ma'lūmate E'tikāf ke muṭābiq is shāhre E'tikāf meñ ḥalqah-hā'e zikr-o durūd bhī mun'aqid hote haiñ; darse fiqh kī nishashtēn bhī hotī haiñ aur durūse Qur'ān-o Ḥadīs bhī hote haiñ. Sab se baḡh kar mujaddide rawān ṣadī Shaykh al-Islām Dōkṭar Muḥammad Ṭāhir al-Qādirī ke 'ilmī wa fikrī aur rūḥānī mauzū'āt par mushtamil ḳhuṭbāt-o durūs ḥāẓirīn-o sāmi'īn kī zehni wa bāṭinī jilā kā sāmān farāham karte haiñ aur un ke

tazkiya'e qulūb-o nufūs kī rāh ham-wār karte haiñ. Lehāzā yeh bāt bi-lā mubālaġhah kahī jā saktī keh tāh̄rīke Minhāj al-Qur'ān ek tajdīdī tāh̄rīk hone ke nāṭe 'aṣre ḥāzīr ke taqāzoñ ke muṭābiq E'tikāf kā ṣaḥīḥ taṣawwur 'awām ke sāmne pesh kar rahī hai.

Sawāl nambar 115: Ijtemā'ī E'tikāf ke faẓā'il-o samarāt kyā haiñ?

Jawāb: Ijtemā'ī E'tikāf ke faẓā'il-o samarāt darje zail haiñ:

1. Ijtemā'ī E'tikāf meñ bā-qā'edah nizāmūl-awqāt ke tāh̄t namāze panj-gānah, tahajjud, chāsht, awwābīn, awrāde-o wazā'if, ḥamd-o na't-kh̄wānī, durūs-hā'e Qur'ān-o Ḥadīṣ, ḥalqa-hā'e fiqh-o taṣawwuf, k̄haufe K̄hudā, fikre āk̄hīrat, Allāh aur Rasūl ṣallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam kī maḥabbat kī shama' dilon meñ furozān karnā, jadīd-tarīn 'ilmī wa rūḥānī pechīdagiyon kā Qur'ān-o Sunnat aur 'aql salīm kī raushanī meñ tasallī-baḥsh ḥal batāyā jātā hai. Inferādī E'tikāf meñ in tamām fawā'id kā ḥuṣūl mumkin nahīn hotā.
2. 'Ulamā', Awliyā', Ṣūfiyā' aur A'imma'e Dīn kī saṅgat-o ziyārat, un se musalsal fuyūz-o barakāt kā ḥuṣūl, Qur'ān-o Sunnat aur fiqh (qānūn) kī besh-bahā ma'lūmāt ijtemā'ī E'tikāf kī munfarid k̄huṣūṣiyāt meñ se haiñ.
3. Ijtemā'ī E'tikāf meñ awrād-o azkār, durūd-o salām, gīrya-o zārī, tauba-o isitighfār aur 'ibādat kī zabānī hī nahīn bal-keh 'amalī mashq karwā'ī jātī hai.

4. Ijtemā'ī E'tikāf meñ chand din ke fuyūz-o barakāt kī rahmat-o barakat, ta'līm-o tarbiyat aur zauq-o shauq ke woh nuqūsh qalb-o zehn par munaqqash ho jāte haiñ jin se qalb-o zehn ke ā'īne hameshah chamakte raheñge. Tanhā E'tikāf meñ yeh sab kuçh kahāñ muassar hotā hai.

Sawāl nambar 116: Laylatu al-Qadr se kyā murād hai aur use kaun-sī rātoñ meñ talāsh karnā chāhiye?

Jawāb: Laylatu al-Qadr Ramaḍānu al-mubāarak ke ākhirī 'ashre kī ṭāq rātoñ meñ se ek rāt hai. Yeh rāt böhat-hī qadr-o manzilat aur kḥair-o barakat kī ḥāmil hai jise Qur'ān Karīm ne hazār rātoñ se afzal qarār diyā hai. Jamhūr 'ulamā'e ummat kā mauqif yeh hai keh Laylatu al-Qadr ummate Muḥammadīyah 'alā ṣāhibihā al-ṣalātu wa-al-salām ke liye kḥāṣ in'ām hai jo is se qabl kisī aur ummat ko 'atā nahīñ kī ga'ī. Ḥadīse mubāarakah se bhī is mauqif kī tā'id hotī hai. Ḥazrat Anas bin Mālik raḍiya Allāhu 'anhu se marwī hai keh Ḥuzūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne irshād farmāyā:

إِنَّ اللَّهَ وَهَبَ لِأُمَّتِي لَيْلَةَ الْقَدْرِ، وَلَمْ يُعْطَهَا مِنْ كَانَ

قَبْلَكُمْ. 152.

“Bi-lā shub·hah Allāh Ta'alā ne Laylatu al-Qadr merī ummat hī ko 'atā kī aur tum se pähle logoñ ko is se sar-farāz nahīñ kiyā.”

Kyūn-keh aḥādīse mubāarakah se ṣābit hai keh yeh Ramaḍānu al-mubāarak ke ākhirī 'ashrah kī ṭāq rātoñ meñ se

hai, lehāzā ise Ramaḍān kī ṭāq rātoñ meñ talāsh karnā chāhiye.

Sawāl nambar 117: Laylatu al-Qadr ko dīgar rātoñ par kyā faẓīlat ḥāsil hai?

Jawāb: Allāh Ta‘ālā ne Qurā’ne Majīd meñ Laylatu al-Qadr kī faẓīlat ke bayān meñ pūrī sūrat nāzil farmā’ī. Irshāde hotā hai:

إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ ۖ وَمَا أَدْرَاكَ مَا لَيْلَةُ الْقَدْرِ ۖ
 لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ ۖ تَنْزِيلُ الْمَلَكِ وَالرُّوحِ
 فِيهَا يَأْتِنِ رَبَّهُمْ جَمِيعٌ مِنْ كُلِّ أَمْرٍ ۖ سَلَّمَ قَفِ هِيَ حَتَّى
 مَطْلَعِ الْفَجْرِ ۝¹⁵³

“Be-shak ham ne is (Qur’ān) ko Shabe Qadr meñ utārā hai. Aur Āp kyā samajhe haiñ (keh) Shabe Qadr kyā hai? Shabe Qadr (faẓīlat-o barakat aur ajr-o ṣawāb meñ) hazār mahīnoñ se beh-tar hai. Is (rāt) meñ firishte aur Rūḥ al-Amīn (Jibrā’īl) apne Rab ke ḥukm se (ḵhair-o barakat ke) har amr ke sāth utarte haiñ. Yeh (rāt) ṭulū‘e fajr tak (sar-ā-sar) salāmatī hai.”

Laylatu al-Qadr kī faẓīlat meñ kutube ḥadīṣ böhat-sī riwāyāte mazkūr haiñ. Zail meñ chand ek aḥādīṣ kā tazkīrah kiyā jātā hai. Ḥazrat Abū Hurayrah raḍīya Allāhu ‘anhu se marwī hai keh Ḥuzūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne irshād farmāyā:

مَنْ قَامَ لَيْلَةَ الْقَدْرِ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ
مِنْ ذُنُوبِهِ. ¹⁵⁴

“Jo shaḵḵṣ Laylatu al-Qadr meñ ḥālate īmān aur ṣawāb kī nīyat se qiyām kartā hai, us ke sābiqah gunāh mu‘āf kar diye jāte hain.”

Mundareja ‘e bālā irshāde Nabawī meñ jahān Laylatu al-Qadr kī sā‘aton meñ zikr-o fikr aur tā‘at-o ‘ibādat kī talqīn kī ga‘i hai wahāñ is bāt kī ṭaraf bhī mutawajjeh kiyā gayā hai keh ‘ibādat se māḥẓ Allāh Ta‘ālā kī ḵḥush-nūdī maqṣūd ho, dikhāwā aur riyā-kārī nah ho phir yeh keh ā’indah burā’ī nah karne kā ‘āhd kare. Is shān se ‘ibādat karne wāle bande ke liye har rāt muẓda’e maḡfirat ban kar ātī hai. Lekin woh shaḵḵṣ māḥrūm rāḥ jātā hai jo is rāt ko pā’e magar ‘ibādat nah kar sake.

Ḥaẓrat Anas bin Mālīk raḍiya Allāhu ‘anhu se marwī hai keh ek martabah Ramaḍānu al-mubārak kī āmad par Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

“Yeh māḥ jo tum par āyā hai, is meñ ek aisī rāt hai jo hazār mahīnoñ se afẓal hai. Jo shaḵḵṣ is rāt se māḥrūm rāḥ gayā, goyā woh sārī ḵḥair se māḥrūm rahā. Aur is rāt kī

154 Buḵḥārī, al-Ṣaḥīḥ, Kitābu al-Ṣalātu al-tarāwīḥ, bābu faḍlu laylati al-qadr, 02: 709, raqam: 1910

bhalā'ī se wohī shakḥṣ māḥrūm rāh saktā hai jo wāqe'atan māḥrūm ho.”¹⁵⁵

Aise shakḥṣ kī māḥrūmī meñ wāqe'antan kyā shakk ho saktā hai jo itnī baḡī ne'mat ko ḡhaflat kī waj·h se gañwā de. Jab insān ma'mūlī bātoñ ke liye kitnī rāteñ jāg kar guzār letā hai to assī (80) sāl kī 'ibādat se afzal bā-barakat rāt ke liye jāgnā ko'ī ziyādah mushkil kām to nahīn!

Ḥazrat Anas raḍīya Allāhu 'anhu se marwī hai keh Ḥuzūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne Laylatu al-Qadr kī faẓīlat bayān karte huwe irshād farmāyā:

“Shabe Qadr ko Jibrā'il Amīn firishtoñ ke jhurmuṭ meñ zamīn par utar āte haiñ. Woh har us shakḥṣ ke liye du'ā'e maḡfirat karte haiñ jo khare baiṭhe (kisī ḥāl meñ) Allāh ko yād kar rahā ho.”¹⁵⁶

Sawāl nambar 118: Ramaḍānu al-mubāarak ke āḡhirī 'ashrah kī ṭāq rāteñ kaun-sī hoti hai?

Jawāb: Ramaḍānu al-mubāarak ke āḡhirī 'ashrah kī ikkīswīn, te'īswīn, pachchīswīn, satta'īswīn aur unattīswīn rāteñ, ṭāq rateñ kāhlātī haiñ.

Ḥazrat 'Ubādah bin Ṣāmit raḍīya Allāhu 'anhu bayān karte haiñ keh unhoñ ne Ḥuzūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam se Laylatu al-Qadr ke muta'alliq

155 Ibn Mājah, al-Sunan, Kitābu al-Ṣiyām, bābu mā jā'a fī faḍli shahri Ramaḍāna, 02: 309, raqam: 1644

156 Bayhaqī, Shu'ab al-īmān, 03: 343, raqam: 3717

sawāl kiyā to Āp ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

فِي رَمَضَانَ، فَالْتِسُّوْهَا فِي الْعَشْرِ الْأَوَّلِ فَإِنَّهَا فِي وَثْرٍ،
فِي إِحْدَى وَعِشْرِينَ، أَوْ ثَلَاثٍ وَعِشْرِينَ، أَوْ خَمْسٍ
وَعِشْرِينَ، أَوْ سَبْعٍ وَعِشْرِينَ، أَوْ تِسْعٍ وَعِشْرِينَ، أَوْ فِي
أَخْرِ كَيْلَةٍ، فَمَنْ قَامَهَا ابْتِغَاءَ مَا يُبْتَغَىٰ هَا إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا، ثُمَّ
وُفِّقَتْ لَهُ، غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ وَمَا تَأَخَّرَ.¹⁵⁷

“Woh Ramaḍān meñ hai so tum use ākhirī ‘ashrah meñ talāsh karo. Laylatu al-Qadr ikkīswīn yā te’īswīn yā pachchīswīn yā sattā’īswīn yā unattīswīn tāq rātoñ meñ hai yā Ramaḍān kī ākhirī rāt hai. Jis shaḵḥ ne Laylatu al-Qadr meñ ḥālate īmān aur ṭalabe ṣawāb ke sāth qiyām kiyā, phir use sārī rāt kī tawfīq dī ga’ī to us ke agle aur piḥle gunāh baḵsh diye jāte haiñ.”

Sawāl nambar 119: Shabe Qadr ko maḵhfī rakhne meñ kyā ḥikmat hai?

Jawāb: Dīgar aham umūr maṣalan isme a‘ḥam, Jum‘ah ke roz qubūliyyate du‘ā kī ghaṛī kī ṭarḥ is rāt ko maḵhfī rakhne kī bhī muta‘addad ḥikmaten haiñ. In meñ se chand dajre zail haiñ.

1. Agar Laylatu al-Qadr ko maḵhfī nah rakhā jātā to ‘amal kī rāh masdūd ho jātī aur isī rāt kī ‘ibādat par

157 Aḥmad bin Ḥanbal, al-Musnad, 05: 319, raqam: 22713

iktefā kar liyā jātā. Zauqe 'ibādat meñ dawām kī khāṭir is ko āshkār nahīn kiyā gayā.

2. Agar ba-amre majbūrī kisī insān kī woh rāt rāh jātī to shāyad is ṣadme kā izālah mumkin nah hotā.
3. Allāh Ta'ālā ko bandoñ kā rāt ke awqāt meñ jāgnā be-ḥad māḥbūb hai. Laylatu al-Qadr kā ta'ayyun is liye nahīn farmāyā tā-keh bande is ek rāt kī talāsh meñ pāñchoñ ṭāq rātoñ meñ jāg kar apne Rab ko manā sakeñ.
4. 'Adame ta'ayyun kī ek waj'h se gunāh-gāroñ par shafqat bhī hai, kyūñ-keh agar 'ilm ke bā-wujūd is meñ gunāh sar-zad hotā to is se Laylatu al-Qadr kī 'azamat majrūḥ karne kā jurm bhī lāzim ātā.

Sawāl nambar 120: Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne Shabe Qadr meñ kaun-sā waẓīfah karne kī talqīn farmā'ī?

Jawāb: Umm al-Mu'minīn Ḥaẓrat 'Ā'ishah Ṣiddīqah raḍiya Allāhu 'anhā farmāṭī haiñ keh main ne (ek daf'ah) Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam se 'arḥ kiyā: yā Rasūl Allāh! Agar main Laylatu al-Qadr ko pā lūn to is meñ kyā du'ā karūn? Āp ṣallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne irshād farmāyā: yuñ kaho:

اللَّهُمَّ إِنَّكَ عَفْوٌ تُحِبُّ الْعَفْوَ، فَاعْفُ عَنِّي¹⁵⁸.

158 Tirmidhī, al-Sunan, abwābu al-da'wāt, bābu mā jā'a fi 'aqdi al-tasbīḥi bi-al-yad, 5: 490, raqam: 3513

“Ae Allāh! Tū bōhat mu‘āf farmāne-wālā hai aur dar-guzar karne ko pasand kartā hai, pas tū mujh ko mu‘āf farmā.”

www.TahirulQadriBooks.com

6. E'tikāf se muta'alliqah masā'il

Sawāl nambār 121: Kyā masnūn E'tikāf ke liye Rozah rakhnā shart hai?

Jawāb: Jī hān! Masnūn E'tikāf ke liye Rozah rakhnā shart hai. ba-ghair Rozah ke masnūn E'tikāf ṣaḥīḥ nahīn. Lehāzā 'aurat ayyāme maḥṣūṣah meḥ nah Rozah rakhe nah E'tikāf baiṭhe.

Sawāl nambār 122: Kyā wājib, masnūn yā naflī E'tikāf ḥoṛne par qazā wājib hai?

Jawāb: Agar naflī E'tikāf ḥoṛ de to us kī qazā wājib nahīn lekin agar masnūn E'tikāf jo Ramaḍānu al-mubārak ke ākhirī 'ashrah meḥ kiyā jātā hai, use toṛā to jis din toṛā usī se āge baqīyah dinon kī qazā kare. Pūre das dinon kī qazā' wājib nahīn. Agar wājib ya'nī mannat kā E'tikāf ḥoṛā to agar woh kisī mu'ayyan mahīne kī mannat thī to bāqī dinon kī qazā kare. Lekin agar musalsal ('alāl-itteṣāl) E'tikāf karne kī nīyat kī thī to naye sire se E'tikāf kare aur agar 'alāl-etteṣāl E'tikāf karne kī nazr nahīn mānī thī to bāqī dinon kā E'tikāf kare.

Sawāl nambār 123: Ek din ke E'tikāf kī qazā kā ṭarīqah kyā hai?

www.TahirulQadriBooks.com

Jawāb: Ek din ke E'tikāf kī qazā kā ṭarīqah ye hai keh agar E'tikāf din meḥ ṭūṭā ho to ṣirf din kī qazā wājib hogī. Ya'nī qazā ke liye ṭulū'e fajr se pāhle E'tikāf-gāh meḥ dākḥil ho, Rozah rakhe aur usī roz shām ko ghurūbe āftāb ke waqt apne E'tikāf-gāh se bāhar ā jā'e. Dusrī ṣūrat meḥ agar E'tikāf rāt ko ṭūṭā hai to rāt aur din donoḥ kī qaza kare, ya'nī shām ko ghurūbe āftāb se pāhle masjid meḥ dākḥil ho, rāt bhar wahān

rahe Rozah rakhe aur agle din ġhurūbe āftāb ke ba'd E'tikāf-gāh se bāhar nikle.

Sawāl nambar 124: Masnūn E'tikāf tūṭne ke ba'd kyā mu'takif nafl kī nīyat se E'tikāf jāri rakh saktā hai?

Jawāb: Masnūn E'tikāf tūṭn ke ba'd masjid se bāhar nikalnā zarūrī nahīn bal-keh 'ashra'e aḡhīrah ke baqīyah ayyām meñ nafl kī nīyat se E'tikāf jāri rakh saktā hai is ṭarḡ masnūn E'tikāf to nahīn hogā magar nafl E'tikāf ho jā'egā. Lekin agar ko'ī shaḡḡ E'tikāf jāri nah rakh sake to bhī jā'iz hai. Aur yeh bhī jā'iz hai keh jis din E'tikāf tūṭā hai usī din bāhar chalā jā'e aur agle din se bah-nīyate nafl phir E'tikāf shurū' kar de.

Sawāl nambar 125: Kin ṡūratoñ meñ E'tikāf toṛnā jā'iz hai?

Jawāb: Darje zail ṡūratoñ meñ E'tikāf toṛnā jā'iz hai:

1. Bīmārī

E'tikāf ke daurān aisī bīmārī lāḡiq ho jā'e ijs ka 'ilāj E'tikāf-gāh se bāhar jā'e ba-ġhair mumkin nah ho to is ṡurat meñ E'tikāf toṛnā jā'iz hai.

2. Wālidain, bīwī, bachchoñ kī taklīf

Wālidain, bīwī bachchoñ yā bāḡhān bhā'iyon meñ se kisī ko shadīd maraḡ lāḡiq ho jā'e yā ko'ī hādeṡah pesh ā jā'e aur ghar meñ ko'ī dusrā tīmār-dārī karne-wālā maujūd nah ho to us ṡurat meñ E'tikāf toṛnā jā'iz hai.

3. Janāzah

Wālidain, bāhān, bhā'ī yā ko'ī 'azīz achānak faut ho jā'e to us kī tajhīz-o takfīn ke liye 'etikāf toṛ denā jā'iz hai.

4. Zabar-dastī nikālā

Agar kisī mu'takif ko ko'ī zabar-dastī masjid se nikāl de yā ḥukūmat e'tekāf meñ giriftār kar le to E'tikāf tūṭ jā'egā magar us šūrat meñ mu'takif par E'tikāf toṛne kā gunāh nahīn hogā.

Sawāl nambār 126: E'tikāf toṛne wāle umūr kaun-se haiñ?

Jawāb: E'tikāf toṛne wāle umūr darje zail haiñ:

1. Bi-lā 'uzr masjid se bāhar nikalnā
2. Ḥālate E'tikāf meñ mubāsharat karnā
3. 'Aurat E'tikāf meñ ho to ḥaiṣ-o nifās kā jāri ho jānā
4. Kisī 'uzr ke bā'is E'tikāf-gāh se bāhar nikal kar zarūrat se ziyādah ṭhāhārnā

In sab šūraton meñ E'tikāf tūṭ jātā hai.

Sawāl nambār 127: Makrūhāte E'tikāf kaun-se haiñ?al-

Jawāb: Makrūhāte E'tikāf darje zail haiñ:

1. Bil-kul ḳhāmoshī iḳhtiyār karnā keh zīkr-o na't aur da'wat-o tablīgh kī ba-jā'e ḳhāmosh rāhne ko 'ibādat samajhā to yeh makrūhe tāḥrīmī hai. Agar burī bāton se ḳhāmosh rahā to woh a'lā darje kī chīz hai.
2. Māl-o asbāb masjid meñ lā kar ba-gharaze tijārat bechnā yā ḳharīdnā.(Tafṣīl ke liye mulāḥaḥazah farmā'en: ṣafḥah nambār 146_148.)
3. Larā'ī jhagrā yā behūdah bāten karnā.

Sawāl nambār 128: Kyā mu'takif ba-ḥālate majbūrī ek masjid se dūsri masjid meñ muntaqil ho kar E'tikāf pūrā kar saktā hai?

Jawāb: Jī hān! Mu'takif ba-ḥālate majbūrī ek masjid se dūsri meñ muntaqil ho saktā hai. Maṣalan jis masjid meñ E'tikāf shurū' kiyā ho wahān jān-o māl kā khatrah lāḥiq ho jā'e yā masjid munhadim jā'e to aisī šūrat meñ us masjid se nikal kar fauran kisī nazdīkī masjid meñ E'tikāf kī nīyat se chale jānā chāhiye.

Sawāl nambār 129: Kyā mu'takif kisī marīz kī 'iddat yā namāze janāzah meñ sharīk ho saktā hai?

Jawāb: E'tikāf ke daurān mu'takif 'iyādate marīz yā namāze janāzah ke liye nahīn jā saktā. Sayyidah 'Ā'ishah raḍiya Allāhu 'anhā bayān kartī hain:

“E'tikāf karne wāle ke liye Sunnat hai keh woh kisī marīz kī 'iyādat nah kare, nah kisī janāze ke sāth jā'e, nah apnī bīwī ko ḥuwe aur nah us se mubāsharat kare aur ḡhair ṣarūrī ḥājat ke 'ilāwah E'tikāf-gāh se nah nikle.”¹⁵⁹

Hān agar guzarte-guzarte bi-lā tawaqūf bīmār kī 'iyādat kar lī jā'e to jā'iz hai. Ḥaṣrat 'Ā'ishah raḍiya Allāhu 'anhā hī bayān farmātī hain:

كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ يَمُرُّ بِالْمَرِيضِ
وَهُوَ مُغْتَكِفٌ، فَيَمُرُّ كَمَا هُوَ وَلَا يُعْرِجُ يَسْأَلُ عَنْهُ. وَقَالَ

159 Abū Dāwūd, al-Sunan, Kitābu al-Ṣawm, bābu al-mu'takifu ya'ūdu al-marīḍ, 2: 333, 2473

بن عيسى: قَالَتْ: أَنْ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ
وَسَلَّمَ يَعُودُ الْمَرِيضَ، وَهُوَ مُعْتَكِفٌ.¹⁶⁰

“Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ḥālate E‘tikāf meñ marīẓ ke pās se guzarte to tawaqquf kiye ba-ghair chalte-chalte us kā ḥāl dar-yāft farmā lete. Ibn ‘Īsā rāwī kāhte haiñ: Sayyidah ‘Ā’ishah Ṣiddīqah raḍiya Allāhu ‘anhā farmā rahī haiñ keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ba-ḥālate E‘tikāf marīẓ kī ‘iyādat farmāyā karte the.”

Ma‘lūm huwā keh mu‘takif kā janāze aur bīmār-pursī ke liye bil-iltezām jānā jā’iz nahīñ. Is gharaz se woh masjid se bāhar niklā to us kā E‘tikāf fāsīd ho jā’egā. **Lekin** agar us ne E‘tikāf karte waqt yeh nīyat kar lī thī keh namāze janāzah yā ‘iyādat ke liye jā’egā to is šurat meñ namāze janāzah yā bīmār-pursī ke liye jāne se E‘tikāf fāsīd nahīñ hogā.

Sawāl nambar 130: Kin Umūr kī binā’ par mu‘takif E‘tikāf-gāh se bāhar nikal saktā hai?

Jawāb: Mu‘takif basharī ẓarūriyāt maṣalan baitul-ḵhalā’ janā, ghusle wājib ke liye, agar E‘tikāf-gāh meñ saḥūlat maujūd nah ho to bāhar jā saktā hai. Yūñhī namāze janāzah (agar E‘tikāf baiḥte waqt us kī nīyat kī thī) aur namāze jum‘ah paḥne ke liye E‘tikāf-gāh se bāhar jā saktā hai. **Lekin** ẓarūrī hai keh fāriḡh hote hī fauran E‘tikāf-gāh meñ

160 Abū Dāwūd, al-Sunan, Kitābu al-Ṣawm, bābu al-mu‘takifu ya‘ūdu al-marīḍ, 2: 333, raqam: 2472

wāpas ā jā'e. Ādhe din yā us se zā'id bāhar rāhne se E'tikāfe masnūn tūṭ jā'egā.

Sawāl nambār 131: Kyā ḥālate E'tikāf meñ ḡhul karnā jā'iz hai?

Jawāb: Daurāne E'tikāf e'tekāf-gāh ke andar yā qarīb-tar maqām par ḡhul kar sakte haiñ. Kḥwāh wājib ho kḥwāh ḡhair wājib.

Sawāl nambār 132: Agar ko'ī shaḡḡḡ Ṣa'ūdī 'Arab meñ Ramaḍān sharīf kā āḡhāz kartā hai jo Pākistān se do roz qabl thā aur dasweñ Roze ko wāpas āyā to yahāñ āḡhwāñ Rozah thā. Ab woh E'tikāf baiḡhnā chāhtā hai to us ke liye E'tikāf kī kyā ṣūrat hogī?

Jawāb: Agar kisī shaḡḡḡ ne Sa'ūdī 'Arab meñ pählā Rozah rakhā, is liye keh us ne wahīñ yakum Ramaḍān pä liyā, kyūñ-keh Qurā'ne Ḥakīm meñ irshād hotā hai:

فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ - 161

“Pas tum meñ se jo ko'ī is mahīne ko pä le to woh us ke Roze zarūr rakhe.”

Ab jab-keh us ne Ramaḍān kā āḡhāz Pākistān se do dīn qabl kyā aur yeh bhī qaṭ'ī hai keh E'tikāfe masnūn das dīn se aur Ramaḍān tīs dīn se ziyādah nahīñ ho saktā to is ṣūrat meñ mu'takif ke liye zarūrī hai keh woh Sa'ūdī 'Arab ke ḡisāb se bīsweñ jab-keh Pākistān ḡisāb se aḡḡarahweñ Roze ko E'tikāf baiḡḡhe.

Al-battah Pākistān meñ chānd ke ḥiṣāb se jab 28 Roze huwe to us ke tīs Roze pūre ho ga'e aur tīs se zā'id Roze nahīn rakhe jā sakte. Is liye is kā masnūn e'tekāf bhī aṭṭhā'iswen Roze par mukammal jā'egā.

Agle din ya'nī Pākistān meñ 29 Ramaḍān ko woh shaḥṣ iḥfār karegā aur E'tikāf karnā chāhe to naflī kar saktā hai.

Ḥaẓrat 'Abd Allāh bin 'Umar raḍiya Allāhu 'anhu bayān karte haiñ keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne Ramaḍānu al-mubāarak kā tazīkrah karte huwe irshād farmāyā:

لَا تَصُومُوا حَتَّى تَرَوْا الْهَيْلَالَ - وَلَا تُفْطِرُوا حَتَّى تَرَوْهُ، فَإِنْ
أُغْمِيَ عَلَيْكُمْ فَأَقْدِرُوا لَهُ -¹⁶²

“Chānd dekhe ba-ghair nah Rozah rakho aur nah hī chānd chānd dekhe ba-ghair 'īd karo, aur agar maṭla' abr ālūd ho to (rozon) kī muddat pūrī karo (ya'nī tīs Roze karo).”

Lehāzā zarūrī hai keh jis jagah ke chānd dekhne par Rozah rakhā thā, wahīn ke ḥiṣāb se tīs Roze pūre kare. Kyūñ-keh ko'ī qamarī mahīnah tīs din se zā'id kā nahīn hotā.

Sawāl nambar 133: Ijtemā'ī E'tikāf kī ṣūrat meñ masjid se bāhar ḵhaimoñ aur mulḥaqah kamroñ meñ jo mu'takifīn baiṭhte haiñ kyā un kā E'tikāf ho jātā hai?

162 Muslim, al-Ṣaḥīḥ, Kitābu al-Ṣiyām, bābu wujūbu ṣawmi Ramaḍāna li-ru'ya'i al-hilāl, 04: 759, raqam: 1080

Jawāb: E'tikāf agar-cheh masjid meñ hī hotā hai lekin agar mu'takifin kī ta'dād itnī ziyādah ho keh masjid ke andar nah samā sakeñ to masjid se mulḥaqah 'imārāt-o dars-gāhoñ ko masjid qarār de diyā jātā hai. Bil-kul isī tarḥ jaise akṣar Dīnī jāme'āt se mulḥaqah 'imārāt ba-ṭaure dars-gāheñ bhī iste'māl hotī haiñ aur zarūrat paṛne par ba-ṭaure masjid bhī iste'māl hotī haiñ bal-keh 'ām masājid bhī Jum'ah, ijtemā'āt aur 'Īdayn ke mauqa' par jab namāziyon se bhar jātī haiñ to mulḥaqah rāstoñ, saṛkoñ aur khālī plōtoñ meñ bhī ṣafeñ ban jātī haiñ.

Ḥaḏrat Abū Hurayrah raḏiya Allāhu 'anhu se marwi hai keh Ḥuḏūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

“Mujhe dūsre Nabiyoñ par ḡhe faḏā'il kḥuṣūṣī ṭaur par 'aṭā huwe. Mujhe jāme' kalimāt 'aṭā kiye ga'e, rō'b ke sāth merī madad farma'ī ga'ī amwāle ḡhanīmat merī khāṭir ḡalāl liye ga'e, mere liye tamām rū'e zamīn masjid banā dī ga'ī aur pāk farmā'ī ga'ī aur mujhe tamām maḡhlūq kī ṭaraf Nabī banā kar bhejā gayā aur mere zarī'ah silsila'e nubūwat kḡhatm kiyā gayā.”¹⁶³

Pas is ṣūrat meñ masjid se mulḥaqah woh tamām jagah jahān-jahān namāzī ṣafe banāte haiñ, masjid ban jātī hai aur har namāzī ko masjid meñ namāz adā akrne kā ṣawab milta hai.

163 Ibn Ḥibbān, al-Ṣaḡīḥ, 14: 311, raqam: 6451

Allāh Ta'ālā ke ḳhāṣṣ faẓl-o karam se jab Minhāj al-Qur'ān ke Shāhre E'tikāf meñ hazāron farzandāne Islām aur sham'e risālat ke parwāne ijtemā'i E'tikāf meñ sharīk hote haiñ to zāhir hai tamām mu'takifīn masjid ke andar nahīn samā sakte. Pas is majbūrī ke peshe nazar mu'takifīn ke qiyām ke liye masjid se mulḥiqah rahā'ish-gāh aur maidān sab masjid ke ihāṭah ke ḥukm meñ hote haiñ, lehāzā wahān E'tikāf baiṭhnā bil-kul jā'iz hai.

Sawāl nambār 134: Kyā ḳhawātīn kā E'tikāf baiṭhnā durust hai?

Jawāb: Jī hāñ! Ḳhawātīn bhī E'tikāf baiṭh saktī haiñ. Ḥuẓūr ṣallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam kī azwāje muṭahharāt bhī E'tikāf baiṭhā kartī thīñ jaisā keh ḥadīṣe mubārakh ṣābit hai:

“Ummu al-Mu'minīn Ḥazrat 'Ā'ishah Ṣiddīqah raḍiya Allāhu 'anhā se marwī hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam Ramaḍānu al-mubārak ke ākhirī das dinoñ meñ E'tikāf kyā karte the. Yahāñ tak keh Allāh Ta'ālā ke ḥukm se Āp ṣallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam kā wiṣāl mubārak ho gayā. Āp ṣallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam ke ba'd Āp kī azwāje muṭahharāt ne bhī E'tikāf kiyā hai.”¹⁶⁴

164 Buḳhārī, al-Ṣaḥīḥ, Kitābu al-I'tikāf, bābu al-i'tikāfī fī al-'ashri al-awākhirī wa-al-i'tikāfī fī al-masājid, 02: 713, raqam: 1922

Sawāl nambar 135: Kyā bīwī kā ḵhāwind kī ijāzat ke ba-ghair E'tikāf baiṭhnā jā'iz hai?

Jawāb: Jī nahīn! Bīwī kā ḵhāwind kī ijāzat ke ba-ghair E'tikāf baiṭhnā jā'iz nahīn.

Sawāl nambar 136: 'Aurat kahān E'tikāf baiṭhe?

Jawāb: 'Aurat ke liye beh-tar yeh hai keh apne ghar meñ jo jagah namāz ke liye maḵshūṣ usī meñ E'tikāf baiṭhe. Us jagah ko "Masjidu al-Bayt" kahā jātā hai.

Sawāl nambar 137: Kyā ḵhawātīn ghar se dūr ijtemā'ī E'tikāf meñ baiṭh saktī haiñ?

Jawāb: Jī hān! Agar un ke liye bāhar pardah aur bā-ḥifāzat inteẓām ho aur E'tikāf ke sāth-sāth mazīd ta'līm-o tarbīyat aur tazkiyah wa taṣfīyah kā ehtemām ho to ḵhawātīn kā ijtemā'ī E'tikāf baiṭhnā jā'iz hai. Ba'zī baṛī masājid aur marākiz par al-ḥamdu lillāh hazāroñ kī ta'dād meñ mard-o ḵhawātīn alag-alag bā-pardah bā-ḥifāzat E'tikāf baiṭhte haiñ. Shab-o roz ke ma'mūlāt ke liye ek niẓām-ul-awqāt muhayyā kiyā jātā hai. Ta'līm aur tarbīyat-o tazkiyah kā yeh inteẓām-o ehtemām har masjid meñ nahīn ho saktā.

'Allāmah Ibn Nujaym Ḥanafī 'aurat ke masjid meñ E'tikāf baiṭhne ke ḥawāle se raqam-ṭarāz haiñ:

ان إعتكافها في مسجد الجماعة جائز.

"Be-shak 'aurat kā jamā'at wālī masjid meñ E'tikāf jā'iz hai."

'Allāmah Kāsānī kī **Badā'i' al-ṣanā'i'** ke ḥawāle se Āp mazīd likhte haiñ:

ان اعتكافها في مسجد الجماعة صحيح بلا خلاف بين

اصحابنا.¹⁶⁵

“Aurat kā masjid meñ E'tikāf baiṭhnā durust hai. Is meñ hamāre A'imma'e Aḥnāf ke mā-bain ko'ī iḫtelāf nahīn.”

‘Allāmah Ibn ‘Ābidīn Shāmī **Radd al-muḥtār** meñ ‘aurat kā masjid meñ E'tikāf baiṭhnā makrūhe tanzīhī qarār dete haiñ sāth hī **Badā'i' al-ṣanā'i'** ke ḥawālah se likhte haiñ:

صرح في البدائع بأنه خلاف الأفضل.¹⁶⁶

“**Badā'i' al-ṣanā'i'** meñ ‘Allāmah Kāsānī ne taṣrīḥ farmā'ī hai keh masjid meñ ‘aurat kā E'tikāf baiṭhnā ḵhilāfe afzal hai.”

Murād yeh hai keh masjid kī nisbat ‘aurat kā ghar meñ E'tikāf baiṭhnā afzal hai.

Wazāhat

Har masjid meñ ‘auratoñ ke E'tikāf kā ḵhāṭir-ḵhwaḥ inteẓām nahīn hotā. Nah bā-pardah alag-thalag bā-'izzat ṭaur par un ke liye māḥfūz jā'e E'tikāf kā ehtemām hotā hai. Yahī chīzeñ masjid meñ ‘auratoñ ke E'tikāf par mumāna'at kā shar'ī jawāz muhayyā kartī haiñ. Magar jis masjid meñ wus'at ho, mardoñ aur ‘auratoñ ke liye alag-alag bā-pardah māḥfūz jā'e E'tikāf ho, tamām ḥāẓirīñ ko ek ma'qūl-o mufīd niẓāmul-awqāt kī pābandī se ta'līm-o tarbīyat, tazkiya-o

165 Ibn Nujaym, al-Baḥr al-rā'iq, 2: 324

166 Ibn ‘Ābidīn Shāmī, Radd al-muḥtār, 2: 441

tahārat aur farā'iz-o wājibāt ke sāth-sāth nawāfil par bhī 'āmil banāyā jā'e, durūd-o salām, zikr-o azkār, wa'z-o naṣīhat aur wazā'if parhne kī pābandī lagā'ī jā'e to wahān E'tikāf baiṭhne kā fā'edah aur ajr-o sawāb inferādī E'tikāf se bhī baḥ jātā hai.

Tāhrike Minhāj al-Qur'ān ke zere ehtemām hone-wālā ijtemā'ī E'tikāf isī kī ek miṣāl hai. Jahān khawātīn dūr-darāz 'ilāqon se E'tikāf kī sa'ādat ḥāṣil kartī hain. Woh apne khāwindon yā māhramon ke ham-rāh markazī E'tikāf-gāh meñ ā jātī hain. Yahān mardon aur 'auraton ke liye masjid se muttaṣil wasī'-o 'arīz raqbah par alag-alag qiyām-o ṭa'ām aur rahā'ish kā band-o bast kiyā jātā hai. Khawātīn se muta'alliq andarūnī (indoor) mu'āmalāt ke intezām-o inṣerām ke liye sainkron nau-jawān ṭalibāt aur wīman lig kī membarz jab-keh bairūnī (outdoor) ḥifāzāt ke liye musallaḥ-gārdz chaubīs ghaṇṭe maujūd rāhte hain. Āne wālī khawātīn kī bā-qā'edah rajistreshan hotī hai. Un kī ṣeḥḥat-o ṣafā'ī, qiyām-o ṭa'ām aur ba-ṣūrate bīmārī wa ḥādeṣah ṭibbī māhirīn kī ṭimeñ har waqt maujūd hotī hain. Durūse Qur'ān-o Ḥadīs, fiqh-o taṣawwuf ke ḥalqah-jāt aur dīgar ta'līmī wa tarbiyatī progrām bā-qā'edagī se hote hain. Yeh sab kuḥ har jagah nah muyassar hai aur nah mumkin hai, jab-keh in umūr kī zarūrat-o ahammiyat mōhtāje bayān nahīn. Is par tafṣilī guftgū ham sawal nambar 114 meñ kar chuke hain.

Sawāl nambar 138 : Kyā khawātīn shar'ī 'uzr (ḥaiḻ) rokne ke liye ṭaibleṭ yā injekshan iste'māl kar ke E'tikāf baiṭh saktī hain?

Jawāb: Agar injekshan lagwāne se ṣeḥḥat par bure aṣarāt murattab nah hoñ to khawātīn ifṭārī ke awqāt meñ (ya'nī ḡhurūbe āftāb se le kar azāne fajr se qabl tak) ṭaibleṭ le saktī

yā injekshan lagwā saktī haiñ. Lekin agar injekshan lagwāne yā goliyāñ khāne ke bā-wujūd kisī waqt 'uzr shar'ī lāḥiq ho jā'e - chāhe woh thoḡ der ke liye hī ho. To masnūn E'tikāf tūṭ jā'egā.

Sawāl nambar 139: Agar mu'takifah kā shar'ī 'uzr kī waj·h se masnūn E'tikāf tūṭ jā'e to woh kitne dinon ke E'tikāf kī qazā karegī?

Jawāb: Ramaḍānu al-mubāarak meñ mu'takif yā mu'takifah (mard yā 'aurat) kā kisī 'uzr kī waj·h se masnūn E'tikāf tūṭ jā'e, masalan ḡarūrat se zā'id E'tikāf-gāh se bāhar rahe yā mu'takifah ('aurat) ko ḡaiḡ ā jā'e yā nifās (bachche kī paidā'ish) ho jā'e yā ko'ī aur bīmārī yā taklīf lāḥiq ho jā'e to jitne din kā E'tikāf rāh jā'e, aur Ramaḍānu al-mubāarak ke Roze bhī itne hī hon to 'īd ke ba'd jab Ramaḍān ke rozon kī qazā kare to E'tikāf kī bhī qazā kar le. Agar qazā'e Ramaḍān ke sāth E'tikāf nahīn kiyā to ba'd meñ naflī Roze rakh kar E'tikāf pūrā kare.

7. ‘Īd al-Fiṭr aur Ṣadaqa’e Fiṭr

Sawāl nambar 140: Namāze ‘Īdayn kā ḥukm kab diyā gayā?

Jawāb: Namāze ‘Īdayn kā ḥukm hijrate Madīnah ke pāhle sāl diyā gayā. Allāh Ta‘ālā ne Musalmānoñ kī ḵḥuṣhī aur farḥat ke liye sāl meñ do aham din muqarrar kiye jin meñ se ek ‘Īdu al-Aḍḥā aur dūsra ‘Īdu al-Fiṭr kā din hai. Ḥaṣrat Anas bin Mālik raḍiya Allāhu ‘anhu se marwī hai keh Ḥuṣūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam jab Madīnah tashrīf lā’e to (dekhā keh) wahān ke log do din khel tamāshe meñ guzarte the. Ḥuṣūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne dar-yāft farmāyā keh yeh din kyā haiñ? Unhoñ ne khā keh ham ayyāme jāhiliyat meñ un dinoñ meñ khel tamāshe kiya karte the. Rasūl Allāh ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

إِنَّ اللَّهَ قَدْ أَبَدَلَكُمْ بِهِمَا خَيْرًا مِنْهُمَا؛ يَوْمَ الْأَضْحَى وَيَوْمَ

الْفِطْرِ. 167

“Allāh Ta‘ālā ne un ayyām ke badle meñ tumheñ un se beh-tar do ayyām: Yaumul-Aḍḥā aur Yaumul-Fiṭr ‘atā farmā’e haiñ.”

Sawāl nambar 141: ‘Īdu al-Fiṭr ko ḵḥuṣhī kā din kyūñ qarār diyā gayā?

Jawāb: ‘Īdu al-Fiṭr dar-aṣl bōhat-sī ḵḥuṣhiyoñ majmū‘ah hai. Ek Ramaḍān al-mubāarak ke rozoñ kī ḵḥuṣhī, dūsri qiyām

167 Abū Dāwūd, al-Sunan, Kitābu al-Ṣalāt, bābu ṣalātu al-‘Īdayn, 01/295, raqam: 1134

shab-hā'e Ramaḍān kī khushī, tīsri nuzūl Qur'ān, chauthī Laylat al-Qadr aur pānchwīn Allāh Ta'ālā kī ṭaraf se Rozah-dāroñ ke liye raḥmat-o baḥsish aur 'azāb Jahannam se āzādī kī khushī. Phir uin tamām khushiyon kā izhār ṣadaqa-o khairāt jaise ṣadaqa'e Fiṭr kahā jātā hai, keh zarī'e karne kā ḥukm hai tā-keh 'ibādat ke sāth infāq-o khairāt kā 'amal bhī sharīk ho jā'e. Yahī woh wujūhāt haiñ jin kī binā' par use Mominon ke liye "Khushī kā Din" qarār diyā gayā.

Sawāl nambar 142: Kyā 'Īd ke din Rozah rakhnā jā'iz hai?

Jawāb: Jī nahīn! 'Īd ke din Rozah rakhnā jā'iz nahīn. Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne 'īd ke din Rozah rakhne se man'a farmāyā hai. Ḥaẓrat Abū Sa'īd Ḳhudrī raḍīya Allāhu 'anhu farmāte haiñ:

نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ عَنْ صِيَامِ
يَوْمَيْنِ: يَوْمِ الْفِطْرِ وَيَوْمِ الْأَضْحَى. ¹⁶⁸

“Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne do dinon Fiṭr aur Aḍḥā ke din Rozah rakhne se man'a farmāyā.”

Sawāl nambar 143: 'Īdu al-Fiṭr kī namāz kā waqt kyā hai aur us kī adā'igī meñ tākhīr jā'iz hai?

Jawāb: 'Īdu al-Fiṭr kī namāz kā waqt āftāb ke baland ho jāne ke ba'd zawāl se pāhle tak rāhnā hai. 'Īdu al-Fiṭr kī namāz meñ tākhīr karnā jā'iz hai jaisā keh Ḥuẓūr Nabīye Akram

168 Abū Dāwūd, al-Sunan, Kitābu al-Ṣawm, bābu fī ṣawmi al-'Īdayn, 02:314, raqam: 2417

ṣallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne Ḥaẓrat 'Amr bin Ḥazm raḍiya Allāhu 'anhu ko Najrān meñ ḥukm diyā:

عَجِّلِ الْأَضْحَىٰ وَأَخِّرِ الْفِطْرَ وَذَكِّرِ النَّاسَ. ¹⁶⁹

“'Īdu al-Aḍḥā kī namāz jaldī adā karo aur 'Īdu al-Fiṭr kī namāz der se adā karo aur logon ko wa'z sunā'o.”

Agar pāhle din namāze 'īd kisī 'uzr kī waj·h se rāh ga'ī to dūsre din ijtemā'ī ṭaur par adā karnā jā'iz hai jab-keh 'Īdu al-Fiṭr kī namāz tīsre din jā'iz nahīn hai ba-ḵhilāf 'Īdu al-Aḍḥā. Agar pāhle aur dūsre din kisī 'uzr kī waj·h imām aur muqtadī namāz adā nah kar sakeñ to tīsre din bhī 'Īdu al-Aḍḥā kī namāz paḥī jā saktī hai. ¹⁷⁰

Sawāl nambar 144: 'Īd kī namāz ke liye azān aur iqāmat ke bāre meñ kyā ḥukm hai?

Jawāb: 'Īd kī namāz meñ nah azān hotī hai aur nah iqāmat. Ḥaẓrat Jābir bin 'Abd Allāh raḍiya Allāhu 'anhu bayān karte haiñ:

شَهِدْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَعَلَىٰ آلِهِ وَسَلَّمَ
الصَّلَاةَ يَوْمَ الْعِيدِ، فَبَدَأَ بِالصَّلَاةِ قَبْلَ الْخُطْبَةِ بِغَيْرِ
أَذَانٍ وَلَا إِقَامَةٍ. ¹⁷¹

“Main 'īd ke din namāz meñ Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-

169 Bayhaqī, al-Sunan al-kubrā, 03:283, raqam: 5944

170 Marghīnānī, al-Hidāyah, 01: 132_133

171 Muslim, al-Ṣaḥīḥ, Kitāb Ṣalātu al-'Īdayn, 02: 603, raqam: 885

sallam ke sāth ḥāzīr thā. Pas Āp ne azān aur takbīr ke ba-ghair kḥuṭbah se qabl ‘Īd kī namāz paṛhī.”

Sawāl nambar 145: Namāze ‘Īdayn adā karne kā kyā ṭarīqah hai?

Jawāb: ‘Īdu al-Fiṭr aur ‘Īdu al-Aḍḥā kī namāzeñ har us shaḵḥ par wājib haiñ jis par Jum‘ah farz hai. ‘Īdayn dogānah ya‘nī do rak‘atoñ wālī namāz hai. Namāze ‘Īdayn kā ṭarīqah woḥī hai jo dīgar namāzoñ kā hai, farq širf itnā hai keh namāze ‘Īdayn meñ che zā‘id takbīren kahī jātī haiñ. Imām takbīre tāḥrīmah ke ba‘d sanā paṛhe, phir hāth uṭhā kar tīn takbīr uṭhā kar tīn takbīreñ kahe, tīsī takbīr ke ba‘d nāf ke nīche hāth bāndh le, muqtadī bhī aisā hī karen. Phir Imām ta‘awwuz wa tasmiyah ke ba‘d jahran qir‘at kare. Qir‘at ke ba‘d ḥasbe ma‘mūl rukū‘ wa sujūd kiye jā‘eñ. Phir dūsī rak‘at shurū‘ hogī. Imām qir‘at kare, qir‘at ke ba‘d tīn martabah hāth uṭhā kar takbīreñ kahe, muqtadī bhī us ke sāth aisā hī karen aur chauthī martabah Imām hāth uṭhā‘e ba-ghair takbīre rukū‘ kare, muqtadī bhī aisā karen, is ṭarḥ do rak‘at namāz mukammal kī jā‘egī. Namāz ‘Īdayn kā waqt āftāb ke baland ho jāne ke ba‘d zawāl se pāhle tak hai.

Sawāl nambar 146: ‘Īd ke din kaun-se umūr ba-jā lānā masnūn aur mustaḥab haiñ?

Jawāb: ‘Īd ke din mundareja‘e zail umūr ba-jā lānā masnūn wa mustaḥab haiñ:

1. Miswāk karnā.
2. Ġhisl karnā.
3. Kapṛe naye hoñ to beh-tar warnah dhule huwe pāhān·nā.

4. Kḥuṣh lagānā.
5. Subḥ sawere uṭh kar 'īd-gāh jāne kī tayyārī karnā.
6. Namāze 'Īdu -al-Fiṭr se pāhle ṣadaqa'e Fiṭr adā karnā.
7. Paidal 'īd-gāh jānā.
8. Ek rāste se jānā aur dūsre rāste se wāpas ānā.
9. Namāze 'Īdu al-Fiṭr ko jāne se pāhle ṭāq 'adad khajūron yā ḥuwāron kā kḥānā yā ko'ī aur mīṭhī chīz khā lenā.
10. 'Īdu al-Aḍḥā kī namāz se pāhle kuḥ nah khānā mustaḥab hai agar qurbānī kā gosht muyassar ho to namāze 'īd ke ba'd us kā khānā mustaḥab hai. Yeh Allah Ta'ālā kī ṭaraf se us ke bandoṅ kī ziyāfat hai lekin agar kuḥ khā liyā tab bhī ko'ī ḥaraj nahīn.
11. 'Īdayn kī namāz kisī baḥe maidān meṅ adā karnā Sunnat hai. Lekin baḥe shāhr yā us jagah jahān ziyādah ābādī ho ek se zā'id maqāmāt par 'Īdayn ke ijtemā'āt bhī durust hain aur maidān kī bhī shart nahīn. Baḥe masājid meṅ bhī yeh ijtemā'āt ṣaḥīḥ hain jaisā keh āj kal ho rahā hai. Us kī aham waj·h yeh hai keh agar kisī ek jagah ijtemā'ī hogā to bōhat-se log namāze 'īd se māḥrūm rāh jā'eṅge, kuḥ to ḥaqīqī mushkilāt kī waj·h se aur kuḥ apnī susti ke bā'is.
12. Namāze 'īd ke liye takbīre tashrīq kāhte huwe jānā. 'Īdu al-Aḍḥā meṅ bā-āwāz baland aur 'Īdu al-Fiṭr meṅ āhistah kāhnī chāhiye.
13. 'Īdayn kā kḥuṭbah Sunnat hai hai, yeh kḥuṭbah namāz ke ba'd hogā.
14. Agar kḥuṭbah namāze 'īd se pāhle diyā to kāfī hai agar-cheh makrūh hai ba'd meṅ i'ādah nahīn kiyā jā'egā.

Sawāl nambār 147: 'Īd kī rāt 'ibādat karne ki kyā faẓīlat hai?

Jawāb: 'Īd kā din jahān k̄hushī wa masarrat ke izhār aur mel milāp kā din hotā hai wahān 'īd kī rāt meñ kī jāne wālī 'ibādat kī faẓīlat 'ām dinon meñ jī jāne wāle 'ibādat se ka'ī gunā baḥ kar hai. Ḥaẓrat Abū Umāmah raḍiya Allāhu 'anhu se marwī hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

مَنْ قَامَ لَيْلَتِي الْعِيدَيْنِ مُحْتَسِبًا لِلَّهِ لَمْ يَمُتْ قَلْبُهُ يَوْمَ

تَبَوُّتِ الْقُلُوبِ. 172.

“Jo shaḥṣ 'Īdu al-Fiṭr aur 'Īdu al-Aḍḥā kī rāton meñ 'ibādat kī nīyat se qiyām kartā hai, us kā dil us din fī faut nahīn hogā jis din tamām faut ho jā'enge.”

Ḥaẓrat Mu'ādh bin Jabal raḍiya Allāhu 'anhu se marwi hai keh Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā:

مَنْ أَحْيَا اللَّيْلِيَّ الْخُمْسَ، وَجَبَتْ لَهُ الْجَنَّةُ: لَيْلَةَ

التَّوْبَةِ، وَلَيْلَةَ عَرَفَةَ، وَلَيْلَةَ النَّحْرِ، وَلَيْلَةَ الْفِطْرِ،

وَلَيْلَةَ النِّصْفِ مِنْ شَعْبَانَ. 173.

“Jo shaḥṣ pāñch rāteñ 'ibādat kare, us ke liye Jannat wājib ho jāti hai. Woh rāteñ yeh haiñ:

172 Ibn Mājah, al-Sunan, Kitābu al-Ṣiyām, bābu fīman qāma fī laylatayī al-
'Īdayn, 02:377, raqam: 1782

173 Mundhirī, al-Tarḡīb wa-al-tarḥīb, 01: 182

āṭh Dhū al-Ḥijjah, nau Dhū al-Ḥijjah (ya'nī 'Īdu al-Aḍḥá), das Dhū al-Ḥijjah, 'Īdu al-Fiṭr aur pandrah Sha'bān kī rāt (ya'nī Shabe Barā'at).”

Sawāl nambar 148: Ṣadaqa'e Fiṭr kise kāhte haiñ?

Jawāb: Ṣadaqa'e Fiṭr māli infāq hai jis kā ḥukm Ḥuḏūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne zakā' se pāhle us sāl diyā jis sāl Ramaḏān kā Rozah farz huwā. Ṣadaqa'e Fiṭr ḡharīboñ aur miskīnoñ ko diyā jātā hai. Is ko Fiṭrānah bhī kāhte haiñ. Us kā adā karnā har māl-dār shaḡḡ ke liye zarūrī hai tā-keh ḡharīb aur miskīn log bhī 'īd kī ḡhushiyon meñ sharīk ho sakeñ. 'Ilāwah azīn ṣadaqa'e Fiṭr Roze-dār ko fuḏūl aur fōḡsh ḡarakāt se pāk karne kā zarī'ah hai. Ḥaḏrat Ibn 'Abbāṣ raḏīya Allāhu 'anhumā se marwī hai keh Ḥuḏūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne ṣadaqa'e Fiṭr ko is liye farz qarār diyā hai keh yeh Rozah-dār ke behūdah kāmon aur fuḡsh bātoñ kī pākī aur masākīn ke liye khāne kā bā'is bantā hai.¹⁷⁴

Sawāl nambar 149: Ṣadaqa'e Fiṭr kis par wājib hai?

Jawāb: Ṣadaqa'e Fiṭr tamām Musalmānoñ par wājib hai. Ḥaḏrat Ibn 'Umar raḏīya Allāhu 'anhumā riwāyat karte haiñ:

فَرَضَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ زَكَاةَ
الْفِطْرِ مِنْ رَمَضَانَ، صَاعًا مِنْ تَمْرٍ أَوْ صَاعًا مِنْ شَعِيرٍ، عَلَى

174 Abū Dāwūd, al-Sunan, Kitābu al-Zakā'at, bābu zakā'itu al-fiṭr 02: 28, raqam: 1609

العَبْدِ وَالْحَرِّ، وَالذَّكَرِ وَالْأُنْثَى، وَالصَّغِيرِ وَالْكَبِيرِ مِنَ
المُسْلِمِينَ. 175

“Rasūl Allāh ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne ḡhulām aur āzād, mard aur ‘aurat, ḡhoṭe aur baṛe sab Musalmānon par ṣadaqa’e Fiṭr khajūr yā jau kā ek ṣā’ farz kiyā hai.”

Isī tarḡ Ḥazrat Abū Hurayrah raḡiya Allāhu ‘anhu se riwāyat hai keh Rasūl Allāh ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Ṣadaqa’e Fiṭr har tawaṅgar par (wājib) hai.¹⁷⁶

Shar‘a kī rū se tawaṅgar aise shaḡṣ ko kāhte haiñ jis par zakāt wājib ho yā us par zakāt to wājib nah ho lekin us ke pās zarūrī asbāb (jaise ḡhar, kapṛe aur ḡhar kā sāmān wa-ḡhairah) ho keh jitnī qīmat par zakāt wājib ho jātī hai. Ḳḡwāḡ woh tijārat kā māl ho yā nah ho aur ḡḡwāḡ us par sāl guzar rahe yā nah guzre, aisī ṣūrat meñ us shaḡṣ par ṣadaqa’e Fiṭr adā karnā wājib hai.

Sawāl nambar 150: Ṣadaqa’e Fiṭr kī adā’iḡī kā waḡt kyā hai?

Jawāb: Ṣadaqa’e Fiṭr kī adā’iḡī kā afzal waḡt ‘id kī ṣubḡe ṣādiq ke ba’d aur namāze ‘id se pāhle kā hai. Ḥuzūr Nabīye

175 Buḡḡhārī, al-Ṣaḡḡḡḡḡḡḡḡ, Kitābu al-Zakāt, bābu farḡi ṣadaqaṭi al-fiṭr, 2: 547, raqam: 1432

176 Kinānī, Jujājat al-maṣābīḡ 01: 511

Akram ṣallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam kā farmān hai keh namāz kī ṭaraf jāne se pāhle zakāt adā kar lī jā'e.¹⁷⁷

Lekin agar ko'ī shaḫṣ ṣadaqa'e Fiṭr kisī waj'h se 'īd ke roz adā nah kar sakā aur ba'd meñ adā kiyā to us kā shumār qazā meñ nahīn hogā. Ṣadaqa'e Fiṭr kisī waqt bhī adā kiyā jā'e woh adā hī hogā.

Sawāl nambar 151: Ṣadaqa'e Fiṭr ke fawā'id kyā haiñ?

Jawāb: Ṣadaqa'e Fiṭr ke mundareja'e zail fawā'id haiñ:

1. Ṣadaqa'e Fiṭr adā karne se ḥukme shar'ī par 'amal karne kā sawāb miltā hai.
2. Ṣadaqa'e Fiṭr rozoñ ko kamī kotāhī se pāk karne kā zarī' ah hai.
3. Ṣadaqa'e Fiṭr dene se 'īd ke din nādāroñ aur muflisoñ kī kafālat ho jātī hai, isī liye us kī adā'igī kā ṣaḥīḥ waqt 'Īdu al-Fiṭr se pāhle hai.

Sawāl nambar 152: Māhe Ramaḍān meñ ṣadaqa-o ḫhairāt karne kī faẓīlat kyā hai?

Jawāb: Ṣadaqa-o ḫhairāt woh māl hai jo Allāh kī riẓā ke liye ḡharīb-o miskīn logoñ ko diyā jātā hai. Zakāt-o 'ushr aur ṣadaqa'e Fiṭr tīnoñ wājib haiñ. Jo un tīnoñ meñ se kisī ek ko adā nah karegā, saḫt gunāhgār hogā. Un ke 'ilāwah bhī rāhe Ḳhudā meñ ṣadaqa-o ḫhairāt karne kā bōhat ziyādah ajr-o sawāb hai aur dunya-o āḫirat meñ us ke be-shumār haiñ. Ramaḍānu al-mubāarak meñ ṣadaqa-o ḫhairāt kī faẓīlat kā 'ilm hamen Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu 'alayhi wa-

177 Buḫhārī, al-Ṣaḥīḥ, Kitābu al-Zakāt, bābu al-ṣadaqati qabla al-'īd, 02: 548, raqam: 1438

Ālihī wa-sallam kī muta‘addad aḥādīse mubārakah se miltā hai:

1. Ḥazrat Anas bin Mālik raḍiya Allāhu ‘anhu bayān karte haiñ keh Ḥuzūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam se pūchā gayā: kaun-sā ṣadaqah afzal hai? Āp ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā: Ramaḍān meñ ṣadaqah karnā afzal hai.¹⁷⁸

2. Ḥazrat ‘Abd Allāh bin ‘Abbās raḍiya Allāhu ‘anhumā se marwī hai keh Ḥuzūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam tamām logoñ se baḥ kar saḥhī the. Ramaḍān meñ jab Ḥazrat Jibrīl Amīn ‘alayhi al-salām kī Āp ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam se mulāqāt hotī to Āp ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam bōhat ziyādah saḥhāwat kyā karte the. Ḥazrat Jibrīl ‘alayhi al-salām kī mulāqāt ke waqt to Āp ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam saḥhāwat meñ tez hawā ke jhonke se bhī baḥ jātī.¹⁷⁹

www.TahirulQadriBooks.com

178 Tirmidhī, al-Sunan, Kitābu al-Zakāī, bābu mā jā’a fī faḍli al-ṣadaqah, 02: 43, raqam: 663

179 Buḥhārī, al-Ṣaḥīḥ, Kitābu al-Ṣawm, bābu aḥjūdu mā kāna al-Nabīyu ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallama yakūnu fī Ramaḍān, 02: 672, raqam: 1803

8. 'Īdu al-Fiṭr aur Ṣadaqa'e Fiṭr se muta'alliqah masā'il

Sawāl nambār 153: Kyā 'Īd kī namāz ke liye jamā'at shart hai?

Jawāb: Jī hān! 'Īd kī namāz ke liye jamā'at shart hai. Namāze 'Īd kī jamā'at ek shaḫṣ ke sharīk hone se bhī ho jātī hai.

Sawāl nambār 154: 'Īdu al-Fiṭr kā ḫuṭbah paṛhne kā tarīqah kyā hai?

Jawāb: 'Īdu al-Fiṭr kā ḫuṭbah paṛhne kā tarīqah yeh hai keh Imām 'Īd kī namāz ke salām ke ba'd du'ā mānge minbar ke pāhle darjah par khāre ho kar logon kī taraf muh kar ke ḫuṭbah paṛhnā shurū' kare. Āhistah āwāz meñ pāhle ta'awwuz aur phir tasmīyah paṛh kar nau (9) daf'ah **الله أكبر** kahe yā tīn daf'ah takbīre tashrīq (**الله أكبر الله أكبر لا إله إلا الله والله أكبر الله أكبر**) paṛhe phir **الحمد لله** se ḫuṭbah shurū' kar de.

Pāhlā ḫuṭbah ḫatm karne ke ba'd tīn tasbīhāt yā tīn āyāt kī miqdār khāmosh ho akr minbar par baiṭh jā'e, Phir is ke ba'd khāre ho kar sāth da'fah **الله أكبر** yā do daf'ah takbīre tashrīq paṛh kar dūsra ḫuṭbah shurū' kare.

Sawāl nambār 155: Agar kisī kī namāze 'Īd rāh jā'e yā fāsīd ho jā'e to us kī qazā hai yā nahīn?

Jawāb: Agar ko'ī shaḫṣ 'Īd kī namāz Imām ke pīḫe nah paṛh sake yā kisī waj'h se us kī 'Īd kī namāz fāsīd ho jā'e to shar'an us kī qazā kā muṭālabah nahīn kiyā jā'egā, nah waqt ke nadar nah us ke ba'd.

Hān agar woh shaḵḥ chāhe to namāze chāsht kī chār rak'ateñ ba-ghair izāfi takbīrāt ke paḥ le. Pāhlī rak'at meñ **sūratu al-Fātiḥah** ke sāth **sūratu al-A'lá** aur dūsri rak'at meñ **sūrat al-Duḥá**, tīsri meñ **sūrat al-Inshirāḥ** aur chauthi meñ **sūrat al-Tīn** paḥī jā'e.

Sawāl nambar 156: Agar 'Īd Jum'ah ke din ho to namāze Jum'ah ādā karne ke bāre meñ kyā ḥukm hai?

Jawāb: Agar 'īd Jum'ah ke din ā jā'e to donoñ namāzeñ apne-apne muqarrarah awqāt par ḥasbe ma'mūl adā kī jā'engī. Raḥmateñ aur barakateñ do-gunā ho jā'engī.

1. Abū Ṣāliḥ al-Zayyāt se marwī hai:

إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ اجْتَمَعَ فِي زَمَانِهِ
يَوْمٍ جُمُعَةٍ وَيَوْمٍ فِطْرٍ، فَقَالَ: إِنَّ هَذَا الْيَوْمَ يُومَرُ، قَدْ
اجْتَمَعَ فِيهِ عِيدَانِ، فَمَنْ أَحَبَّ فَلْيَنْقَلِبْ وَمَنْ أَحَبَّ أَنْ
يَنْتَظِرَ فَلْيَنْتَظِرْ.¹⁸⁰

“Ḥuḏūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ke zamānah meñ Jum'ah aur 'Īdu al-Fiṭr ek din meñ jam'a ho ga'e to Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne farmāyā: āj ek din meñ do 'īdeñ jam'a ho ga'īñ, jo ghar wāpas jānā chāhe chalā jā'e aur jo namāze Jum'ah kā inteḏār karnā chāhe, woh inteḏār kare.”

180 'Abd al-Razzāq, al-Muṣannaf, 3: 304, raqam: 5729

2. Ḥaẓrat 'Abd al-Raḥmān bin 'Awf raḍiya Allāhu 'anhu ke āzād-kardah ḡhulām Abū 'Ubayd raḍiya Allāhu 'anhu se marwī hai keh main Sayyidinā 'Uṭhmān Ḡhanī raḍiya Allāhu 'anhu ke pās ḥāẓir thā 'Īdu al-Fiṭr aur Jum'ah kā din jam'a ho ga'e. Sayyidinā 'Uṭhmān Ḡhanī raḍiya Allāhu 'anhu ne namāze 'Īd ke ba'd logoñ ko kḥuṭbah diyā aur phir farmāyā: yeh do 'īdeñ ek din jam'a ho ga'ī haiñ.

فمن كان من اهل العوالي فاحب ان يميكت حتى يشهد

الجمعة فليفعل، ومن احب ان ينصرف فقد اذنا

له. 181

“Pas jo muzāfāt kā bāshandah hai aur namāze Jum'ah meñ shāmil honā chāhtā hai to shāmil ho jā'e aur jo ghar ko lautnā chāhe to use bhī ijāzat de dī ga'ī hai.”

3. Ḥaẓrat Nu'mān bin Bashir raḍiya Allāhu 'anhu se riwāyat hai:

كان رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم يقرأ في الجمعة

والعيد بـ: ﴿سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى﴾ وَ ﴿هَلْ أَتَاكَ

حَدِيثُ الْغَاشِيَةِ﴾ فَإِذَا اجْتَمَعَ الْجُمُعَةُ وَالْعِيدَانِ فِي يَوْمٍ

قرا بهما. 182

“Rasūl Allāh ṣallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam namāze Jum'ah wa namāze 'Īd

181 'Abd al-Razzāq, al-Muṣannaf, 3: 305, raqam: 5732

182 Nasā'ī, al-Sunan al-kubrā, 1: 547, raqam: 1775

men ākāḥ ḥadīḥ (Sūrat al-A‘lá) aur siḥ asmi rabiḥ al-āḡl (Sūrat al-Ġhāshiyah) paḥā karte the. Jab ek din men Jum‘ah wa ‘Īdayn jam‘a ho jā’e to (bhī) Āp ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam yahī do sūraten paḥte the.”

4. Ḥaḡrat Amīr Mu‘āwiyah raḡiya Allāhu ‘anhu ne Zayd bin Arqam raḡiya Allāhu ‘anhu se pūḥā:

أَشْهَدَتْ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ
عِيدَيْنِ؟ قَالَ: نَعَمْ، صَلَّى الْعِيدَ مِنْ أَوَّلِ النَّهَارِ ثُمَّ
رَخَّصَ فِي الْجُمُعَةِ.¹⁸³

“Kyā Āp ne do ‘īden (ya‘nī Jum‘ah aur ‘Īd ikaṡṡhī) Ḥuḡūr Nabīye Akram ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ke sāth paḥhī haiñ? Unhoñ ne kahā: jā hāñ! Sarkār ṣallá Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne din ḥaḥe namāze ‘Īd paḥhā’ī phir namāze Jum‘ah men ruḥṡat ‘aṡā farmā dī.”

5. Imām Muḥammad ne al-Jāmi‘ al-ṣaġhīr men ek hī din men do ‘īdoñ ke jam‘a hone ke muta‘alliq farmāyā:

يَشْهَدُهَا جَمِيعًا وَلَا يَتْرُكُ وَاحِدًا مِنْهَا، وَالْأُولَى مِنْهَا
سَنَةٌ وَالْآخِرَى فَرِيضَةٌ.¹⁸⁴

183 Nasā’ī, al-Sunan, Kitābu al-Ṣalā’i al-‘Īdayn, bābu al-ruḥṡatu fī al-taḥhallufi ‘ani al-Jumu‘ati li-man shahida al-‘Īd, 3: 194, raqam: 1591

184 Ibn Nujaym, al-Baḥr al-rā’iq, 2: 70

“Donoñ meñ ḥāzīrī hogī aur un meñ se kisī ek ko bhī nahīn ḥoṛā jā’egā, kyūn-keh pählī Sunnat (wājib) hai dūsri farz.”

6. ‘Allāmah Shāmī farmāte haiñ:

عيدان اجتماعاً في يوم واحد، فالاول سنة والثاني

فريضة، ولا يترك واحد منهما¹⁸⁵۔

“Jab ek din meñ do ‘īdeñ (‘Īd aur Jum‘ah) jam‘a ho jā’ēñ to pählī Sunnat (wājib) aur dūsri farz hai. Kisī ek ko bhī nahīn ḥoṛā jā’egā.”

7. Imām Abū Bakr bin Mas‘ūd Kāsānī farmāte haiñ:

تجب صلاة العيدين على أهل الاحصار كما تجب
الجمعة۔

“Donoñ ‘īdoñ kī namāz shāhriyoñ par aisī hī wājib hai jaise namāze Jum‘ah wājib hai.”

Imām Kāsānī al-Badā’i‘ al-ṣanā’i‘ meñ Imām Muḥammad kī rā’e se muta‘alliq likhte haiñ:

فإنه قال في العيدين اجتماعاً في يوم واحد، فالاول سنة

... في الجامع الصغير انها واجبة بالسنة ...

والصحيح أنها واجبة¹⁸⁶۔

185 Ibn ‘Ābidīn, Radd al-muhtār, 2: 166

186 Kāsānī, Badā’i‘ al-ṣanā’i‘, 1: 275

“Imām Muḥammad ne kahā Jum‘ah aur ‘Īd ek din meñ jam‘a ho jā‘en to pählī (namāze ‘Īd-Sunnat hai Jāmi‘ al (ṣaḡhīr meñ hai keh namāze ‘Īd Sunnat kī rū se wājib hai ṣaḡhīh yeh hai keh namāze ‘Īd wājib hai.”

Tabṣirah

Ḥuḏūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihi wa-sallam ne Jum‘ah ke din namāze ‘Īd wa Jum‘ah donoñ paḡhā‘īn. Hamāre liye yeh dalīl kāfī hai. Ham jo kuḇ samajhe haiñ woh yeh hai keh namāze ‘Īd paḡhā kar muzāfāte Madīnah se āne wāle logon ko Āp ne ruḡḡṣat de dī keh jo chāhe Madīnah munawwarah meñ rahe aur namāze Jum‘ah bhī adā kare aur jin ke ghar shāhr se itne dūr haiñ keh wahāñ namāze Jum‘ah wa ‘Īdayn adā nahīñ kar sakte woh chāheñ to namāze Jum‘ah adā karne se pähle apne gharoñ ko laut jā‘en. Pas jo shāhr meñ rāh jā‘enge un par namāze Jum‘ah farḏ hogī aur jo Jum‘ah ke waqt se pähle hī gā‘oñ chale ga‘e un par namāze Jum‘ah farḏ hī nah hū‘ī keh us ke liye shāhr honā shart hai. (Wallāhu a‘lamu wa-Rasūluhu)

Sawāl nambār 157: Namāze Jum‘ah aur ‘Īdayn kī namāz meñ kyā farq hai?

Jawāb: ‘Īdayn (ya‘nī ‘Īdu al-Fiṭr aur ‘Īdu al-Aḏḡā) kī namāz wājib hai magar sab par nahīñ bal-keh un par jin par Jum‘ah wājib hai. Is kī adā‘egi ke liye wohī sharteñ haiñ jo Jum‘ah kī haiñ. Ṣīrf itnā farq hai keh Jum‘ah meñ ḡhuṭbah shart hai aur ‘Īdayn meñ Sunnat hai agar Jum‘ah meñ ḡhuṭbah nah paḡhā to Jum‘ah nah huwā aur agar ‘Īdayn meñ nah paḡhā to namāz to ho ga‘ī magar makrūh hū‘ī. Dūsra farq yeh hai keh Jum‘ah kā ḡhuṭbah namāz se pähle hotā hai aur ‘Īdayn kā

namāz ke ba‘d. Agar ‘Īdayn kā k̄huṭbah namāz se pāhle paṛhā to makrūh hai magar namāz ho ga’ī lauṭā’ī nahīn jā’egī.

Sawāl nambar 158: Jo shaḫṣ Rozah nah rakhe kyā us par bhī ṣadaqa’e Fiṭr wājib hai?

Jawāb: Ṣadaqa’e Fiṭr wājib hone ke liye Rozah rakhnā shart nahīn. Agar kisī ‘uzr maṣalan: safar, maraḏ, buḥḥāpe kī wajḥ se yā ma‘ādḥa Allāh bi-lā ‘uzr bhī Rozah nah rakhā tab bhī ṣadaqa’e Fiṭr wājib hai.

Sawāl nambar 159: Kyā ṣadaqa’e Fiṭr yaume ‘Īd se pāhle Ramaḏān meṅ diyā jā saktā hai?

Jawāb: Jī hān! Ṣadaqa’e Fiṭr yaume ‘Īd se pāhle bhī adā kiyā jā saktā hai. ‘Īd se ek do dīn qabl Ḥaḏrat Ibn ‘Umar raḏiya Allāhu ‘anhumā ṣadaqa’e Fiṭr adā karnā ṣābit hai. Nāfi‘ bayān karte haiṅ:

187. **كَأُوَ يُعْطُونَ قَبْلَ الْفِطْرِ بِيَوْمِ أَوْ يَوْمَيْنِ.**

“Woh (ya’nī Ḥaḏrat Ibn ‘Umar raḏiya Allāhu ‘anhumā aur ba‘z dīgar Ṣaḥāba’e kirām raḏiya Allāhu ‘anhum) ‘Īdu al-Fiṭr se ke yā do roz qabl Fiṭrānah adā kar diyā karte the.”

Sawāl nambar 160: Kyā nā-bāliḡh par bhī Fiṭrānah adā karnā wājib hai?

Jawāb: Jī hān! Agar nā-bāliḡh kā apnā māl ho to us ke māl meṅ se ṣadaqa’e Fiṭr adā kiyā jā’egā wagarnah har ṣāhibe

187 Buḫḥārī, al-Ṣaḥīḥ, Kitābu al-Zakāi, bābu ṣadaqāti al-fiṭri ‘alā al-ḥurri wa-al-mamlūk, 2: 549, raqam: 1440

niṣāb mālik par apnī ṭaraf se aur apnī nā-bāliġh aulād kī ṭaraf se ṣadaqa'e Fiṭr adā karnā wājib hai.

Sawāl nambar 161: Fiṭrānah lene ke mustahiq kaun log haiñ?

Jawāb: Ṣadaqa'e Fiṭr/Fiṭrānah ke maṣārif wohī haiñ jo zakāt ke haiñ, ya'nī jin ko zakāt de sakte haiñ unheñ ṣadaqa'e Fiṭr de sakte haiñ aur jinheñ zakāt nahīñ de sakte unheñ Fiṭrānah bhī nahīñ de sakte. Maṣārif meñ se beh-tar yahī hai keh fuqarā' wa masākīn ko tarjīḥ dī jā'e, is liye keh Ḥuḏūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam kā irshād hai:

188. اَعْتُوهُمْ فِي هَذَا الْيَوْمِ.

“Is din masākīn ko (sawāl se) be-niyāz kar do.”

Sawāl nambar 162: Kyā rishtah-dāron ko ṣadaqa'e Fiṭr denā jā'iz hai?

Jawāb: Jī hāñ! Rishtah-dāron maṣalan bhā'ī, bāhān, chachā, māmūn, ḳhālāh wa-ġhairah ko ṣadaqa'e Fiṭr denā jā'iz hai lekin apnī aulād ko yā māñ bāp, nānā, nānī aur dādā, dādī ko zakāt aur ṣadaqa'e Fiṭr nahīñ de sakte. 'Ilāwah azīn shauhar bīwī yā biwī shauhar ko bhī ṣadaqa'e Fiṭr nahīñ de saktī.

Sawāl nambar 163: Shar'ī e'tebār se ṣadaqa'e Fiṭr kī miqdār kitnī muqarrar hai?

Jawāb: Ṣadaqa'e Fiṭr gehūn yā gehūn kā āṭā ādhā ṣā' aur jau yā jau kā āṭā yā khajūr ek ṣā' deñ. Maujūdah wazn meñ ek

ṣā' kā wazn chār kilo grām aur taqrīban chaurānawe gram hai aur ādhā ṣā' do kilo grām aur taqrīban paintālīs grām kā bantā hai.

Agar Fiṭrānah meñ is miqdār ke bar-ā-bar qīmat de dī jā'e to ziyādah beh-tar hai kyūn-keh mōhtājōñ ko is se ziyādah fā'edah hogā. Ṣadaqa'e Fiṭr ijtemā'ī ṭaur par kisī ek mōhtāj ko bhī diyā jā saktā hai.

Sawāl nambar 164: Kyā har shaḫṣ ṣadaqa'e Fiṭr yak-sāñ adā karegā yā apnī-apnī ḥaisīyat ke muṭābiq?

Jawāb: Har ṭabaqah ke log apnī-apnī ḥaisīyat ke muṭābiq ṣadaqa'e Fiṭr adā kareñge, jaisā keh Ḥuḏūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam kā irshād mubārak hai:

“Ṣīrf مُسِنَّة kī qurbānī karo. Lekin agar dunboñ meñ مُسِنَّة kā milnā dushwār hot to ḡhe māh kī dunbe kī qurbānī bhī kar sakte ho.”¹⁸⁹

Bakre, gā'e aur ūñṭ meñ مُسِنَّة us jānwar ko kāhte haiñ jis ke dūdh pīne ke dānton kī jagah charne aur khāne ke dānt nikal ā'eñ. Bakre kī 'umr ek sāl ho to us ke yeh dānt nikalte haiñ jab keh gā'e do sāl aur ūñṭ pāñch sāl kā ho jāe to us ke khāne ke dānt nikalte haiñ. Sharī'at meñ ijāzat hai keh har Musalmān apnī istetā'at ke muṭābiq bakroñ, dunboñ, gāyoñ yā ūñṭoñ kī qurbānī kare. Isī ṭarḥ Ḥuḏūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam ne ṣadaqa'e Fiṭr kī bhī muḫtaliḥ aqsām ko ummat ke liye jā'iz farmāyā keh jaisā Ḥaḏrat Abū Ṣa'īd Ḳhudrī raḍīya Allāhu 'anhu riwāyat karte

189 Nasā'ī, al-Sunan, Kitābu al-Ḍaḥāyā, bābu al-musinnatu wa-al-jaza'ah, 7: 218, raqam: 4378

haiñ: “Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ke zamāne meñ ham ek ṣā‘ (chār kilo grām) anāj (ba-ṭaure ṣadaqa’e Fiṭr) adā karte the; yā ek ṣā‘ khajūreñ yā ek ṣā‘ jau yā ek ṣā‘ kishmish adā karte the. Jab Ḥaẓrat Mu‘āwiuyah raḍiya Allāhu ‘anhu kā zamānah āyā to gandum kā āṭā ā gayā - jo keh us waqt nisbatan sab se māhngā thā - to niṣf ṣā‘ (do kilo) gandum ko un par chīzoñ ke chār kilo ke bar-ā-bar qarār de diyā gayā.”¹⁹⁰

Ek aur ḥadīse mubārakah meñ Ḥaẓrat Abū Sa‘īd Ḳhudrī raḍiya Allāhu ‘anhu riwāyat karte haiñ: “Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam ke zamāna’e aqdas meñ ham ek ṣā‘ anāj ba-ṭaure ṣadaqa’e Fiṭr adā karte the. Hamārā anāj, jau, kishmish, panīr aur khajūr par mushtamil hota tha.”¹⁹¹

Leḥāzā muḳhtalif āmadanī rakhne wāle ṭabaqāt apnī-apnī āmadan aur māli ḥaiṣiyat ke muṭābiq do kilo gandum kī qīmat se le kar chār kilo kishmish kī qīmat tak kisī bhī miqdār ko ṣadaqa’e Fiṭr ke ṭaur par adā kareñge tā-keh ḡhurabā’ wa mustahiqīn kā ziyādah se ziyādah fā’edah ho.

www.TahirulQadriBooks.com

190 Buḵḥārī, al-Ṣaḥīḥ, Kitābu al-Ṣadaqati al-fiṭr, bābu ṣā‘ in min zabībin, 2: 548, raqam: 1437

191 Buḵḥārī, al-Ṣaḥīḥ, Kitābu Ṣadaqati al-fiṭr, bābu al-ṣadaqati qabla al-‘īd, 02: 548, raqam: 1439

Ma'ākhaz-o marāje'

1. **al-Qur'ān al-Ḥakīm.**
2. **Ibn Abī Shaybah,** Abū Bakr 'Abd Allāh bin Muḥammad bin Ibrāhīm bin 'Uthmān Kūfī (159_235 Hijrī / 776_849 'Īsawī). **Al-Muṣannaf.** Riyād, Sa'ūdī 'Arab: Maktabat al-Rushd, 1409 Hijrī.
3. **Ibn Ḥibbān,** Abū Ḥātim bin Ḥibbān bin Aḥmād bin Ḥibbān (270_354 Hijrī / 884_956 'Īsawī). **Al-Ṣaḥīḥ.** Bayrūt, Lubnān: Mu'assasat al-Risālah, 1414 Hijrī.
4. **Aḥmad ibn Ḥanbal,** Abū 'Abd Allāh bin Muḥammad (164_241 Hijrī / 780_855 'Īsawī). **Al-Musnad.** Bayrūt, Lubnān: al-Maktab al-Islāmī, 1398 Hijrī / 1978 'Īsawī.
5. **Aḥmad Riḍā,** Ibn Naqī 'Alī Ḳhān Qādirī Barelawī (1272_1340 Hijrī / 1921_1886 'Īsawī). **Fatāwā Riḍawīyah.** Lāhor, Pākistān: Razā fā'unḍeshan, Jāmi'ah Niẓāmīyah Riḍawīyah, 1991 'Īsawī.
6. **Ibn Ḳhallikān,** Abū al-'Abbās Shams al-Dīn Aḥmad bin Abī Bakt bin Ḳhallikān (608_681 Hijrī). **Wafayāt al-a'yāni wa-anbā'u abnā'i al-zamān.** Bayrūt Lubnān: Dār al-Thaqāfah, 1986 'Īsawī.
7. **Ibn Ḳhuzaymah,** Abū Bakr Muḥammad bin Ishāq (223_311 Hijrī / 838_924 'Īsawī). **Al-Ṣaḥīḥ.** Bayrūt, Lubnān: Al-Maktab al-Islāmī, 1390 Hijrī / 1970 'Īsawī.
8. **Ibn Rushd,** Muḥammad bin Aḥmad bin Aḥmad Qurṭubī Andalusī (595 Hijrī). **Bidāyat al-mujtahid wa-nihāyat al-muqtaṣid.** Qāhirah, Miṣr: Maktabat al-Kulliyat al-Azhrīyah, 1394 Hijrī / 1974 'Īsawī.

9. **Ibn ‘Ābidīn Shāmī**, Muḥammad bin Muḥammad Amīn bin ‘Umar (1244_1306 Hijrī). **Radd al-muḥtār ‘alā al-Durr al-muḥtār sharḥ Tanwīr al-abṣār**. Bayrūt Lubnān: Dār al-Fikr, 1386 Hijrī.
10. **Ibn Mājah**, Abū ‘Abd Allāh Muḥammad bin Yazīd Qazwīnī (209_273 Hijrī / 824_887 ‘Īsawī). **Al-Sunan**. Bayrūt, Lubnān: Dār al-Kutub al-‘Ilmiyah, 1419 Hijrī / 1998 ‘Īsawī.
11. **Ibn Kathīr**, Abū al-Fiḍā’ Ismā‘īl bin ‘Umar (701_774 Hijrī / 1301_1373 ‘Īsawī). **al-Bidāyah wa-al-nihāyah**. Bayrūt, Lubnān: Dār al-Fikr, 1419 Hijrī / 1998 ‘Īsawī.
12. **Abū Ya‘lā**, Aḥmad bin Muthannā bin Yaḥyā bin ‘Īsā bin Ḥilāl Mawṣilī Tamīmī (210_307 Hijrī / 825_919 ‘Īsawī). **Al-Musnad**. Dimashq, Shām: Dār al-Māmūn lil-Turāth, 1404 Hijrī / 1984 ‘Īsawī.
13. **‘Abd al-Razzāq**, Abū Bakr bin Ḥammām bin Nāfi‘ Ṣan‘ānī (126_211 Hijrī / 844_826 ‘Īsawī). **Al-Muṣannaf**. Bayrūt, Lubnān: al-Maktab al-Islāmī, 1403 Hijrī.
14. **Abū Dāwūd**, Sulaymān bin Ash‘ath Sajistānī (202_275 Hijrī / 817_889 ‘Īsawī). **Al-Sunan**. Bayrūt, Lubnān: Dār al-Fikr, 1414 Hijrī / 1994 ‘Īsawī.
15. **Ibn Manzūr Afrīqī**, Imām al-‘Allāmah Abū al-Faḍl Jamāl al-Dīn Muḥammad bin Mukarram bin Manzūr al-Miṣrī al-Afrīqī (711 Hijrī). **Lisān al-‘Arab**. Bayūt, Lubnān, Dār Maṣādir.
16. **Ibn Nujaym**, al-Shaykh Zayn bin Ibrāhīm bin Muḥammad bin Muḥammad bin Bakr al-Ḥanafī (970

- Hijrī). **al-Baḥr al-rā'iq, sharḥ Kanz al-daqa'iq**, Miṣr: maṭbū'ah Maṭba'at 'Ilmīyah, 1311 Hijrī.
17. **Buḫḥārī**, Abū 'Abd Allāh Muḥammad Ismā'īl bin Ibrāhīm bin Muḡhīrah (194_256 Hijrī / 810_870 'Īsawī). **Al-Ṣaḥīḥ**. Bayrūt, Lubnān: Dār Ibn Kathīr, al-Yamāmah, 1407Hijrī.
18. **Bayhaqī**, Abū Bakr Aḥmad bin Ḥusayn bin 'Alī bin 'Abd Allāh (384_458 Hijrī / 994_1066 'Īsawī). **Al-Sunan al-kubrā**. Makkah Mukarramah, Sa'ūdī 'Arab: Maktabah Dār al-Bāz, 1414 Hijrī / 1994 'Īsawī.
19. **Bayhaqī**, Abū Bakr Aḥmad bin Ḥusayn bin 'Alī bin 'Abd Allāh (384_458 Hijrī / 994_1066 'Īsawī). **Shu'ab al-īmān**. Bayrūt, Lubnān: Dār al-Kutub al-'Ilmīyah, 1410 Hijrī / 1990 'Īsawī.
20. **Tirmidhī**, Abū 'Īsā Muḥammad bin 'Īsā bin Sawrah bin Mūsā (210_279 Hijrī / 825_892 'Īsawī). **Al-Jāmi' al-Ṣaḥīḥ**. Bayrūt, Lubnān: Dār al-Ġharb al-Islāmī, 1998 'Īsawī.
21. **Ḥākim**, Abū 'Abd Allāh Muḥammad bin 'Abd Allāh bin Muḥammad (321_405 Hijrī / 933_1014 'Īsawī). **Al-Mustadrak 'alā al-ṣaḥīḥayn**. Bayrūt, Lubnān: Dār al-Kutub al-'Ilmīyah, 1411 Hijrī.
22. **Ḥaṣkafī**, 'Alā' al-Dīn (M. 1088_1677 'Īsawī). **al-Durr al-muḫtār sharḥ Tanwīr al-abṣār**. Karāchī, Pākistān: ech em Sa'īd kampanī.
23. **Dāraquṭnī**, Abū al-Ḥasan 'Alī bin 'Umar bin Aḥmad bin Mahdī bin Mas'ūd bin Nu'mān (306_385 Hijrī / 918_995 'Īsawī). **Al-Sunan**. Bayrūt, Lubnān: Dār al-Ma'rifah, 1386 Hijrī / 1966 'Īsawī.

24. **Dārimī**, Abū Muḥammad ‘Abd Allāh bin ‘Abd al-Raḥmān (181_255 Hijrī / 797_869 ‘Īsawī). **Al-Sunan**. Bayrūt, Lubnān: Dār al-Kutub al-‘Arabī, 1407 Hijrī.
25. **Daylamī**, Abū Shujā‘ Shīrawayh bin Shahrādār bin Shīrawayh al-Daylamī al-Hamadānī (445_509 Hijrī / 1053_1115 ‘Īsawī). **Al-Firdaws bi-ma’tḥūr al-ḵhiṭāb**. Bayrūt, Lubnān: Dār al-Kutub al-‘Ilmīyah, 1986 ‘Īsawī.
26. **Shāh Walī Allāh**, Muḥaddith Dihlawī, (Mutawaffā 1174 Hijrī / 1762 ‘Īsawī). **Ḥujjaṭ Allāh al-bāliḡah**. Peshāwar, Pākistān: Maktabī Fārūqīyah.
27. **Ṭabarānī**, Abū al-Qāsim Sulaymān bin Aḥmad bin Ayyūb (260_360 Hijrī / 873_971 ‘Īsawī). **Al-Mu‘jam al-awsaṭ**. Riyād, Sa‘ūdī ‘Arab: Maktabaṭ al-Ma‘ārif, 1405 Hijrī / 1985 ‘Īsawī.
28. **Ṭabarānī**, Abū al-Qāsim Sulaymān bin Aḥmad bin Ayyūb (260_360 Hijrī / 873_971 ‘Īsawī). **Al-Mu‘jam al-ṣaḡhīr**. Bayrūt, Lubnān: Dār al-Fikr, 1418 Hijrī / 1997 ‘Īsawī.
29. **Ṭabarānī**, Abū al-Qāsim Sulaymān bin Aḥmad bin Ayyūb (260_360 Hijrī / 873_971 ‘Īsawī). **Al-Mu‘jam al-kabīr**. Bayrūt, Lubnān: Dār al-Fikr, 1418 Hijrī / 1997 ‘Īsawī.
30. **Ṭaḥāwī**, Abū Ja‘far Aḥmad bin Muḥammad bin Salāmah bin Salamah bin ‘Abd al-Malik bin Salamah (229_321 Hijrī / 853_933 ‘Īsawī). **Sharḥ Ma‘ānī al-Āṭhār**. Bayrūt, Lubnān: Dār al-Kutub al-‘Ilmīyah, 1399 Hijrī.

31. **Ṭayālīsī**, Abū Dāwūd Sulayman bin Dāwūd Jārūd (133_204 Hijrī 751_819 'Īsawī) **al-Musnad**. Bayrūt, Lubnān: Dār al-Ma'rifah.
32. **'Asqalānī**, Aḥmad bin 'Alī bin Muḥammad bin Muḥammad bin 'Alī bin Aḥmad Kinānī (773_852 Hijrī / 1372_1449 'Īsawī). **Talkhīṣ al-ḥabīr fī taḥrīj aḥādīth al-Rāfi'ī al-kabīr**. al-Madīnat al-Munawwarah, Sa'ūdīyah: al-Maktabah al-Atharīyah 1401 Hijrī / 1981 'Īsawī.
33. **Kāsānī**, 'Alā' al-Dīn (M. 587 Hijrī). **Badā'i' al-ṣanā'i' fī tartīb al-sharā'i'**. Bayrūt, Lubnān: Dār al-Kitāb al-'Arabī, 1982 'isawī.
34. **Mālik**, Ibn Anas bin Mālik raḍiya Allāhu 'anhu bin Abī 'Āmir bin 'Amr (93_179 Hijrī / 712_795 'Īsawī). **Al-Muwattá**. Bayrūt, Lubnān: Dār al-Iḥyā' al-Turāth al-'Arabī, 1406 Hijrī / 1985 'Īsawī.
35. **Muslim**, Ibn al-Ḥajjāj Abū al-Ḥasan al-Qushayrī al-Naysābūrī (206_261 Hijrī / 821_875 'Īsawī). **Al-Ṣaḥīḥ**. Bayrūt, Lubnān: Dār al-Iḥyā' al-Turāth al-'Arabī.
36. **Marghīnānī**, Burhān al-Dīn Abū al-Ḥasan 'Alī bin Abī Bakr, **al-Ḥidāyah**. Karāchī, Pākistān: Muḥammad 'Alī Kārḡanah Islāmī kutub.
37. **Mullā** 'Alī Qārī, Nūr al-Dīn bin Sulṭān Muḥammad Harawī Ḥanafī (1014 Hijrī / 1606 'Īsawī). **Mirqāt al-mafātīḥ Sharḥ Mishkāṭ al-maṣābīḥ**. Bamba'ī, Bhārat: Aṣaḥḥ al-Maṭābī'.
38. **Mundhirī**, Abū Muḥammad 'Abd al-'Azīm bin 'Abd al-Qawī bin 'Abd Allāh bin Salāmah bin Sa'd (581_656 Hijrī / 1185_1258 'Īsawī). **Al-Targhīb wa-**

- al-tarhib.** Bayrūt, Lubnān: Dār al-Kutub al-‘Ilmīyah, 1417 Hijrī.
39. **Nasā’ī**, Aḥmad bin Shu‘ayb (215_303 Hijrī / 830_915 ‘Īsawī). **Al-Sunan.** Bayrūt, Lubnān: Dār al-Kutub al-‘Ilmīyah, 1416 Hijrī / 1995 ‘Īsawī.
40. **Nawawī**, Abū Zakarīyā, Yaḥyá bin Sharaf bin Murrī bin Ḥasan bin Ḥusayn bin Muḥammad bin Jumu‘ah bin Hizām (631_677 Hijrī / 1233_1278 ‘Īsawī). **Sharḥ Ṣaḥīḥ Muslim.** Bayrūt, Lubnān: Dār al-Iḥyā’ al-Turāth, 1392 Hijrī / 1972 ‘Īsawī.
41. **Wahbah Zuḥaylī**, Döktar. **al-Fiqh al-Islāmī wa-adillatuh.** Dimshq, Shām: Dār al-Fiqr, 1978 ‘Īsawī.
42. **Ḥaythmaī**, Nūr al-Dīn Abū al-Ḥasan ‘Alī bin Abī Bakr bin Sulaymān (735_807 Hijrī / 1335_1405 ‘Īsawī). **Majma‘ al-zawa’id wa-manba‘ al-fawā’id.** Qāhirah, Miṣr: Dār al-Rayyān lil-Turāth + Bayrūt, Lubnān: Dār al-Kitāb al-‘Arabī, 1407 Hijrī / 1987 ‘Īsawī.

Kutube Shaykh al-Islām Döktar Muḥammad Tāhir al-Qādirī

1. ‘Irfānu al-Qur’ān (tarjamah Qur’āne Ḥakīm)
2. al-Minhāju al-sawī mina al-ḥadīthi al-Nabawī ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihi wa-sallam (‘Arabī matan, urdū tarjamah tāḥqīq-o takhrīj)
3. al-Bayān fī Raḥmat al-Mannān Allāh ‘azza wa-jalla
4. al-‘Irfān fī faḍā’il wa-ādāb Al-Qur’ān
5. Hidāyatī al-ummah ‘alā minhāj al-Qur’ān wa-al-Sunnah

6. Islām aur jadīd sā'ins
7. Arkāne Islām
8. al-Ḥukm al-Shar'ī
9. Islāmī tarbīyatī niṣāb (jild awwal)
10. Ḥusne a'māl
11. Ḥaqīqate E'tikāf
12. Tazikire aur Ṣuḥbteñ
13. Falsafa'e Ṣaum
14. Sīratu al-Rasūl ṣallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam jild shashum
15. Ta'līmāte Islām sīrīz (5) Ṭahārat aur Namāz
16. 'Umdatū al-bayāni fī 'aẓamaṭi Sayyidi waladi 'Adanān ṣallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam
17. Kitāb al-Bid'ah

Khutbāte Shaykh al-Islām Dōktar Muhammad Tāhir al-Qādirī

<u>Nambar shumār</u>	<u>'Unwān</u>	<u>Kḥiṭāb nambar</u>
1.	Roze ke fazā'il	Ba-5
2.	Rozah-dār kā babu al-Rayyān se guzarna	Ba-6
3.	Kaffāra'e Ṣaum Ḥuẓūr Nabīye Akram ṣallā Allāhu 'alayhi wa-Ālihī wa-sallam ke tashrī'ī ikhtiyārāt ḥ bayān Ġhazwa'e Badr	Ba-7
4.	Īmān, Nūr aur E'tikāf	Ca-8

5.	Rozah kī hikmat-o ifādīyat (Vol-I)	Dd-1
6.	Rozah kī hikmat-o ifādīyat (Vol-II)	Dd-2
7.	Ramaḍānu al-mubāarak ma‘mūlāte Nabawī ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam kī raushanī meñ (Vol-I)	Dd-3
8.	Ramaḍānu al-mubāarak ma‘mūlāte Nabawī ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam kī raushanī meñ (Vol-II)	Dd-4
9.	Ramaḍānu al-mubāarak ma‘mūlāte Nabawī ṣallā Allāhu ‘alayhi wa-Ālihī wa-sallam kī raushanī meñ (Vol-III)	Dd-5
10.	Rozah ḥ qurbe Ilāhī	Dd-6
11.	Bayāne E'tikāf (Khalwat-nishīnī) (Vol-I)	Dd-7
12.	Bayāne E'tikāf (Taqwá wa parhez-gārī) (Vol-II)	Dd-8
13.	Khalwat-nishīnī aur talāshe Haq	Dd-9